

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT
ÅRGÅNG 2023

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT
ÅRGÅNG 2023

YEARBOOK OF THE
SWEDISH LINNAEUS SOCIETY

UPPSALA 2023

REDAKTÖR
DAVID DUNÉR
LUND

BITRÄDANDE REDAKTÖR
ERIK HAMBERG
UPPSALA

*Svenska Linnésällskapet stiftades den 23 maj 1917
och dess årsskrift utkom första gången 1918*
ISBN 978-91-85601-51-6
ISSN 0375-2038

Printed in Sweden by
Exakta Print AB, Malmö 2023

INNEHÅLL

LARS MONTIN, Om lulesamernas medicin	7
TORBJÖRN LINDELL, Ett förbisett entomologiskt bidrag av Linné i en svensk teologisk dissertation	35
MAGNUS RODELL, Märkesmannen och minneskulturer. Nation och monument 1923–2023	43
ERIK HAMBERG, Runstenarna i Linnéträdgården	61
<i>Smärre meddelanden</i>	
Recensioner och anmälningar	73
Linneana • Parasollmossan; Marelden (David Dunér); Läkekonst och vetenskap (Adam Furbring)	73
Linneaner • Artedis storverk om fiskar (Ingvar Svanberg); Hasselquists mumie (Eva Nyström); Banksia och Vega (Erik Hamberg)	77
Varia • En nordisk sommar (David Dunér); Hemma vid myren; Björnar och orrar; Fåglar och människor (Simon Sorgenfrei); Korpen flyger; Hundar förr och nu; Bamseverk om björnens kulturhistoria; Djurparkslitteratur; Spår av de sydliga samerna; Saltvägarna från Nordatlanten (Ingvar Svanberg); Historiska recept i urval (Annika Windahl Pontén)	82
Notiser och meddelanden • Species plantarum; Pontimontaniana (David Dunér); Lovisa von Linné (Tomas Anderman); Pehr Osbeck 300 år (David Dunér); Daniel Rolander 300 år (Jan Johansson m.fl.); Anders Tidström 300 år (Erik Hamberg); Alfred Wallace 200 år (David Dunér); Om folkliga växtnamn (Kjell-Håkan Arnell); Little Owl in Sweden (Ingvar Svanberg & Sabira Ståhlberg); Linnés vänners verksamhet (Ann-Mari Jönsson); I Linnés fotspår på Jernets väg (Eva Nyström); Skånska Linnésällskapets exkursion (Christer Hjort, Widar Narvelo & Matz Jörgensen); Skånska Linnésällskapets årsmöte (Christer Hjort & Anitha Bruun)	98
In memoriam • Gren Lucas (Eva Nyström); Bengt Jonsell (Roland Moberg m.fl.); Johnny Strand (Eva Nyström & Ingvar Svanberg)	141

Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter

Svenska Linnésällskapets verksamhetsberättelse 2022	149
Svenska Linnésällskapets styrelse 2023	151
Övriga meddelanden	152

LARS MONTIN

Om lulesamernas medicin

*Översättning av Johnny Strand†,
med inledning och kommentar av
Ingvar Svanberg*

Inledning

Den 29 juni 1751 disputerade Linnélärjungen Lars Jonasson Montin *pro gradu* vid Lunds universitet för professor Eberhard Rosenblad (1714–1796), bror till professorn i medicin Nils Rosén von Rosenstein i Uppsala. Eberhard var en lärd man som upprätthöll professuren med gammaldags värdighet och var alltså en duglig ”handledare”, för att uttrycka sig lite anakronistiskt. Han var aktivt sysselsatt som läkare och föreläsare i medicin i Lund; därtill praktiserade han som veterinär och under flera decennier var han dessutom föreståndare för Ramlösa brunn. Eberhard gjorde sig också känd som latinsk vältalare och som kännare av den grekiska litteraturen. Som professor presiderade Eberhard Rosenblad över inte mindre än 36 disputationer, varav Montins var en.¹

Montins *Dissertatio historico-medica, de medicina Lapponum Lulensium* är ingen märklig skrift på något sätt, men bör ihågkommas som en av de första avhandlingar som på allvar diskuterar farsoter och åkommor samt gängse brukade botemedel bland lulesamerna.² Den är noggrant genomförd, empiriskt orienterad och med en gedigen notapparat. Avhandlingen, som här föreligger för första gången i svensk översättning, baseras delvis på Montins egna observationer under en resa 1749 till Lule lappmark och som finns dokumenterad i en ännu opublicerad bevarad resedagbok, delvis på läsefrukter, vilka, som framgår av Montins not 1, framför allt är hämtade ur Johannes Schefferus *Lapponia* (1673), Johan Fjellströms *Medicina Lapponum* (1734), Pehr Högströms *Beskrifning öfwer de til Sveriges krona lydande Lapmarker* (1747) och Linnés *Flora Lapponica* (1737), allt handfasta källor som avhandlingsförfattaren kunde förlita sig på. I något fall nämns andra författare, exempelvis

Henricus Mondius *Bioxphetologia seu commentarii de aere vitali esculentis ac potulentis una cum corollario de parergis in victu et indice accurato cujusvis capitis* (1685).

Avhandlingen har bara i undantagsfall beaktats i vetenskapliga publikationer rörande samisk medicin: exempelvis i klassiska framställningar som Gustaf von Dübens stora monografi 1873 över de svenska samerna, Just Qvigstads grundläggande studie 1932 om samisk läkekunskap, och Adolf Steens omfattande förteckning 1961 över botemedel som begagnats bland samerna. Nyligen (2015) har dock Stein R. Mathisens nämnt avhandlingen i sin förtjänstfulla översikt av samiska botetraditioner.³ Lars Montin får därmed räknas till en av pionjärerna i sammanhanget. Ämnet hade intresserat Linné, som i sin lappländska resa 1732 gjorde många observationer av samiska bottraditioner och medikamenter.⁴

Några biografiska uppgifter

Lars Jonasson Montin var född i september 1723 på Hisingen i Göteborg, som son till Jonas Montin (1677–1752), kyrkoherde i Lundby församling. Modern Elisabeth Mosenius var prästdotter från Andrarum i Skåne. Efter gymnasiestudier i Göteborg reste han till Lund, 21 år gammal, för att studera bergsvetenskap. Han avbröt emellertid sina studier efter något år och återvände till Göteborg, men begav sig två år senare, 1745, till Uppsala, där han, efter att ha lyssnat till Linnés botaniska föreläsningar i Akademiska trädgården, bestämde sig för att ägna sig åt botanik och medicinska studier, förutom för Linné också för Nils von Rosenstein. Montin gjorde enligt en bevarad anteckning av Linné ”utomordentliga framsteg” i de ämnen som denne föreläste om. Montin deltog också i några av Linnés herbationer i Uppsalas omgivning. På Linnés initiativ företog Lars Montin sommaren 1748 en resa i Uppland som bland annat förde till Dannemora och Roslagen för att bese järngruvor och bruk där järnet bearbetades. Detaljer kring denna exkursion är inte närmare kända.⁵

Uppenbarligen uppmuntrades han av Linné att företa en vetenskaplig expedition till lappmarken, och Montin gav sig därför 1749 åstad till Lule lappmark där han bland annat besökte fjällen kring Kvikkjokk, för att studera flora på plats. Han följde i stort sett samma färdvägar som Olof Rudbeck den yngre och Linné gjort före honom.⁶ I likhet med Linné nådde han ända fram

till norska kusten. Montins uppdrag var att skaffa växter till den botaniska trädgården.⁷

Historikern Kenneth Awebro har i flera artiklar avhandlat en del av innehållet i resedagboken. Han karakteriserar Montins dagbok som ”både innehållsrikare och mer omfattande än Linnés egen lappmarksbeskrivning”. Awebro konstaterar:

Utan tvekan är intresseområdet vidare hos Montin och de iakttagelser som görs under resan noteras på ett inträngande, nyktert och sakligt sätt. När det gällde kontakterna med samerna och uppgifter som kommer från dem var Montin helt hänvisad till tolkar och svenskar eller samer som i någon mån var dubbelspråkiga. Källvärdet är därför högst när Montin skildrar sådants som han med egna ögon har sett, medan uppgifterna är mindre tillförlitliga när det gäller data av mer generell natur.

Efter fem månaders ”besvärlig resa” kunde Montin återvända till Uppsala.⁸

Åter i Uppsala försvarade Montin *pro exercitio* 1750 avhandlingen *Splachnum*, som Svenska Linnésällskapet nyligen gett ut i svensk översättning av Johnny Strand med titeln *Parasollmossa*.⁹ Den är försedd med noter av mig och en biografisk skiss av Erik Hamberg. Dissertationen är en märklig monografi om ett vid utgivningstillfället fortfarande ganska okänt släkte av mossor, vilka Linné uppfattade som sällsamma rariteter. I avhandlingen skymtar också på flera ställen erfarenheter från Montins expedition till Lule lappmark. Montin upptäckte i Kvikkjokkstrakten ett litet halvgräs, polartåg, *Juncus biglumis*, som beskrivs och avbildas i avhandlingen *Splachnum*.¹⁰ Resedagboken förvaras fortfarande i original i London.¹¹ En kopia finns på Nordiska museet. I Carolina Redivivas handskriftssamlingar finns en avskrift som Adam Afzelius lät göra hemma hos Joseph Bank i London 1790.¹²

I Halland

Efter att ha erhållit sin medicinska doktorsgrad i Lund den 14 oktober 1751 upprätthöll Montin under två år en läkarpraktik i Göteborg. År 1754 blev han, på läkaren och tidigare studiekamraten Roland Martins förslag, utnämnd till vikarierande provinsialläkare i Halland, och från 1756 som ordinarie. Förutom att utöva sitt värv ägnade Montin sig åt botaniska inventeringar i provinsen.

Polartåg. Juncus biglumis, som Lars Montin upptäckte på Sjnjeråk, Kvikkjokk, sommaren 1749. Foto: Dennis Strid, Naturhistoriska riksmuseets herbarium.

Sina tjänsteresor sommartid förenade han med botaniska undersökningar. Av det skälet gjorde han ofta uppehåll i prästgårdarna. År 1766 kunde han i *Kungl. Vetenskapsakademiens handlingar* publicera den utförliga rapporten "Förteckning på de i Halland vildt växande Örter, som äro sällsynte i Sverige, eller ock där ej tillförene blifvit fundne", till vilken också Pehr Osbeck, kyrkoherde i Hasslöv och Våxtorp, bidragit. Artikeln är främst av florahistorisk betydelse, men det finns en del uppgifter rörande förhatliga ogräs, om spridning av vissa odlade växter, samt någon enstaka notis om exempelvis användningen av bandtång, *Zostera marina* L., till taktäckning i södra Halland. Allt detta av intresse för en etnobiolog.¹³

Montin upprätthöll också en vidsträckt korrespondens med naturforskare och resenärer, något som framgår av bevarade brev och att hans mycket omfattande bevarade herbarium innehåller arter från åtskilliga främmande länder.¹⁴ Bland annat kunde Montin beskriva flera nya växter från Kapprovinsen, däribland klockljungen *Erica thunbergii*.¹⁵ Montin var en stor samlare av växter och hans herbarium finns i dag på Naturhistoriska riksmuseet. Han testamenterade det till systersonen Jonas Carlsson Dryander (1748–1810), som var bibliotekarie vid Royal Society. Denne skänkte i sin tur det till Vetenskapsakademien, och på så sätt hamnade det så småningom i Naturhistoriska riksmuseets samlingar och är i dag ett av dess bäst bevarade 1700-talsherbarier.¹⁶

I Halland upptäckte han en för landet ny växtart, nämligen murgröns-möja, *Ranunculus hederaceus*, som dessutom bara förekommer i Halland. Fortfarande återfinns den på ett fåtal lokaler i landskapet och är nu föremål för ett åtgärdsprogram i syfte att säkra artens framtid.¹⁷ Montin engagerade sig också i vaccinering av befolkningen i Halland.¹⁸

Han publicerade flera tidstypiska rön av allehanda slag. År 1765 utgav han exempelvis en artikel av hur ormbett kunde behandlas med asklövsaft. Han hade bland kända huskurer funnit att asklöv var "det endaste, som fullgjort min åstundan" och därmed botat åtskilliga som blivit bitna av huggormar. Han ansåg sig till och med kunna med "visshet försäkra, att asklövssaften, ensam brukad emot vanliga huggormars bett, aldrig slagit fel, ehuru jag rätt ofta nyttjat den därtill". I fallstudien skildrar han också hur en dräng blivit biten i lilltån av den vad man då uppfattade som den farliga äspingen. Med *äsping* avsåg man vanligtvis rödbruna huggormshonor.¹⁹ Enligt Montin, helt i linje med Linnés uppfattning, var äspingsgiften "långt starkare och följaktligen svårare att dämpa" än andra huggormsgifter. Kuren lyckades, men Montin var fortfarande osäker på hur bra den var mot just äspingsbett.²⁰

I en ämbetsberättelse till Collegium medicum 1761 klagade Montin över den låga lönen och arbetsbelastningen, medan han i sin opublicerade självbiografi framhöll att ”göromålen blefvo få och understundom inga” på grund av befolkningens misstro mot läkare och läkarvård. Han fullgjorde med allt nit sina plikter och även om tjänsteresorna i det långsträckta läkardistriktet var slitsamma och undergrävde hans hälsa fick han god tid över för sina naturalhistoriska intressen. Enligt Thunberg var Montin ”en munter och i sällskap synnerligen talför man”.²¹

Montin var en flitig författare som medverkade i vetenskapliga tidskrifter, med artiklar om växter, om växters ekonomiska nytta, och till och med ett par med zoologiskt innehåll, däribland beskrivning av en marulksart, *Lophius barbatus*. Dessutom kunde han påvisa att Sverige faktiskt hyste två arter av ripor, dalripan, *Lagopus lagopus*, och fjällripan, *Lagopus muta*. Lars Montin är auktor för den senares vetenskapliga namn.²²

År 1771 invaldes Montin som ledamot nummer 190 av Kungliga Vetenskapsakademien. Det följde snart flera hedersbetygelser. Året därpå blev han exempelvis ledamot av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim, år 1773 av Kungliga Fysiografiska Sällskapet i Lund och 1778 av Kungliga Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg. Det var fortfarande möjligt för en oberoende forskare i provinserna att göra sig ett namn och uppmärksammas av det vetenskapliga samhället. Citizen Science var praxis långt innan begreppet myntades.²³

Montin har fått växtsläktet *Montinia* uppkallat efter sig.²⁴ Lars Montin förblev ogift. År 1782 erhöll Lars Montin titeln assessor och tre år senare, den 3 januari 1785, avled han i Halmstad och ligger numera begravd i Söndrums kyrka.²⁵

Avhandlingen och dess översättning

Johnny Strand har under 2022 arbetat med översättningen av denna disertation, samtidigt som han tog sig an att tolka *Splachnum* till svenska. Den senare vållade mycket besvär eftersom den botaniska terminologin var svår-genomtränglig. Översättningen av denna avhandling blev i stället mycket angenämare för honom att ta sig igenom. Så här skriver Johnny själv rörande detta i ett mejl i juli 2022:

svinbittida denna morgon skrev jag ut det sista av min översättning av dina ä(l) skade lulesamer och översänder härmed min version. Det finns saker där som vi får dryfta vidare när du läst den. Jag ska nu ta itu med noterna vilka äro många men som jag skickar separat. Det har varit ett nöje att översätta denna text – i motsats till vissa andra, men det är också ett nöje för mig att tillmötesgå en god väns önskemål. Ska bli spännande att se vad du tänker göra med den. Nu ska jag nog komplettera min bristfälliga nattsömn lite.

Notöversättningarna inkom strax därpå.

I den här återgivna översättningen av Montins avhandling har en del smärre modifieringar gentemot det latinska originalet gjorts. Etnonymet 'samer' har exempelvis valts som svensk benämning och avhandlingens fotnoter har fått en löpande numrering. Montins uppgifter är försedda med många fotnoter som antingen hänvisar till källor han använt eller bekräftar det han själv observerat. Tydligast framgår hans egna observationer i själva fotnoterna. Avhandlingen måste därför till stor del ha författats av Montin själv, inte av praeses som ofta var fallet med Linnéavhandlingarna.

A handwritten signature in dark ink, reading "Lars Montin". The script is cursive and elegant, with a long horizontal flourish extending from the end of the name.

44.

D. A. G.
DISSERTATIO HISTORICO-MEDICA,
DE
**MEDICINA
LAPPONUM
LULENSIUM,**

QUAM,
CUM CONSENSU AMPLISS. FACULT. MED.
IN
REGIA ACADEMIA GOTHORUM CAROLINA,
PRÆSIDE,
VIRO EXPERIENTISSIMO

D. Doct. EBERHARDO ROSEN,
REG. COLL. MED. ADSESS. ET MED. PRACT. PROFESS. ORD.
PRO GRADU DOCTORIS,
Publice Examinandam Obfert

LARS MONTIN JONÆ FIL.
GOTHOBURGENSIS.

In Auditorio Carolino Majori Die XXIX Junii A:o MCCLI,
H. A. & P. M. S.

Londini Gothorum
Ex Officina Directoris CAROLI GUSTAVI BERLING,
Reg. Acad. CAROL. Typograph.

Ära vare Gud i evighet

Historisk-medicinsk avhandling

om

LULESAMERNAS MEDICIN,

vilken

med bifall från den vittfrejdade medicinska fakulteten

vid Lunds kungliga universitet

under presidium av

den synnerligen framstående

herr doktor EBERHARD ROSÉN,

assessor vid kungliga medicinkollegiet

och ordinarie professor i praktisk medicin,

för doktorsgraden,

framläggs till offentlig granskning av

LARS MONTIN JONASSON

från Göteborg.

I karolinas stora hörsal den 29 juni 1751,

vid sedvanlig förmiddags- och eftermiddagstid.

Lund

Carl Gustaf Berlings tryckeri,

Lunds kungliga universitets tryckeri.

Kungliga medicinkollegiets
praeses,
arkiater,
den ädle och vittberömde,
herr doktor EVALD RIBE,

liksom assessorerna,
den ädle och synnerligen framstående,
herr doktor ABRAHAM BÄCK,
hans kungliga majestäts ordinarie livläkare,

herr doktor MARTIN REEF,
hans kungliga majestäts ordinarie livläkare,

herr doktor WILHELM KAMECKER,
hovläkare,

herr doktor ZACHARIAS STRANDBERG,
stadsläkare i Stockholm,

herr doktor ERIK ELFF,
obstetrikprefekt,

herr doktor V. WOLFF,
läkare vid Stockholms kungliga flotta.

Till dessa mina beskyddare och välgörare
har jag velat tillägna dessa sidor som ett bevis
på tillbörlig aktning och underdånighet.

Författaren.

§ I.

Forskingsresande får varje dag bevis för att varje trakt har sitt levnadssätt, sin egen mathållning och sina huskurer, åtminstone i åtskilliga avseenden, och att de därvid skiljer sig klart från angränsande områden. Men då det väl inte undgått någon med minsta erfarenhet av medicin hur mycket denna upptagit av primitiv och folklig läkekonst, är det inte märkligt att det varit angeläget för många, främst då läkare, att under sina resor undersöka dylikt och nedteckna det. Av samma skäl har även i vårt land lärda män och framstående i den litterära världen tagit sig före att med vaksamma ögon studera botemedel som använts i särskilda områden och även överallt funnit vissa saker som varit välbekanta för dessa var och ett. I Lappland, det mest avlägsna landskapet i Sveriges rike, där skulle många lätt tro att hela Machaons konst skulle vara okänd och begravd, såvida man inte visste bättre tack vare böcker och skrifter som utgivits såväl i äldre tider som i vår tidsålder.ⁱ Berömda män har outtröttligt ägnat sig åt att belysa Lappland. Deras undersökningar berör i allmänhet hela landskapet, där inte sällan olika förhållanden råder på olika platser. Personligen har jag funnit det angeläget att i all hast skriva om bara

ⁱ Av dessa är de mest minnesvärda Scheffers *Lapponia illustrata*, Linnés *Flora Lapponica*, Högströms *Lappmarks beskrifning* och slutligen Fjellströms *Dissertatio de medicina Lapponum*. Den klart förnämsta av dessa är *Flora Lapponica*, då vår förnämte författare även behärskar denna vetenskap och har genomströvat flera lappländska områden, och slutligen med största intresse samlat intressanta ting.

ett område, den lapska lökextraktenⁱⁱ och dess medicinⁱⁱⁱ som jag dels studerat med egna ögon, dels fått mig berättat av bekanta.^{iv}

§ II.

Kunskap om vår levande sunda kropp, vilken de mest framstående männen har förklarat som den viktigaste delen av hälsoläran under benämningen *fysiologi*, är till största delen okänd för detta folk liksom även anatomin. Ty vad vitala förlopp, ja, vad de flesta såväl naturliga som själsliga innebär ägnar de inte minsta tanke.^v Vid bedömning av hälsotillståndet underkastar de emellertid livlighet i ansiktsuttrycket^{vi} och den kroppsliga vigören, rörligheten,^{vii} och styrkan^{viii} en undersökning. En högre kroppsväxt^{ix} och lemmar fulla av must och mærg är något som detta folk ringaktar och inte betraktar som något som hör ihop med dem på grund av den fruktansvärda vinterkylan, det förvägras dem på grund av den måttlösa spritkonsumtionen^x ända från barnsben och slutligen på grund av det alltför kalla vattnet. Därför skulle de utan vidare

ⁱⁱ Beteckningen avsåg, naturligt nog, området ovanför staden Luleå men var inte i bruk vid denna tid.

ⁱⁱⁱ Den benägne läsaren skall inte förundra sig över att i detta lilla verk vissa åsikter står i strid med andras eller helt nya kommer med och andra som bättre passar in i andra sammanhang utesluts.

^{iv} Då jag för ungefär två år sedan genomströvade detta område ända till norska havets kust.

^v De vet dock, om än ytligt, att kroppen livnär sig med föda, att onyttigheter utsöndras genom bukens uttömningar, urin och svett, att barnalstring sker genom avlande, att mjölk är barnens näring, att känselorgan är till för vissa upplevelser och att sömn är ägnat att återvinna krafter. De begriper dock inte på vilket sätt och genom vilka krafter.

^{vi} Alla samer i gemen är muntra, om de nu inte är sjuka, så även många av skogssamerna. Därför förundrar det mig att doktor Fjellström i *Dissertatio de medicina Lapponum* uppgav att de alla hade ett melankoliskt temperament.

^{vii} Bevis på detta är deras långa fotvandringar, då de ofta på en enda dag ofta tillryggalägger sju till åtta mil till fots.

^{viii} Om detta var alla lulebor ense, som hade erfarenhet av deras styrka vid direkt jämförelse. Även Högström intygar detta i *Lappmarks beskrifning* och Fjellström, *De medicina Lapponum*, s. 5, § 2.

^{ix} Det skall dock sägas att jag en gång sett och det i fjällen en same som var mer än tre alnar hög; att detta inte är så sällsynt bekräftar Högström, *Lappmarks beskrifning*, s. 142, § 1.

^x Under min lappländska resa såg jag ofta att föräldrar gav sina knappt tvååriga barn denna dryck under min två månader långa resa i detta område.

drabbas av allmän kraftförlust, om inte utdragen sömn^{xi} mjukade upp musklerna och medförde en hjälp mot denna hälsofara. En uppenbar faktor är den extrema sommarhettan^{xii}, vilken med rätta förtjänar att framhållas på första plats bland uppräknade förhållanden, då man bedömer de rikare samernas lugna och lättjefulla liv som de dag och natt tillbringar i sina tält under sömn och ätande, väl skyddade för den brännheta solens plåga. För att nu inte tala om den ofta fuktiga fjälluften. Liksom de, när tillfälle ges, tillbringar sitt liv i sysslolöshet, vet jag av erfarenhet att de också tvingas av nödvändigheten att ta itu med synnerligen mödosamma uppgifter.^{xiii} Vi har sagt att deras kroppar är magra med gråblek hy och svart hår. Ansiktet är brett upptill, nedanför avsmalnande med insjunkna kinder och slutligen en lång haka med trubbig hakspets, något som skiljer lulesamerna^{xiv} från övriga svenskar.

§ III.

Mathållningen eller *sättet att bibehålla hälsan* är ytterst enkel hos detta folkslag och inte grundad på några hälsoregler utan på sedvana från förfäderna liksom ett arvegods. Ordningen bjuder mig dock att beakta hur de tar i bruk sex inte naturliga saker. Alla inser att *luften* har stor betydelse för liv och hälsa eller dess fördärv: fri, ren och mild luft är bra för hälsan, förorenad och osund luft skadlig. Därför lever fjällsamerna^{xv} ett mycket sundare liv, då de på somrarna bor i de högsta fjälldalarna, detta i motsats till övriga som lever av boskap eller fiske och stannar kvar i skogarna. Vad beträffar hur kroppen skall skyddas i det hårda klimatet, har olika kläder anpassade för väderleken kommit till

^{xi} På sommaren från klockan nio till sex på morgonen. Därefter från klockan tio på förmiddagen till fem eller sex på eftermiddagen sover de för det mesta alldeles säkert.

^{xii} Enligt doktor Fjellström, *Dissertatio de medicina Lapponum*, § 2.

^{xiii} Detta uppger även Högström, *Lappmarks beskrifning*, kap. 8, § 2; Fjellström, *Dissertatio de medicina Lapponum*, s. 5, § 2.

^{xiv} Det synes värt att påpeka att nästan alla kvinnor har ett magert ansikte.

^{xv} Samerna, åtminstone lulesamerna, åtskiljs i *fjällsamer*, som besätter lagliga boplatser överallt på fjällen, och *skogssamerna*, som anvisade områden i skogarna förbjuder denna väg. Båda grupperna skall betraktas som antingen *förmögna* med stora renhjordar eller *fattiga*, som tvingas försörja sig på fiske och jakt. Detta har inte iakttagits av Scheffer, *Lapponia illustrata*, s. 215, och inte heller av Högström, *Lappmarks beskrifning*, kap. 4, § 8.

användning för olika familjer. Så har även våra samer sin egen klädsel^{xvi}. Den är rymlig och trycker ingenstans på kroppen och verkar desto mer lämpad för naturen ju längre bort från andra svenska medborgare man kommer. På vintern skyddar en ylletunika kroppen mot den oerhörda kölden^{xvii} med en underliggande halsduk^{xviii} av samma material, vilken når ner till halva benet, till denna lägger de en annan och ofta två gjorda av renskinn för köldens skull. Allt det binder de löst ihop med ett bälte kring magen^{xix}. Trånga benskydd av ylle eller päls som når ända ner till hälen används. Vid dessa fästs pälskodon utan häl och inuti beklädda med torrt starrgräs^{xx}.²⁶ Huvud liksom händer skyddar man med pälsmaterial^{xxi}. Tvingade av nödvändigheten har de lärt sig att i sådan köld bevara kroppen välbehållen med hjälp av päls från vilddjur eller renar, med den håriga sidan alltid vänd utåt, annars skulle kroppsvätskor och blod snabbt stelna. Deras tält skulle inte alls förmå tjäna för detta ändamål^{xxii}. Denna klädsel lägger de av efterhand i och med den annalkande sommaren. Kvar har man bara yllekläderna. De omtalade byter man ut mot läderskor^{xxiii} och huvudbonaden mot en yllekapuschong. Sovplatsen^{xxiv} vill de alltid hellre ha varm än mjuk, då de avklädda går för att sova i sina renfällar, där de strött ut grenar av dvärgbjörk, och på dem lägger de ylle- och päls-

^{xvi} Detta beskriver Scheffer, *Lapponia illustrata*, kap. 17; Högström, *Lappmarks beskrifning*, kap. 8, § 4–9. Och fastän den fördelas olika för olika kön, har jag inte sällan funnit skillnaden så obetydlig att jag knappt kunde se någon skillnad hos män och kvinnor.

^{xvii} Det förefaller mig att de använder den som en övertunika av linne.

^{xviii} Även män har alltid detta och vid högtidligheter överdragen med silverplåtar, något som var obekant för Scheffer, *Lapponia illustrata*, s. 211.

^{xix} Männen lyfter alltid upp skjortorna över bältet för att de inte skall hänga nedanför knäna, något inte kvinnorna gör.

^{xx} Ibland beredd med en karda. Jfr Linné, *Flora Lapponica*, 328 b, ibland inte; aldrig dock behandlad som uppges av Scheffer, *Lapponia illustrata*, s. 207.

^{xxi} Även annat uppges av Scheffer, *Lapponia illustrata*, s. 209, men mindre förekommande i detta Lappland.

^{xxii} Beskrivningen av dessa har Scheffer, *Lapponia illustrata*, s. 106–107; Linné, *Flora Lapponica*, s. 269; Högström, *Lappmarks beskrifning*, kap. 5, § 10. Den senare motsäger Scheffer, då denne säger att lapska fiskare har kojor av träbrädor eller smala stockar täckta med grästörv; det senare sättet är vanligt i hela det skogiga lulelapska området har jag sett. Kanske uppgiften om den förra metoden med träbrädor är helt och hållet oriktig.

^{xxiii} I detta enda avseende överensstämmer de med den västerbottniska klädseln.

^{xxiv} Detta beskriver Scheffer, *Lapponia illustrata*, s. 212–213; Linné, *Flora Lapponica*, s. 269; Högström, *Lappmarks beskrifning*, kap. 8, § 10.

täcken tagna från renar eller vilddjur^{xxv} för att ägna sig åt sömn och vila^{xxvi} utan några allvarliga bekymmer.

§ IV.

Detta folk månar på ett lika berömvärt som hälsobefrämjande sätt om enkelhet i sitt levnadssätt. De får nämligen en mättande måltid en gång^{xxvii} sällan två gånger om dagen, nämligen morgon och kväll^{xxviii}. Och inte bara det. Det som jag bedömer vara värt att hålla i minnet är att under ungefär halva året får de nöja sig med en enda sorts mat och det enkel och ofta lätt sådan. Ty mera välbärgade samer lever från början av våren, då renkorna föder sina kalvar, till den lokala hösten av mjölk^{xxix} från dessa djur, eller vanligen^{xxx} ostvassla och alltid en liten mängd ostmassa^{xxxi}. Under övriga tider på året utgörs födan av stekt kött från fåglar som tjäder^{xxxii}, änder, hare, björn, men framför allt från ren^{xxxiii}, som utgör basen för deras ekonomi. Jakt är sällan något som intresserar

^{xxv} Jag måste erkänna att jag aldrig under mina resor i fjällen sett de får- och harfällar, som tidigare Scheffer och nyligen Högström, *loc. cit.*, uppger sig ha gjort, däremot överallt hos nybyggare.

^{xxvi} Några konsthantverk, som de utövar, av enklare slag dock räknas upp av Högström, *Lappmarks beskrifning*, kap. 4, § 11; likväl är de bara till dagligt bruk och oundgängliga.

^{xxvii} Vilket även den ädle Linné, *Flora Lapponica*, s. 260, betygar, då han så elegant beskriver deras lyckliga liv.

^{xxviii} Sommartid omkring klockan nio, men sju eller åtta på kvällen.

^{xxix} Före beredningen lägger de till en tredjedel vatten, varvid den såaktiga konsistensen finns kvar efter uppkoket. Detta som de erbjuder gäster, räknas till de förnämligare anrättningarna. Ibland äter de också koagulerad mjölk sönderdelad och kokt tillsammans med en halv del vatten.

^{xxx} Det är värt att observera att all mjölk går åt till ost, och därför måste de tillföra så mycket vatten som de vill ha vassla.

^{xxxi} De äter också ost men mycket sparsamt och inte dagligen. Syrad mjölk, som ägarna dock vanligen betraktar som drängmat, ringaktar de. Den mjuka innerbarken av både björk och tall äter de snarare som en njutning för gommen och tröst för en knorrande mage. Att äta den hårdare barken av tall krossad tillsammans med jord som Scheffer, *Lapponia illustrata*, s. 218, uppger förekommer inte i vår tid, om det ens någonsin gjort det.

^{xxxii} Att tjädern, Gessners *Grygallus minor*, som finns överallt i Västerbottens skogar, ändå inte knappt någonsin besöker Lappland, är en märklig sak.

^{xxxiii} Även andra husdjur som oxar, får och svin. Kött från de senare måste dock torkas utan salt, något som gör kostnaderna orimliga, då köttet snabbt skulle krylla av maskar.

dem. Dessutom dricker de det heta kokvattnet där köttet lagats.^{xxxiv} Ytterligare en rätt bjuds dem ibland genom renost, märe, mjölk blandad med lappsyra (*Acetosa lapponica*)²⁷ eller kvanne (*Angelica*)²⁸ med knappt utvecklad flock, i flytande form, och slutligen själva mjölken eller tjocknad vassla kokad eller ren eller med inlagda bär²⁹ som hallon eller hjortron eller blåbär eller lingon eller slutligen kråkbär^{xxxv} mycket ofta förvarad^{xxxvi} i torr form. En sås av blod som Scheffer och Högström^{xxxvii} nämner har jag aldrig sett, men jag vågar dock inte betvivla sanningen. De fattiga däremot måste alltid hela året skaffa för det mesta en och samma föda genom fiske och jakt. Ibland får de emellertid omväxling genom ett litet förråd av mjölk.^{xxxviii} De nästan otaliga typer av kryddor, dessa lockelser till frosseri, genom vilka man även utan att vilja det förleds till glupskhet, är ovanliga och okända bland samerna. Här måste man dock göra undantag för salt, som de vid varje anrättning lägger i så generöst att det ogillas av min smak.^{xxxix} Bröd, som förvägras dem av deras styvmoderliga sädesfält, slukar de girigt, då det erbjuds. I dess ställe äter de dock inte torkad fisk. Men ojäst bröd misshagar dem inte mera än att de lagar det på heta stenar^{xl} och ger som en läckerhet till barnen, vilket jag sett mer än en gång. Naturen så, som kanske bjöd dem att vara förnöjda, hade ingen annan dryck i beredskap för dem än vatten^{xli} och det rent och klarare än kristall. Då därför

^{xxxiv} All mat, även kött lagar de länge och tillräckligt, något som även Högström, *Lappmarks beskrifning*, kap. 6, § 10, nämner. Därför har Scheffer, *Lapponia illustrata*, s. 213, en felaktig uppgift.

^{xxxv} Åtskilliga uppräknade metoder för att bereda mjölk för senare användning och beskrivna under olika förhållanden har framför allt den ädle Linné i *Flora Lapponica* under varje enskild växt.

^{xxxvi} I stället för kärll tjänar magsäckar och inälvor från renar. Då dessa skall fyllas fyller de munnen med vätskan och i stället för med en tratt spottar de ut den i magsäckarna efter att noga först ha tuggat ostklumparna i mjölken med tänderna. Denna hängs upp i ett skjul och torkas med rök och värme och blir exakt lik en ost vad smaken beträffar.

^{xxxvii} Scheffer, *Lapponia illustrata*, s. 217; Högström, *Lappmarks beskrifning*, s. 121, § 7.

^{xxxviii} De har nämligen många renar, vilka de använder vid förflyttningarna på vintern.

^{xxxix} Enligt Scheffer, *Lapponia illustrata*, s. 218. Även detta motsäger den ädle Linné, *Flora Lapponica*, s. 251.

^{xl} Det är härmed uppenbart och de är gjorda av mjöl och uppskattade av våra samer, även om tidigare en annan åsikt uttrycks av den framstående doktor Fjellström i *Dissertatio de medicina Lapponica ad calcem*, s. 7 och början av s. 8.

^{xli} I skogarna är det kalla källor, i fjällen smältande is som ger samerna vatten. De anser det bättre ju kallare det är. Därför dricker de det alltid blandat med snö när de befinner sig på fjällhöjderna. Ibland lägger de i bitar av ost vintertid enligt Fjellström, *Medicina Lapponum*, s. 9, § 4; Mundius, *Bioxphetologia*, s. 354, men han vederläggs kraftfullt av Linné, *Flora Lapponica*, s. 301.

samernas måltid utan kryddor och en massa blandningar är avslutad, smälts maten oftast snabbt och ger en utmärkt kylus. Inte att förundras över då att de i högre grad än andra nordiska folk kan glädja sig över en orubblig hälsa. Denna skulle enligt min bedömning vara ännu bättre, om inte brännvinssuperiet och det otyglade tobaksrökandet försvagade deras kroppar.^{xlii}

§ V.

Det som kommer in i våra kroppar är aldrig helt och hållet lämpat för att upptagas i dem, utan det onyttiga elimineras på olika sätt ytterst raffinerat genom en mikrokosmisk process.^{xliii} Om detta olämpliga skulle stanna kvar, skulle det förstöra kroppen med stickande obehag och tilltagande förruttnelse som följd. Därför bör samernas *exkrementer* lika väl som deras födointag behandlas. Det allra vanligaste som äger rum genom magen sker en gång per dag, ofta även två. Lulesamerna försäkrar samfällt att avföringen är varken för lös eller för hård. Det är därför uppenbart att påståendet att detta folk allmänt skulle lida av förstoppning saknar grund. Med bortseende från andra orsaker^{xliv} är det högst osannolikt att detta skulle bero på hettan^{xlv}, som torkar ut deras kroppar. Vad själva problemet beträffar är det välkänt för många västerbottningar att det till stor del härrör från den råa torkade föda^{xlvi}, som de äter många dagar i följd utan några drycker, vilket dock på sommaren är ett obekant levnadssätt. Luftens värme åter förmår knappast att orsaka svettning eller att av den orsaken göra kroppen uttorkad och magen trög hos människor, som söker lugn och ro som det bästa av allt. Må så vara att alla främlingar som besöker Lappland och bara bor bland samer i början får känna av trög mage. Både egen och andras erfarenhet övertygar mig om att det föreligger en helt annan orsak, nämligen renmjölken som har denna

^{xlii} Denna växt både tuggas och röks av män såväl som kvinnor, gamla och unga som både tuggar och röker den och lägger in dess pulver i näsan. De företar också långa resor till Norge av den anledningen som bestyrks av Fjellström, *Medicina Lapponum*, s. 9, § 4.

^{xliii} Den framstående Kalmeter i dissertationen *De communi ad septemtrionem per aetatem degentium malo, alvo adstricta*, § 1 och 4, omnämner också samerna.

^{xliv} Citerad dissertation, § 2, 4, 5, 6.

^{xlv} Citerad dissertation av densamme, § 7.

^{xlvi} Denna orsak försöker författaren att vederlägga i *Dissertatio cit.*; jag vet inte om han lyckats med det.

egenskap. Urinet är i regel rikligt på grund av allt vatten man dricker. Den omärkliga svettningen skiljer sig mycket åt beroende på årstid; under stränga köldperioder hålls den i betydande grad nere och ökas i lika mån under vår och höst, för att, då den på ett påfallande sätt tillväxt, desto framgångsrikare driva ut den sjukliga ansamling som tillkommit under vintern, en källa till många sjukdomar. Då jag hörde mig för om kvinnornas vanliga månadsreningar var de ovilliga att svara. Enligt den ädle herr arkiatern Linnaeus är det dock vanligt att de undertrycker dessa besvär.^{xlvii} Min planering leder mig till att behandla *rörelse* och *vila*. Då jag emellertid något berört detta ämne i det föregående^{xlviii}, går jag över till att beröra de dominerande känslorna förknippade med dessa. Det är uppenbart att inga sådana tillfogar kroppen värre skada än de som genom att åstadkomma sammandragningar i de minsta kärlen våldsamt driver blodet inåt, som fallet är med fruktan och skräck. Våra samer är i hög grad offer för detta, så att de blir starkt upprörda av helt bagatellartade eller oförutsedda^{xlix} och ovanliga^l orsaker. Orsaken till detta får spåras i för stark spänning i musklerna, varav följer lätta yttre spasmer och föga avslappning. Och det räcker inte att räkna upp upprördhet. Det annars så lyckliga folket är dessutom lättretat^{li} och liderligt^{lii} och det inte sällan i högsta grad. Alla dessa känslor är så negativa för en god hälsa, att en enda^{liii} kanske kan orsaka vissa kroppsproblem som förekommer här.

^{xlvii} *Flora Lapponica*, n. 415 i, där han också säger att han påträffat sådana som hade sina månadsreningar bara på sommaren och inte på vintern. Men om det alltid vore så, vem skulle då kunna tro att den omärkliga svettningen skulle vara mindre på sommaren än på vintern? Tvärtom som det tycktes författaren till *diss. cit.*

^{xlviii} § 2 lit. g. och n. § 3 lit. c. § 4, där det handlar om de fattigas sätt att skaffa föda.

^{xlix} Denna åsikt får bifall av den ädle Linné, *Flora Lapponica*, s. 262 k, som säger att de vid åskväder blir förskräckta och tar skydd under en björk. Även Högström, *Lappmarks beskrifning*, kap. 9, § 4, och även Fjellström, *Medicina Lapponica*, § 3.

^l Så kunde jag med ett blottat svärd injaga en skräck som dröjde kvar i många dagar, men aldrig ett gevär, då de är vana vid det senare. Svartsjuka förtjänar också att nämnas som utmärkande för dem.

^{li} Det bekräftas av Högström, *Lapplands beskrivning*, kap. 9, § 4, och även Fjellström, *Medicina Lapponum*, s. 6, § 3.

^{lii} Högström, *loc. cit.*, § 5; Fjellström, *loc. cit.* Orsaken är på det hela taget det lugna livet och en föda full av utmärkt näring. Detta förnekar dumt nog Hebenström hos Scheffer, *Lapponia illustrata*, s. 38.

^{liii} Männe inte fruktan eller skräck ibland är tillräckligt för att framkalla rheumatiska sjukdomar genom den stas av blod eller kroppsvätska som uppstår genom ett plötsligt krampanfall? För att det emellertid inte är nödvändigt, pekar alltid de orsaker som behandlas av doktor Fjellström i *De medicina Lapponum*, s. 12, § 6.

§ VI.

Det förefaller mig viktigt att nu också beröra några saker, låt vara ett litet fåtal, om *skadade kroppsfunktioner och säkra tecken på en diagnos av dem*, vilket man allmänt kallar patologi. Det bör emellertid framhållas att förekomsten av sjukdomar i dessa trakter är sparsammare ju mindre naturen erbjuder invånarna lockelser till frosseri. Våra samer plågas, med några få undantag, inte av följande sjukdomar^{liv}: febersjukdomar, varken kontinenta, kontinuerliga eller intermittenta, ej heller exantematiska som pest, petekier (röda utslag), purpura (blödning under huden), lepra och smittkoppor,^{lv} ej heller deformationer, till vilka räknas kakexi (utmärgling), skörbjugg, hydrops (vätskeansamling) och syfilis, ej heller rigiditet och spasticitet, och värst av dessa är apoplexi och epilepsi, liksom många andra som är okända för detta friska folk, varför jag lämnar detta utan vidare kommentarer. De sjukdomar som här märks överallt är blott helt ringa och betraktas inte så mycket som livshotande, om man undantar barnsjukdomar, vilka jag inte fått se själv. Det är nämligen otroligt hur mycket dessa drabbar människor, så att spädbarn^{lvi} utgör hälften av döda och inte överlever sitt första levnadsår. Den nutida orsaken till en sådan massdöd hittar man lätt i den hårda och nästan grymma uppfostran av barnen, då de håller dem nakna i händerna i värsta kyla^{lvii} och rent av på våren tar upp dem ur badet och sänker ner dem i en sjö eller flod.^{lviii} Föräldrarna är övertygade om att de på detta sätt ger sin avkomma en väldig styrka; härtill har de låtit sig lura av någon folklig villfarelse. De barn som är starka nog att klara av denna prövning blir visserligen starkare, men övriga som annars hade kunnat leva i många år utrotas. Sjukdomar bland äldre är

^{liv} De flesta sjukdomar går igenom av Fjellström, *Medicina Lapponum*, s. 11, § 5. Nämnas kan även Linné, *Flora Lapponica*, s. 94, och även Högström, *Lapponica illustrata*, kap. 10, § 4.

^{lv} Av västerbottningarna drabbas en eller annan av denna smitta, men det i begränsad utsträckning. Jfr Högström, *Lappmarks beskrifning*, *loc. cit.* ovan. I regel är mässling lika sällsynt.

^{lvi} Är inte detta skälet snarare än något annat till att detta folks folkmängd knappast någonsin ökar?

^{lvii} Jfr Högström, *Lappmarks beskrifning*, kap. 7, § 10. Under hela året hålls de små barnen i krubbor, utan kläder, utan bara insvepta runt om med vitmossa. Linné, *Flora Lapponica*, n. 415 lit. d. Här beskriver den berömde författaren även nämnda skick.

^{lviii} Som jag har sett nära fjälltopparna, där vattnet var mycket kallt på grund av tillflödet från de isbelagda höjderna.

främst inflammationer^{lix} och katarrer^{lx}, som jag tror beror på intag av alltför kallt vatten^{lxi}. Dessutom är det kolik förenad med vanliga magplågor eller våldsamma spasmer^{lxii}, diarré, huvudvärk, ögoninflammation, öroninflammation, tandvärk och köldknölar som hemsöker detta folk.^{lxiii} Herr doktor Fjellström^{lxiv} ansåg att nästan alla dessa sjukdomar härrörde från en del av det häftigt rinnande blodet utspätt med kvarvarande vätskor som hindrade cirkulationen, fast det emellertid sannerligen finns helt andra orsaker^{lxv}, av vilka en enda ofta kan framkalla en sådan effekt. Då antalet sjukdomar håller sig inom så snäva ramar, är det väl ingen som betvivlar att de bättre känns igen av samerna än som verkligen sker. Emellertid saknar de totalt någon idé om hur kroppen fungerar eller förstår viktiga naturliga, eller själsliga diagnostiska tecken, så det hela måste bli ofullständigt alltefter den sjukes beskrivning. Detta tillsammans med liknande fall ger en högst ytlig och osäker kunskap.

§ VII.

Vilken metod och vilka regler för att bota ovannämnda sjukdomar som nu är i bruk hos lulesamerna, det är nu min naturliga föresats att belysa. Medi-

^{lix} Främst lungsäcksinflammation (pleurit) och lunginflammation. Samma uppgift hos Fjellström, *Medicina Lapponum*, s. II, § 6.

^{lx} Dessa räknar doktor Fjellström upp, *Medicina Lapponum*, § 6, 7, heshet, hosta, rheumatism, ischias, Uppsalafebern (Amphimerina catarrhalis).

^{lxi} Inte springande med nakna fötter och tvättning i snö, som doktor Fjellström påstår, *Medicina Lapponum*, § 7, ty det är ytterst sällsynt.

^{lxii} Den ädle Linné, *Flora Lapponica*, s. 69 e.

^{lxiii} Helt nyligen nämner doktor Fjellström alla dessa överallt i *Medicina Lapponum*, då han höll på med att visa metoder att bota dem.

^{lxiv} *Dissert. cit.*, § 6, låt vara att det inte går så bra ihop med hypotesen i följande paragraf, där han ger skälen som anförts i li.

^{lxv} Bara en sjukdom, okänd för herr doktor Fjellström, må det tillåtas mig att nämna, *Gordius*, bland lantbefolkning benämnd *Onda bettet*, är ganska välkänd och den verkliga orsaken till spasmisk kolik, enligt vad jag observerat i Lappland. Detta är välkänt för nästan alla samer. Jfr min avhandling *De Splachmo*, s. 2 lit. e. Och jag tror mig inte ha fel, om jag härleder alla artritiska sjukdomar i Lappland härifrån. Ty det är allmänt bekant att denna mask borrar sig igenom både kött och tjockare hinnor och så till den grad, då den når benhinnorna och skadar nervsystemet, att den lätt förmår framkalla liknande symptom. Detta särskilt som deras vätskor på grund av staser och depositioner av jordmateria inte är så välfungerande väldigt upplösta som de är. Tarmvred på grund av bandmask räcker det att med blott ett ord hänvisa till ortspastorn Modén.

cinering från växt- och djurriket,^{lxvi} naturligt uppdelade i två klasser, förekommer i ringa utsträckning, alla även mycket enkla sådana, då ju detta enkla folk hatar komplicerad medicinering, likaväl föda som är komplicerad. Bland växter värda att nämna förtjänar *Angelica sativa*^{lxvii} främsta platsen. Då dess användning är betydande, har den stor användning vid många åkommor bland samerna. Den råa roten efter första eller andra årets stjälk äts för att avhjälpa trög mage och för att mildra spastisk kolik^{lxviii}. Den tuggas^{lxix} också inte mindre än roten av *Selinum*³⁰ i brist på tobak av män^{lxx} såväl som kvinnor för att producera saliv. Kålen eller de ännu inte utvecklade blommorna kokas därefter med mjölk. Denna rätt ges till sjuk vid katarrer, inre inflammationer och diarré.^{lxxi} Om stjälkarna är lämpliga för att lindra hosta eller ej är mig obekant^{lxxii}. Det är nu beklagligt att skogssamerna i sitt försök att bevara livet med denna hälsobringande ört i stället förstör det med dödlig *Cicuta* (sprängört)^{lxxiii},³¹. Följer så *Sonchus lapponicus*^{lxxiv},³². I brist på *Angelica* äter man ibland dess stjälk för att reta aptiten, även om den uppskattas mindre för sin smak. I den lapska medicinen har även *Nicotiana* funnit en plats. Oljan^{lxxv} används nämligen för inre behandling vid spastisk kolik. De använder även nikotinpulver tillsammans med en tredjedel aska av en, vilken de tillreder genom att bränna de yttre delarna av en färsk gren över en slät sten; den löser upp snuva och kan

^{lxvi} Mineralriket erbjuder inte ens ett uns medicin till dessa samer, ty selenitid som i pulverform förordas vid variga ögon av doktor Fjellström, *Medicina Lapponum*, s. 26, § 15, såg jag ingensans i dessa berg, mycket mindre har jag hört något om dess nytta.

^{lxvii} Linné, *Flora Svecica*, s. 233. I *Flora Lapponica*, s. 68 g, hävdar den ädle Författaren att samernas *Urtas*, *Fatno* och *Posco* härrör från en och samma växt; Högström däremot skiljer *Angelica* och *Posco*, *Lappmarks beskrifning*, kap. 6, § 2, i två olika växter men gör därvid ett stort misstag. Jag har visat båda för tjugo samer, som alla benämnde dem lika, fastän därefter var det inte min sak utan botanikens Furstes sak att tveka om dessas botaniska benämning.

^{lxviii} Jfr Linné, *Flora Lapponica*, s. 68 e.

^{lxix} Den ädle Linné, *loc. cit.*, bekräftar.

^{lxx} Annorlunda än herr doktor Fjellström, som i *Dissertatio de medicina Lapponum*, s. 16, bara talar om kvinnor.

^{lxxi} Som även herr doktor Fjellström tillfredsställande visar *Medicina app.*, § 9.

^{lxxii} Vilket densamme har, s. 16, § 9.

^{lxxiii} Helt säkert har pastor loci herr Modén berättat för mig att många skogssamer i området Sockjock dör på detta vis.

^{lxxiv} Linné, *Flora Svecica*, n. 644. Dess användning framkastar den Ädle Mannen i *Flora Lapponica*, s. 232 g.

^{lxxv} Om detta berättar Linné liksom i förbigående i *Flora Lapponica*, s. 69 e.

lindra huvudvärk. Somliga har uppgivit att samerna äter två, högst tre hela lagerbär^{lxxvi}, innan de mognar för senare spricker de, vid inflammationer eller kräkningar. Jag vet med säkerhet att detta oftast sker i Västerbotten enligt vad köpmän från Luleå berättat. Ett medel som inte är säkrare erbjuder dem frön av *Strycknos* (kräknöt)^{lxxvii},³³. Samer och nybyggare plågade av kolik tar ett halvt sådant noga sönderdelat tillsammans med vatten eller brännvin. Denna åkomma har jag även sett behandlad på annat sätt: man kokade ytterbark avskrapad från säl^{lxxviii},³⁴ och kokad i några timmar, och av det väl avsilade vattnet drack de ett par skålpund och svalde därtill en betydande mängd sal muriaticum. Om de skulle drabbas av dysenteri, vilket är mycket sällsynt, behandlar västerbottningarna den ett dygn med kokat och filtrerat björkaskvatten^{lxxix} en och en halv skålpund var tredje timma. Från utväxter i barken också från björk, en gammal sådan dock, tar de sin Moxa, eller käglor preparerade i eld, ett utomordentligt allsidigt botemedel för de flesta smärtsamma åkommor. Dessa lägger de mot det sjuka stället, och sedan en bränts upp lägger de an en andra och tredje.^{lxxx} Förutom denna omläggning har de sin egen folkliga och allmänt spridda för sår och bölder och härrör från spröd björkbark som bränts och tuggats^{lxxxi}, vilken man allmänt använder i södra Sverige för att limma ihop lerkärl. Trådrika^{lxxxii} lavar slutligen botar sönderskavda fötter eller ger åtminstone lindrig genom att torka dem.³⁵ Ingen lav, inte ens den isländska mossan^{lxxxiii}, finner något inre bruk i detta Lappland.³⁶

^{lxxvi} Denna är för farmakologer *Coccus Gnidius* eller *Laureola*.

^{lxxvii} av farmakologer kallad *Nux Vomica*.

^{lxxviii} Linné, *Flora Svecica*, n. 811.

^{lxxix} Linné, *Flora Svecica*, n. 776.

^{lxxx} Tillredning, behandling och applikation och användning beskrivs elegant den ädle Linné, *Flora Lapponica*, s. 264 r; doktor Fjellström, *Medicina Lapponum*, § 16 och 17; och Högeström, *Lappmarks beskrifning*, kap. 10, § 6.

^{lxxxi} Detta behandlar den ädle Linné, *Flora Lapponica*, s. 265 s. Ett annat medel som tillverkas av tallkåda, (pinjekåda bland botaniker) och ostolja uppger doktor Fjellström, *Medicina Lapponum*, s. 19, § 11, att det intas vid hosta och övriga sjukdomar. Ytterst sällan och praktiskt taget aldrig kommer det till användning hos lulesamerna. Riktig tallkåda tuggas dock. Jfr Linné, *Flora Lapponica*, s. 278 z, och Fjellström, *Medicina Lapponum*, s. 20.

^{lxxxii} Den ädle Linné, *Flora Lapponica*, n. 457 b, säger att denna art appliceras som återfinns i *Flora Svecica*, n. 984.

^{lxxxiii} Enligt doktor Fjellström, *De medicina Lapponum*, § 10, där han beskriver hela tillredningen.

§ VIII.

Efter att så ha förklarat växtlivets medicin vänder jag mig till sist till den animaliska för att beröra den hjälp som kan hämtas därifrån. Bland det vanligare här är björngalla^{lxxxiv} som i Lappland nästan är ett heligt ankare. Med denna smörjer de in värkande kroppsdelar. Lika prisvärd är bävergäll^{lxxxv} som de också använder vid alla invärtes problem. De använder dock även fettet från samma djurs stjärt, vilket de ger den sjuke skedvis för att påskynda läkningen av inflammationer^{lxxxvi}. En kraftfull och förvisso väl lämpad medicin vid urin-stämman tar de i sällsynta fall från kokt sälspäck, som filtreras och intas i dosen två eller tre skedar upprepade gånger. Denna medicin har jag funnit vara ganska känd bland gamla kvinnor^{lxxxvii} i Västerbotten. Olja från renost som fås fram vid elden är det ingen av dessa samer som är okunnig om hur välgörande den är vid såväl yttre inflammationer i kvinnob bröst^{lxxxviii} som i andra kroppsdelar^{lxxxix} för att lösa upp och lindra vid frostknölar^{xc} och återställa avskavd hud^{xci}. Vid ögonåkommor erbjuder galla från örn eller svan lindring^{xcii}. Från fåglar tjänar även fett från tjäder^{xciii} detta folk mycket för att hela benbrott. Här bör inte heller förtigas äggvitor uttagna från fågelkropparna före skalbildningen, torkade, tuggade och lagda på brännskador. Den vida användningen av detta har rönt stort beröm från alla samer i detta område. Huggormsfett insmört på bröstet har många förklarat ge lindring för dem som lider av inflammationer i denna del av kroppen, även om de inte botas helt. Huggormsskinn prisas som ett alldeles utmärkt purgerande medel. Man ordinerar det i en dos av en

^{lxxxiv} Detta uppger även doktor Fjellström, *Medicina Lapponum*, § 14.

^{lxxxv} För att lindra spasmodisk kolik som omnämns av den ädle Linné i *Flora Lapponica*, s. 69 e.

^{lxxxvi} Detta berättar även doktor Fjellström, *Medicina Lapponum*, s. 24. Därför har jag hört att svansar av detta slag inte sällan försäljs till ganska högt pris.

^{lxxxvii} Med detta behandlade en gammal kvinna Västerbottens "chiliark" den ädle herr Widemejer som led av ytterst svår urinstämman och hade svikits av kirurger i Torneå.

^{lxxxviii} Detta bekräftar doktor Fjellström, *Medicina Lapponum*, s. 22, § 13.

^{lxxxix} Jag har sett hur en ansiktssvullnad med omfattande inflammation hos två samer botades på tre dagar med detta medel.

^{xc} Jfr Linné, *Flora Lapponica*, n. 328 d; Fjellström, *Medicina Lapponum*, s. 22, § 13; och Högström, *Lappmarks beskrifning*, kap. 10, § 4.

^{xci} Högström, *loc. cit.*

^{xcii} Denna nämner även Fjellström, *Medicina Lapponum*, kap. 10, § 4. En olja om vilken Högström talar om på samma ställe som ögonmedicin används inte här.

^{xciii} Jfr Högströms *Lapplands beskrifning*, kap. 10, § 5.

nagels storlek^{xciv}, finfördelat till såväl barnaföderskor som andra människor av båda könen vid förstopning tillsammans med vatten. Vad gäller kirurgiska ingrepp som skrapning av insidan på ögonlocken^{xcv}, åderlåtning^{xcvi} gjord med hjälp av sugkoppar^{xcvii} eller sårande av gomspenen^{xcviii} med en tång, vilket anses vara i bruk, vet jag ingenting säkert och lämnar därför denna sak därhän. Två saker skall jag dock nämna. Det första ingreppet är varsamt, utdragning av tagelmask, då den visar någon del utanför huden. Det andra är ett kraftfullt dragande i håret omkring hela huvudet vid huvudvärk orsakad av bakrus^{xcix} eller någon annan orsak, något som de håller för synnerligen välgörande. Slutligen rådfrågar dessa samer spåkvinnor^c, lovar offer till sina gudar^{ci}, och förfalskar^{cii} allmänt namn de fått vid det heliga badet, för att inte Gud den högste i framtiden skall känna igen dem. Detta får räcka för mig i min hast, då denna min avhandling kräver ett

SLUT.

^{xciv} I större dos anses den dödlig, särskilt för barnaföderskor, då den enligt deras erfarenhet framkallar konvulsioner.

^{xcv} Högström, *Lapplands beskrifning*, kap. 10, § 5.

^{xcvi} Fjellström, *Medicina Lapponum*, s. 30, § 18.

^{xcvii} *Ibidem*.

^{xcviii} *Idem*, s. 31.

^{xcix} Den ädle Linné, *Flora Lapponica*, s. 278, berättar att denna också botas genom upphettning av huvudet vid elden.

^c Detta bekräftar även Högström, *Lapplands beskrifning*, kap. 10, § 18.

^{ci} *Idem*, kap. 11, § 18.

^{cii} *Idem*, kap. 7, § 12. Och inte bara barns utan även vuxnas namn ändras enligt pastor loci Modén.

Noter

¹ Herman Hofberg, *Svenskt biografiskt handlexikon* (Stockholm, 1906), 364.

² Eberhard Rosén (pres), *Dissertatio historico-medica, de medicina Laponum Lulensium*, resp. Lars Montin (Lund, 1751).

³ Gustaf von Düben, *Om Lappland och lapparne, företrädesvis de svenske* (Stockholm, 1873); Just Qvigstad, *Lappische Heilkunde* (Oslo, 1932); Adolf Steen, *Samenes folkemedisin* (Oslo, 1961); Barbara Helen Miller (red.), *Idioms of Sámi health and healing*, Patterns of northern traditional healing 2 (Alberta, 2015), 23. Se också Fritz Stenström, "Pehr Osbeck och Lars Montin, två halländska Linnélärjungar", *SLÅ* 1935, 59–94, som i korthet även behandlar föreliggande dissertation.

⁴ Se Phebe Fjellström, *Samernas samhälle i tradition och nutid* (Stockholm, 1985), 348–358. Se också hennes "Etnologisk kommentar", i Carl Linnæus, *Iter Laponicum. Lappländska resan 1732. II. Kommentardel*, utg. Ingegerd Fries & Sigurd Fries (Umeå, 2003).

⁵ Carl Peter Thunberg, *Åminnelse-tal öfver Kongl. vetenskaps akademis framl. ledamot assessoren och provincial medicus i Halland samt medicinae doctoren m. m. högädle herr Lars Montin, hållet för Kongl. vetenskaps akademien den 2 junii 1790* (Stockholm, 1791), 9. För en god biografisk sammanfattning, se Erik Hamberg, "Biografiska noteringar", i *Parasollmosan (Splachnum)*, utg. Johnny Strand, Ingvar Svanberg & Erik Hamberg, Carl von Linnés valda avhandlingar 87 (Uppsala, 2023).

⁶ Gunnar Eriksson, *Botanikens historia i Sverige intill år 1800* (Uppsala, 1969), 300.

⁷ Montins resa till Lule lappmark har jag tidigare kortfattat skildrat i boken *Linneaner. Carl von Linnés lärjungar i Sverige* (2006), 90–93. Historikern Kenneth Awebro har beskrivit den utförligare i artikeln "Linnélärjungen Lars Montins dagbok från Lapplandsresan 1749", *Tre kulturer* 5 (1990), 48–61. Se också densammes "Linnélärjungen Lars Montin och hans resa i den svenska fjällvärlden år 1749", *Tre kulturer* 6 (1992), 145–160.

⁸ Kennet Awebro, "Renmjölkningens betydelse förr", i Ingvar Svanberg & Håkan Tunón (red.), *Samisk etnobiologi. Människor, djur och växter i norr* (Nora, 2000), 182.

⁹ Carl von Linné (pres.), *Dissertatio botanica sistens Splachnum*, resp. Lars Montin (Uppsala, 1750).

¹⁰ Elias Fries, *Botaniska utflygter. En samling af strödda tillfällighetsskrifter* 3 (Stockholm, 1864), 71. Ett exemplar av *Juncus biglumis* insamlat av Montin 1749 förvaras i Naturhistoriska riksmuseets herbarium med påskriften "Specimina a me lecta in monte alpino Quickjocksensi, Snirack dicto, anno 1749". <http://herbarium.nrm.se/specimens/S09-33429>.

¹¹ "Beskrifning öfver en resa, på Kongl: Wetenskaps Societetens uti Upsala, men i synnerhet wälb. herr arch. Linnaei anmodan år 1749 om sommaren förrättad, till Lapska fiellarne åfwan Luleå stad, af Lars Jonae Montin". Manuskriftet är enligt uppgift på 532 tättskrivna sidor. Det förvaras i Natural History Museum, London. Montins reseberättelse har nyligen analyserats i Hanne Beck Johansson, "För Natural-Wetenskapen och Hushåldningen m.m. i Lappland". *Materiell kunskaps-cirkulation utifrån Lars Montins resa genom Lule lappmark 1749* (C-uppsats i idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet, vårtermin 2023).

¹² "Utdrag ur dr. Montins resa till Lappmarken (1749) gjordt i London hos sir Jos. Bancks år 1790 af Adam Afzelius. (Löjtn. Afz. don. I 8 9 2)", UUB, S 169c; för utdrag, se Svanberg 2006, 90.

¹³ Lars Montin, "Förteckning på de i Halland vildt växande örter, som äro sällsynte i Sverige, eller ock där ej tillförene blifvit fundne", *Kongl. vetenskapsakademis handlingar* 27 (Stockholm, 1766), 234–260.

¹⁴ Se exempelvis Marie-Christine Skuncke, "Carl Peter Thunbergs japanska resa i 1770- och 1780-talens medier", *Sjuttonhundratals* 2008, 44–62; och Kenneth Nyberg, *Pehr Löfling's letter-book in the Archives of the Real Jardín Botánico in Madrid. A catalogue with notes and an introduction* (Göteborg, 2008).

¹⁵ Lars Montin, "Ericae tres novae species,

descriptae et delineatae”, *Nova acta Regiae Societatis Scientiarum Upsaliensis* 2 (Uppsala, 1775), 292.

¹⁶ Montins bevarade herbarium och de enskilda kollekternas ursprung beskrivs utförligt i Carl Axel Magnus Lindman, ”A Linnaean herbarium in the Natural history museum in Stockholm”, *Arkiv för botanik* 7:3 (1908), 9–14.

¹⁷ Kjell Georgson, ”Murgrönsmjöjan *Ranunculus hederaceus* i Halland – försvunnen, återfunnen och återvunnen”, *Svensk botanisk tidskrift* 94 (2000), 338–343. Arten har tidigare påträffats också på Gotland, sydvästra Skåne och möjligen Bohuslän men torde där vara utgången.

¹⁸ Lars Montin, ”Anmerkninger ved den nye Koppodnings Maade”, i *Det Kongelige norske videnskabers selskabs skrifter* 5 (Köpenhamn, 1774), 159–176; Anne Eriksson, ”Speaking about disease. Provincialläkare Lars Montin and the inoculation of smallpox”, *Tidskrift för kulturforskning* 9:1 (2010), 57–74.

¹⁹ Se diskussion i Ingvar Svanberg, *Groddjur och kräldjur i svensk folklig tradition* (Stockholm, 2009), 26–30.

²⁰ Här återgivet efter Svanberg 2006, 213.

²¹ Olle Franzén, ”Lars Montin”, i *Svenskt biografiskt lexikon* 25 (Stockholm, 1985–1987), 714.

²² Lars Montin, ”Beskrifning på en fisk, *Lophius barbatus*”, *Kongl. svenska vetenskapsakademiens handlingar* 40 (Stockholm, 1779), 187–196; Lars Montin, ”Tvänne Arter af Snöripan”, *Physiographiska sällskapet handlingar* 1:3 (Stockholm, 1781), 150–155; se också Tommy Tyrberg, ”The date of publication of Montin’s description of *Lagopus mutus*”, *Bulletin of the British Ornithologists’ Club* 118 (1998), 56–57. För en utförlig bibliografi, se Franzén 1985–1987, 714.

²³ Erik Wilhelm Dahlgren, *Kungl. svenska vetenskapsakademien. Personförteckningar 1739–1915* (Stockholm, 1915), 52; Thunberg 1791.

²⁴ Göran Wennergren, ”Afrikansk blomma med svenskt namn”, *Läkartidningen* 100:26–27 (2003), 2282–2283.

²⁵ För biografiska uppgifter, se Franzén 1985–

1987, 714, medan en utförlig bibliografi har publicerats av Sven-Erik Sandermann Olsen, *Bibliographia discipuli Linnæi. Bibliographies of the 331 pupils of Linnaeus* (Köpenhamn, 1997), 275–277.

²⁶ Skohö beredd av blåsstarr (*Carex vesicaria*), flaskstarr (*Carex rostrata*) och närbesläktade arter, se Gustav Fridner, ”Svenska växtnamn i Degerfors socken och angränsande trakter samt några uppgifter om en del växters användning m.m.”, *Västerbotten* 1926, 272–274; se också Margarete Hald, *Primitive shoes. An archaeological-ethnological study based upon shoe finds from the Jutland peninsula* (Köpenhamn, 1972).

²⁷ Det vill säga ängssyra, *Rumex acetosa*, se vidare Kjell-Åke Aronsson, ”Användning av ängssyra (*Rumex acetosa*) hos samerna”, i Svanberg & Tunón 2000, 253–258.

²⁸ Samernas förhållande till kvannen har behandlats utförligt av Phebe Fjellström, ”*Angelica archangelica* in the diet of the Lapps and the Nordic Peoples”, i Arne Furumark (red.), *Laponica. Essays presented to Israel Ruong* 26. 5. 1963 (Uppsala, 1964), 99–115; se också Ingvar Svanberg, ”Garden Angelica, *Angelica archangelica*”, i Christopher Cumo (red.), *Encyclopedia of cultivated plants* 2 (Santa Barbara CA, 2013), 431–434.

²⁹ Här beskrivs renmjölk blandade med nordskandinaviska bärsorter, se Awebro 2000, 186–187.

³⁰ Här avses kärrsilja, *Peucedanum palustre*, som samerna använde som medicinalväxt och tobakssubstitut, se Ingvar Svanberg, ”The Lapps chew this Root a lot’. Milk Parsley (*Peucedanum palustre*) in Sami Plant Knowledge”, i Ulf Fransson m.fl. (red.), *Cultural interaction between east and west. Archaeology, artefacts and human contacts in northern Europe* (Stockholm, 2007), 328–330.

³¹ Sprängört, *Cicuta virosa* L., är starkt giftig och kunde skada boskapen, vilket Linné noterade på flera ställen i sina resedagböcker. I Lappland och Västerbotten kallades den banarot eller sprängrot. Den anses vara en av de giftigaste örterna som finns i den svenska floran.

³² Avser torta, *Cicerbita alpina* (L.) Wallr., vilken beskrivs av Linné som en av de växter samerna använde som livsmedel, se Ingvar Svanberg, "The Sami use of *Lactuca alpina* as a food plant", *SLÅ* 2000–2001 (2002), 77–84.

³³ Med kräknöt avses frön från rävkaketråd (*Strychnos nux-vomica*), som kunde anskaffas via apotek.

³⁴ I andra upplagan av *Flora svecica* (Stock-

holm, 1755), 313, anger Linné efter Montin att samer använde en dekokt av säl, *Salix caprea*, mot Cardialgia sputatoria 'spottsjuke'.

³⁵ Avser manlav, *Alectoria jubata*, eller möjligen någon skägglav, *Usnea dasypoga* eller *U. barbata*, som användes mot hudlöshet, vilken Linné omtalar i sin lappländska resa 1732.

³⁶ Med isländska mossan avses islandslav, *Cetraria islandica*.

Summary

On Lule Sami Medicine

By Lars Montin

Translated by Johnny Strand† with an introduction and commentary by Ingvar Svanberg

In June 1751, the Linnaeus pupil Lars Jonasson Montin (1723–1785) defended a thesis on Lule Sami medicine in Lund. Praeses was the professor of medicine at Lund's University, Eberhard Rosenblad. In 1749, on Linnaeus' advice, Montin had travelled to Lule Lappmark and the mountains around Kvikkjokk in Sápmi to collect plants for the academic garden in Uppsala. At the same time, Montin made ethnographic observations of the Sami way of life and economic conditions. In a preserved but unpublished travel diary, now stored among Joseph Bank's papers in London, he writes in depth about the customs and traditions of the Sami people he met. There are also several medical observations. Montin used these observations for his thesis in Lund, but it is also based on an extensive reading of relevant published literature. The dissertation is made available here for the first time in Swedish, in translation by Johnny Strand (1939–2023). After obtaining his doctorate, Montin settled as a provincial doctor in the province of Halland, where he devoted himself to botanical studies in addition to his medical practice.

Utgivarens address:

FL Ingvar Svanberg, Institutet för Rysslands- och Eurasienstudier, Uppsala universitet, Box 514, 751 20 Uppsala. E-post: ingvar.svanberg@ires.uu.se.

TORBJÖRN LINDELL

Ett förbisett entomologiskt bidrag av Linné i en svensk teologisk dissertation

Den omfattande Linnélitteraturen har varit föremål för flera bibliografier och förteckningar. I bokform märks främst Hulth och Soulsbys sammanställningar men även Emil Lindells grundliga förteckning över sitt omfattande Linnébibliotek förtjänar att framhållas.¹ Dessa har fått en modern uppföljare i form av The Linnaeus Link Union Catalogue, ett ambitiöst projekt syftande till att göra den samlade Linnélitteraturen tillgänglig på internet.² Intresset för Linnés skrifter har således länge varit stort och ytterst sällan har det efter 200-årsjubileet 1907 hittats något nytt av den produktive Linné som publicerats under hans levnad. Om vi bortser från Linnés anonyma bidrag i *Lärda Tidningar*, förtjänstfullt sammanställda av Ove Hagelin 2007, får vi gå tillbaka till 1945 för att finna en upptäckt av ett tidigare okänt arbete av Linnés hand publicerat under dennes samtid.³ Det är således mycket oväntat att nu finna en text av Linné vilken helt saknas i de ovan omnämnda sammanställningarna. Detta Linnés bidrag återfinns i en teologisk dissertation från 1755 med titeln *Dissertatio gradualis, Amictum et victum Johannis Baptistae exhibens* (Avhandling för magistergraden över ämnet Johannes Döparens mantel och föda) vilken har professorn i grekiska och teologi Johannes Amnell (1718–1789) som preses och den blivande kyrkoherden Johannes Svenonis Flodman (1728–1777) som respondent. För att förstå denna till synes oväntade placering av Linnés bidrag kan det vara på sin plats att först ge en kort bakgrund till dissertationen som genre.

Den svenska dissertationsfloran är mycket omfattande och har för universiteten i Uppsala, Lund och Åbo katalogiserats fram till och med 1855 av Lidén och Marklin.⁴ För denna period förtecknar de knappt 24 000 dissertationer för dessa universitet tillsammans.⁵ Dissertationerna var vid denna tid huvudsakligen av två typer. Dels förekom avhandlingar för övnings skull, *pro exercitio*, dels gradualavhandlingar, *pro gradu*, för att vinna en akademisk grad. Även andra typer av dissertationer, till exempel *pro loco* för att meritera sig för en tjänst, förekom

sällsynt.⁶ Antalet dissertationer *pro exercitio* överskrider med råge antalet *pro gradu* eftersom en gradualdissertation måste föregås av en övningsdissertation och långt ifrån alla studenter tog någon akademisk grad. Ämnena kunde variera och syftade vid denna tid primärt inte till att presentera nya forskningsrön av respondenten trots att dissertationerna måste ses som föregångare till våra dagars avhandlingar. Främst utgjorde de en del av disputationen under vilken man främst ville kontrollera respondentens förmåga att kunna genomföra en akademisk argumentation samtidigt som också kunskaperna i latin prövades så länge detta var ett obligatoriskt språk.⁷ Även författarskapet kunde variera och ofta är det omöjligt att avgöra om det är preses eller respondenten som är upphovsman, något som ibland har skapat en del förvirring genom att en och samma dissertation har tillskrivits olika författare.⁸ En rimlig hållning är att ange både preses och respondent som författare då ingen är helt utan del i dissertationens tillkomst. För Linné innebar dissertationerna ett sätt att få ut egna rön inom ett avgränsat område och han var själv preses på inte mindre än 186 dissertationer.

Teologi var det vanligaste huvudämnet för en dissertation 1755 och inom detta var det exegetik som var det vanligaste delämnet.⁹ Det kan tyckas att exegetik ligger långt ifrån naturalhistoria men så är ingalunda alltid fallet. I Bibeln förekommer nämligen som bekant åtskilliga omnämmanden av växter och djur och dessa har varit föremål för åtskilliga tolkningar, inte minst av svenskar. Linné själv satt som sakkunnig i 1773 års bibelkommission, för övrigt ett av hans sista uppdrag, och bidrag har lämnats av bland andra Olof Rudbeck den yngre, Olof Celsius, Samuel Ödmann, Carl Peter Thunberg och inte minst Linnélärjungen Fredric Hasselquist som 1749 påbörjade en resa till nuvarande Mellanöstern där han avled i närheten av Smyrna (i dag Izmir) 1752.¹⁰ I föreliggande dissertation är det Matteus 3:4 och Markus 1:6 som har koppling till naturalhistorien eftersom man där finner att Johannes Döparen bar kläder av kamelhår och åt gräshoppor och vildhonung. Frågorna om det verkligen kunde vara gräshoppor som avsågs och i så fall viken art det rörde sig om kommer således upp. Det framgår av dissertationen att Flodman, som uppenbarligen själv i högsta grad var inblandad i författandet av dissertationstexten, var väl medveten om att Hasselquist korresponderat med Linné om sina iakttagelser av gräshoppor under sin resa.¹¹ Hasselquist hade också publicerat ett arbete i *Vetenskaps Academiens Handlingar* om gräshoppor i Arabien och där tydligt visat att gräshoppor verkligen förekommer som föda men gjorde inget säkert uttalande angående vilken art man åt.¹² Flodman kontaktade då Linné och bad om hans synpunkter i frågan. Vid just denna

I. N. S. S. T.
DISSERTATIO GRADUALIS,
AMICTUM ET VICTUM
JOHANNIS
BAPTISTÆ
EXHIBENS;

QUAM,
ADSENSU AMPLISSIMI SENATUS PHILO.
SOPHICI UPSALENSIS,

PRÆSIDE
RECTORE MAGNIFICO,
D: NO JOHANNES J.
AMNELL,

GRÆC. LIT. PROFESS. REG. ET ORD.
PUBLICE DEFENDET
JOHANNES SV. FLODMAN,
NERICIUS.

IN ACROAT. CAROL. MAJ. D. XVII. MAJI,
ANNO MDCCLV.

H. A. M. S.

UPSALIÆ, Excud. L. M. HÖJER, Reg. Acad. Typogr.

Titelbladet till Johannes Amnell (pres), Dissertatio gradualis, Amictum et victum Johannis Baptistae exhibens, resp. Johannes Svenonis Flodman (1755). Foto av exemplar i författarens bibliotek.

tidpunkt hade Linné fått tillgång till Hasselquists samlingar från dennes resa. Hasselquist var skuldsatt vid sin död och drottning Lovisa Ulrika fick helt enkelt lösa in samlingarna för att dessa inte skulle gå förlorade. De skickades därefter till Sverige och undersöktes av Linné.

Nedan återges Linnés svarsbrev till Flodman *in extenso* så som det är återgivet i dissertationen. Det skall tilläggas att brevet tidigare har återgivits i tryck och i samband med detta gjordes också en hänvisning till föreliggande dissertation, något som således helt har undgått Linnébibliograferna.¹³

S. T.

Till swar på Höglärde Herr Candidatens anmodan, at få min utlåtelse öfwer de Ægyptiska gräshopporna, som af Sal. Dr. Hasselquist i sina till mig aflämnade bref blifwit omnämnde, och som allmänt än i dag skola af Araberna ätas, har jag härmed bordt lämna följande. Sedan den owärderliga samling, som af Sal. Dr. Hasselquist blifwit uti tre naturens riken giord i Ægypten och Palæstina, af HENNES KONGL. MAJ:T, wår Allernådigsta Drottning, blifwit inlöst, och ankommit till Drottningholm, täcktes wår stora Pallas allernådigst kalla mig att alt detta se, betrakta och beskrifwa; då jag med förundran såg så många förundransvärda saker, som tiden flere secler tillbaka begrafwit uti ett diupt barbarie, wara af Sal. Hasselquist upgrafne, och af wår makalösa Drottning wetenskaperne restituerade. Här såg jag Hyssopum Salomonis¹⁴, Natrum Ægyptiorum¹⁵, Spinam Christi¹⁶, bituminis Judaici matricem¹⁷, *Gryllum Arabum*¹⁸, plantas S:æ S:æ¹⁹, & infinita alia²⁰.

GRYLLUS ARABUM hade följande characterer och kännemärken:

Corpus longitudine digiti, crassitie pollicis.

Caput inflexum, fronte exarata, lacuna perpendiculari, in medio notata puncto eminente, insuper notata alio puncto elevato ante utramque antennam.

Antennae filiformes fuscae, articulis circiter XXVI constantes.

Thorax compressus, dorso carinatus, exaratus lineis tribus transversis, tamquam totidem suturis, etiam carinam dorsalem secantibus.

Color Thoracis griseus, punctis excavates adpersus, in medio utriusque lateris & segmenti intermedia notatus cicatrice caliosa. Apex thoracis obtuse angulatus.

Elytra (alæ superioris) pallida, fusco punctata.

Alæ (inferiores) pallidæ, venis reticulatae, pulcre plicatae.

Abdomen pallidum; structura, ut in congeneribus.

Femora antica teretiuscula mulica.

- - postica angulata, pinnatim stricta [troligen avses striata] maculis albis.

Tibiae subtus aculeatae.

[Översättning av ovanstående latinska beskrivning:

Kroppen av ett fingers längd, tjock som en tumme.

Huvudet orörligt, pannan fårad med en perpendikulär urgröpfung, i mitten

märkt med en framträdande punkt, därutöver märkt med en upphöjd punkt framför respektive antenn.

Antennerna mörka, trådlika, bestående av omkring tjugofyra leder.

Mellankroppen hoptryckt, välvd på ryggsidan [formar en halssköld], fårad med tre tvärband, nästan lika många suturer, vilka även skär igenom halsskölden.

Mellankroppens färg är grå, översållad med urgröpningar, mitten av vardera sidan och det mellanliggande segmentet märkta med en förhårdnad ärrbildning. Mellankroppens övre del trubbigt kantig.

Elytra (främre vingen) blek, mörkt prickig.

Vingar (bakre) bleka, nätlika med ådror, vackert veckade.

Bakkroppen blek, struktur som hos de övriga i släktet.

Främre *låren* trubbiga, lätt cylindriskt avsmalnande.

Bakre *låren* vinklade, fjäderlikt strimmiga²¹ med vita fläckar.

Skenbenen undertill taggiga.]

Denna gräshoppa är tillförene af ingen determinerad; ty ehuru *Paludanus*²² fört med sig en gräshoppa utur Ægypten, som af *Oleario*²³ i dess musæo p. 21. l. 12. f. 5. är förestäld, kan den dock på intet sätt igenkännas; dels som aldeles ingen beskrifning är tillagd, dels som figuren är giord efter ett illa tårkat och sönderstött object, utan antennis och andra essentielle kännetecken.

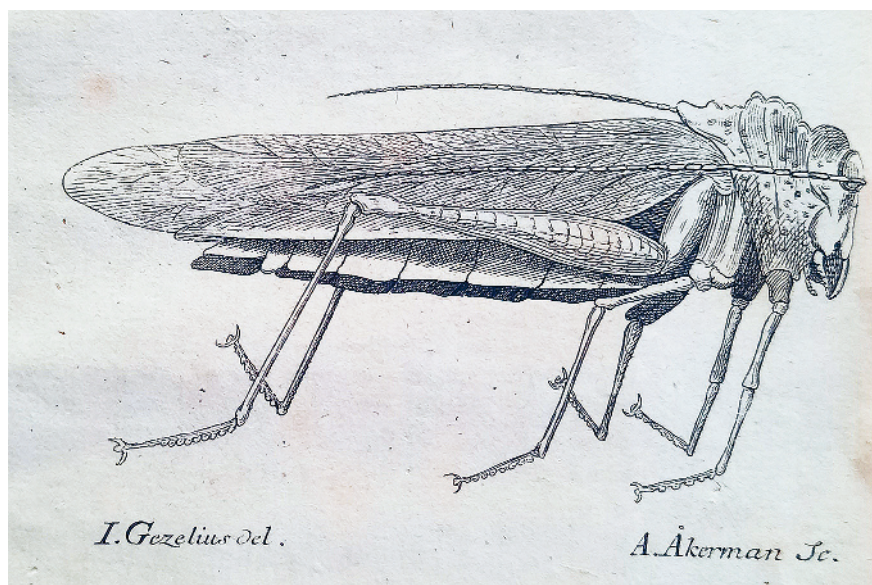
*Frischius*²⁴ har wäl uti sina Tyska insecter Tom. IX L. I. f. 1. noga afritat en gräshoppa, som han kallar *der grosse Orientalische Heuschrecke*; men så är dock denna helt skild ifrån den Ægyptiska, icke allenast med det hon är dubbelt större, utan ock at hon icke har den fläcken på sidan af thorax (cicatrix callosa,) som så noga skiljer den Ægyptiska ifrån de andra: utan är Frischens af de almänna gräshoppor från Ostindien.

Den Americanska stora gräshoppan, som är omrörd uti Amœn. Acad. I. p. 502 är ock skild ifrån den Ægyptiska icke allenast med röda ben, och wingar, som äro gröne wid basin, utan ock med åtskillige andre märken.

De gräshoppor, som nyligen härjat Preussen, Tyskland, Holland. Ängland, &c. äro langt skilde ifrån alla de förra icke allenast till storleken, at de ej äro halfparten så store som de Ægyptiska, utan ock till hela sin skapnad, ehuru Sal. Dr. Hasselquist tyckes liksom trodt, at den Ægyptiska warit en och den samma med de sidstnämnda, dem han ofelbart icke någon gång fådt se. Denna är den hårta [sic] underrättelse jag kunnat lämna Herr Candidaten om de Ægyptiska gräshopporne.

CARL LINNÆUS.

Linné ger således en fullständig beskrivning av denna gräshoppa i Hasselquists samlingar och gör också en genomgång av möjliga förväxlingsarter. Linnés beskrivning åtföljs av ett kopparstick vars motiv har tecknats av Johannes Gezelius och graverats av Anders Åkerman, känd bland annat för sina glober.

Den egyptiska gräshoppan i Flodmans dissertation från 1755. Foto: författaren.

Flodman inkluderar som synes Linnés brev i sin helhet i dissertationen. Någon ytterligare kontakt mellan Flodman och Linné är inte känd. Allt går tydligt planerligt vid disputationen och Flodman får sin magistergrad vid terminsavslutningen 1755. Han fortsätter på den teologiska banan och slutar sina dagar som kyrkoherde i Frustuna, Södermanland. Linné själv återkommer till Hasselquists gräshoppa när han går vidare med studiet av dennes samlingar. År 1757 ger Linné ut Hasselquists *Iter Palaestinum* i vilken man återfinner en utförlig redogörelse över vanan att äta gräshoppor, här under namnet *Gryllus arabicus*, med åtskilliga referenser till Johannes Döparen.²⁵ Året efter beskriver Linné arten vetenskapligt i tionde upplagan av *Systema nature* under namnet *Gryllus cristatus*.²⁶

Detta är andra gången som ett signerat bidrag av Linné återfinns i en dissertation med någon annan än honom själv som preses. Felix Bryk meddelade 1918 att han hade hittat ett längre företal av Linné i Petrus Ekerman/Carl Renmarcks dissertation *Praestantia orbis Sviogothici* från 1747 vilket även det hade förbisetts av dåtidens Linnébibliografer.²⁷ Föreliggande bidrag till Linnélitteraturen riktar på nytt blickarna mot den svenska dissertationsfloran vars innehåll således ännu kan erbjuda överraskningar och i flera avseenden behöver utforskas närmare.

Noter

Ett varmt tack till Magnus Krook för översättningen till svenska av Linnés latinska beskrivning av gräshoppan, och till Jörgen Langhof för givande samtal och för ombesörjandet av mitt förvärv av dissertationen.

¹ Johan Markus Hulth, *Bibliographia Linnaeana* (Uppsala, 1907); Basil Soulsby, *A catalogue of the works of Linnaeus* (London, 1933); Emil Lindell, *Bibliotheca Linnaeana* (Växjö, 1933).

² <http://www.linnaeuslink.org>.

³ Ove Hagelin, *Herr Archiatern och Riddaren Linnaeus i Lärda Tidningar* (Stockholm, 2007); Felix Bryk, "En obekant ornitologisk skrift av Carl von Linné", *Vår Fågelvärld* 1945:3, 97–101.

⁴ Johan Henrik Lidén, *Catalogus Disputationem in academiis et gymnasiis Sueciae I–V* (Upsaliae, 1778–1780); Gabriel Marklin, *Catalogus disputationum in academiis Scandinaviae et Finlandiae Lidenianus continuatus* (Upsaliae, 1820); *Catalogus disputationum in academiis Sueciae et Fenniae habitarum Lidenianus iterum continuatus* (Upsaliae, 1856).

⁵ Bo Lindberg, *Disputation, dissertation, avhandling. Historien om en genre* (Stockholm, 2022), 13.

⁶ Lindberg 2022, 44.

⁷ Lindberg 2022, 54.

⁸ Lindberg 2022, 91–104.

⁹ Mattias Kärrholm, *Swedish dissertations 1600–1820. An annotated catalogue of early dissertations and their subjects* (under utg., 2024).

¹⁰ Olof Rudbeck d.y., *Dudaim Rubenis* (Upsalis, 1733); Olof Celsius d.ä., *Hierobotanicon, sive de plantis sacrae scripturae, dissertations breves I–II* (Upsaliae, 1745, 1747); Samuel Ödmann, *Strödde samlingar utur naturkungheten; till den heliga skrifts upplysning* 1–6 (Upsala, 1785–1794); Carl Peter Thunberg (pres.), *Afhandling om de djur, som i Bibelen omtalas* 1–9 (Upsala, 1825–1827); *Afhandling om de foglar, som i Bibelen omtalas* 1–3 (Upsala, 1827); *Afhandling om de amphibier och fiskar som i Bibelen omtalas* 1–3 (Upsala, 1827); *Afhandling om de insekter och mask-kräk, som*

i Bibelen omtalas 1–4 (Upsala, 1828); *Afhandling om de växter, som i Bibelen omtalas* 1–9 (Upsala, 1828).

¹¹ Thore Magnus Fries & Johan Markus Hulth, *Bref och skifvelser af och till Carl von Linné* 1:7 (Upsala & Berlin, 1917), 20–23.

¹² Fredric Hasselquist, "Gräshoppons nytta til föda hos Araberne", *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar* 1752, 76–79.

¹³ Thore Magnus Fries, *Bref och skrifvelser af och till Carl von Linné* 1:6 (Stockholm, 1912), 104–106.

¹⁴ En massa funnen av Hasselquist "på väggen vid Salomons brunnar". Fredric Hasselquist, *Iter Palæstinum eller Resa til Heliga Landet*, utg. Carl Linnaeus (Stockholm, 1757), 614. Avser möjligen *Eucladium verticillatum*.

¹⁵ Egyptiskt salt.

¹⁶ Kristi Törnekrona (av Linné given det vetenskapliga namnet *Rhamnus paliurus*, numera *Paliurus spina-christi*), hör till familjen brakvedsväxter; enligt vissa traditioner tillverkades Kristi törnekrona av denna art. Det svenska namnet används också på en vanlig krukväxt hörande till familjen törelväxter (*Euphorbia milii*).

¹⁷ Jordbeck, naturligt förekommande asfalt.

¹⁸ Den gräshoppa som beskrivs i Linnés brev.

¹⁹ *Plantae Sanctae Scripti* (Den heliga skriftens växter).

²⁰ och oändligt många andra.

²¹ Här översätts *pinnatim striata* i stället för ursprungstextens *pinnatim stricta* såsom varande det mest rimliga. Linné använder *pinnatim striata* i en beskrivning av *Gryllus aegypticus* i *Museum S:æ R:æ M:tis Ludovicae Ulricæ* (Holmiæ, 1764), 138

²² Bernhard Paludanus (Berend ten Broeke, 1550–1633), nederländsk läkare och resande.

²³ Adam Olearius (1603–1671), tysk lärd och resande.

²⁴ Johann Leonhard Frisch (1666–1743), tysk språk- och naturforskare.

²⁵ Hasselquist 1757, 413–416.²⁶ Carl Linnæus, *Systema naturae* (Holmiæ, 1758), 431.²⁷ Felix Bryk, "En okänd skrift af Carl Linnæus", *Saisonen* 1918, 373–374.

Summary

An Overlooked Entomological Contribution by Linnaeus in a Swedish Theological Dissertation

By Torbjörn Lindell

The most common subject in Swedish dissertations around the middle of the eighteenth century was theology, especially exegetics. Occasionally parts of the Old and New Testament dealt with natural history and the correct identification of animals and plants in the texts became important. In 1755 Johannes Svenonis Flodman defended a thesis with the title *Dissertatio gradualis, Amicum et victum Johannis Baptistae exhibens* (A dissertation about John the Baptist's cloak and food). The phrases analyzed are found in Matthew 3:4 and Mark 1:6. A statement that John included grasshoppers in his food was under debate. Was this true and, if so, which species were the two evangelists referring to? Flodman contacted Linnaeus and asked about his views on the problem, well aware of that Linnaeus was interested in the problem from his correspondence with Fredric Hasselquist, a Linnaeus Apostle who had died during an expedition to the Middle East in 1752. Linnaeus had examined Hasselquist's collections which also included a grasshopper which Linnaeus now described in his response letter to Flodman. The letter was printed *in extenso* in the dissertation together with a copper engraving depicting the described grasshopper. Linnaeus contribution to the dissertation has been overlooked by bibliographers so far. This is the second time a signed contemporary original contribution by Linnaeus is found in a dissertation with a *praeses* other than Linnaeus himself.

Författarens adress:

FL Torbjörn Lindell, Luzernvägen 9, 352 51 Växjö. E-post: torbjorn.lindell57@gmail.com.

MAGNUS RODELL

Märkesmannen och minneskulturer

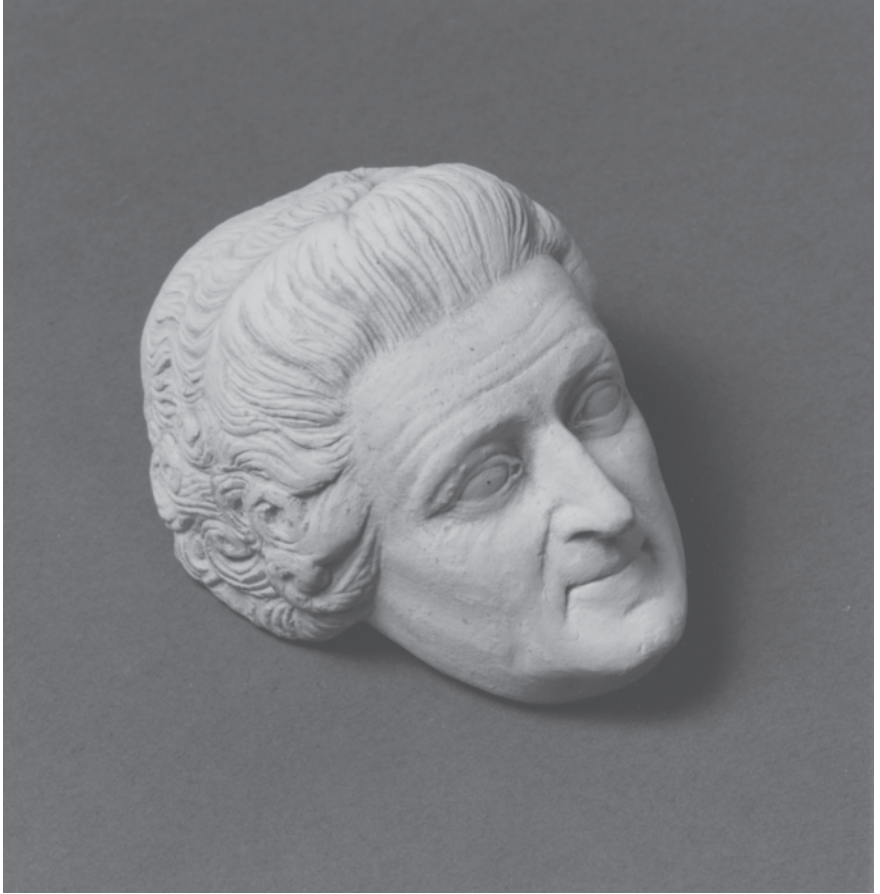
Nation och monument 1807–2023

I maj 2023 hade 100 år passerat sedan den restaurerade Linnéträdgården invigdes. Av denna anledning arrangerade Linnésällskapet en kunskapsdag med namnet ”Hundra år av återväxt” där en tidigare version av denna text hölls som ett av flera föredrag. För den som studerar de offentliga högtidligheternas historia de senaste 150–200 åren radar de symboliska märkesåren upp sig det ena efter det andra, laddade med varierande minneskulturella och minnespolitiska betydelser och berättelser. Ser vi detta både nationellt och globalt tycks exemplet aldrig ta slut. Med utgångspunkt i att Linnéträdgården 2023 firar sitt 100-årsjubileum som museiträdgård riktas i det följande blicken mot märkesmannen Linné och hur han brukats, framställts, gestaltats, skildrats och visualiserats i både svenska och internationella minneskulturer.

Minneskulturen kring Linné: Böcker, sedlar, frimärken och jubileer

Om vi från vår horisont år 2023 blickar tillbaka på de senaste dryga 200 åren står det snart klart att Carl von Linné intar en särställning i svensk minneskultur. Hans verksamhet handlade inte som i Gustav Vasas fall om nationell befrielse och nationsbygge. Hans dådkraft förknippades inte heller med krig, slagfält och militär ära. Hans storhet får sina betydelser i relation till andra övergripande sammanhang och verksamheter, som jag snart återkommer till.

Minneskulturen eller kanske snarare, i pluralis: minneskulturerna kring Linné har genom historien formulerats och kommunicerats genom olika medieformer. Mängden böcker och artiklar av och om Linné är i dag nästintill oöverblickbar. År 2022 publicerade Svenska Akademien en nyttgåva

Carl von Linné, skulptur i gips av konstnären Frithjof Kjellberg, 1884. Foto: Nationalmuseum, Stockholm.

av *Nemesis divina* med förord av Peter Englund och rikligt kommenterad av Gunnar Broberg. Broberg gav 2019 ut tegelstenen *Mannen som ordnade naturen. En biografi över Carl von Linné*. I förordet betygar Broberg sin respekt för Thore M. Fries Linnébiografi i två band från 1903. Han konstaterar att de är ”oslagbara i detalj, sakkunskap och kärlek till huvudpersonen”. Broberg slår efter detta fast att Fries biografi inte svarar på ”moderna frågor” och den ”skyggar också för huvudpersonens skuggsidor”.¹ Här fångas något väsentligt vad gäller den historiska bilden av en förfluten storhet: den kan aldrig vara beständig, den är dömd till att skifta, till att förändras.

Går vi till medieformer som sedlar och frimärken – vad gäller minneskulturer kring Linné – finns flera exempel. I en tid då kontanter används i en allt mindre utsträckning finns det anledning att påminna om hur nationer under sekler kommunicerade väl valda storheter genom de personer som fick pryda deras nationella valutor, och hur en medieform som exempelvis sedlar gjordes till en viktig del i det som bidrog till att formera nationen som föreställd gemenskap. Medie- och kommunikationsvetaren Josh Lauer har i en artikel argumenterat för att papperspengar i USA från deras nationalisering 1861 och framåt fungerade som en medieform för masskommunikation. Utvecklingen av den amerikanska valutan var liksom andra moderna nationer ”intimately connected to the rise of the nation state”.² En annan medie- och kommunikationsvetare, Johan Fornäs, konstaterar i sin bok *Signifying Europe* (2011) att pengar förvisso är ”an economic tool but also a cultural medium”.³

Mellan 1985 och 2017 var det just Linné som prydde 100-kronorssedeln. På sedeln återfanns Linnés porträtt inspirerat av en annan medieform, nämligen en målning av Alexander Roslin från 1775. Vidare ser vi en skiss av Linnéträdgården och pollinering av växter. Vi möter också vad som sägs ha varit Linnés valspråk *Omnia mirari etiam tritissima* (Förundra dig över allt, även det mest alldagliga). Tillsammans med andra historiska figurer utgjorde Linné under mer än tre decennier en nationell symbol som kommunicerades och cirkulerade genom det vardagliga brukandet av sedlar.

Åren 1939 och 1978 gav Postverket ut frimärken med Linné. Framärken har också en central betydelse i formeringen av förenande nationella symboler och märkesmänniskor. På så vis liknar frimärken pengar, namngivandet av platser och andra identitetspolitiska ikonografier.⁴ Framärket från 1978 var, liksom i fallet med hundrakronorssedeln, modellerat utifrån en målning. I det här fallet ett helfigursporträtt av Martin Hoffman från 1737 med den i dag politiskt inkorrekta titeln ”Carl von Linné i lappdräkt”. Motivet är hämtat

från den resa till Lappland Linné gjorde våren 1732, en resa som beskrivits som central för Linnés vetenskapliga karriär. På frimärket från 1978 ser vi Linné i samedräkt. I vänstra handen håller han en ceremonitrumma, ett i den samiska kulturen symboliskt laddat och betydelsefullt föremål, och i den högra handen en linnea.⁵ Bakom skymtar de publikationer Linné färdigställde under sin tid i Holland. Porträttet är också en hyllning till Linnés holländske gynnare, botanisten Jan Frederik Gronovius (1686–1762), som var den som gav blomman i Linnés hand namnet *Linnea borealis*.⁶

Idéhistorikern Annika Windahl Pontén konstaterar att Hoffmans porträtt är ovanligt. Vetenskapsmän och ämbetsmän brukade under 1700-talets första hälft avbildas i mindre format. Här rör det sig om ett helfigursporträtt som mäter 183 x 97 centimeter. Valet av kläder var också något som avvek från genren. Plaggen och andra föremål är hämtade just från den lappländska resan. De fungerar som en manifestation av att Linnés resa varit framgångsrik. Porträttet kan sålunda ses som en del i en avsiktlig identitetsformering.⁷ Böckerna och linnean blev ett slags personliga symboler men också efterhand ett slags minneskulturella artefakter som skulle följa Carl von Linné i framtida visuella gestaltningar.

I samband med det stora Linnéjubileet år 2007 lanserades också frimärken av Linné. Framärken som framställer nationella nyckelfigurer är ett återkommande motiv i nationalismens symbolisk-politiska historia. Därför blir det extra intressant när nationellt laddade figurer som Linné dyker upp i andra länders frimärksproduktion. Linné återfinns exempelvis på ett sovjetiskt frimärke från 1957 och på ett annat från Östtyskland utgivet året därpå. Texten på det sovjetiska frimärket lyder ”Enastående svensk forskare och naturvetare”. Priset var 40 kopek.

För att få en bättre förståelse av hur minneskultur och föreställda gemenskaper upprättas och kommuniceras behöver vi ta i beaktande de medieformer genom vilka de förmedlas. Litteraturhistorikern Astrid Erll har konstaterat att formerandet av en minneskultur är helt otänkbar utan olika typer av medier.⁸ Minneskulturer är beroende av ”media technologies and the circulation of media products”.⁹ Jubileet som en samlad minneskulturell praktik kan ses som ett mer övergripande medialt eller medierande uttryck som rymmer alla tänkbara medieformer, exempelvis de jag redan lyft fram. I upprättandet av föreställda såväl nationella som transnationella gemenskaper under de senaste 200 åren går det inte överskatta den centrala roll olika typer av stora jubileer har och har haft.

*Linnéfesten i Råshult den 21 maj 1907 gästades av operasångerskan Kristina Nilsson.
Foto: Järnvägmuseet, Gävle.*

Jubileer tenderar att knytas till jämna märkesår och jubilerandet handlar om att aktualisera en historia som av flera skäl ses som relevant i det samhälle där jubileet äger rum. Motiven bakom olika jubileer under de senaste 200 åren har varit varierande. Men oavsett vad som jubileras handlar jubileerna om att formulera budskap och berättelser riktade till den samtid i vilket det hela äger rum.¹⁰ Linnés födelse har högtidlighållits 1807, 1907 och 2007.¹¹ Jubileet 1807 var det första i Sverige att tillägnas en vetenskapsman och har av idéhistorikerna Carl Frängsmyr och Hanna Östholm kallats "[v]ärldens första vetenskapliga jubileum".¹² Firandet var i hög grad en lokal angelägenhet, och platser som kunde förknippas med Linné såsom Hammarby eller Smålands nation gavs en framträdande roll. Tidigare hade jubileer varit förbehållet kyrkan och kungligheter.¹³ Vid detta jubileum invigdes Linneanum i den nya botaniska trädgården som därigenom blev "det första monumentet" över Linné. Konstvetaren Johan Linder konstaterar att Linneanum utgjorde starten "på en serie byggnationer, skulpturprojekt och museianläggningar [...] som syftade till att högtidlighålla och fira hans liv och gärning".¹⁴

Firandet 1907 ägde rum runt om i hela Sverige. Det firades bland annat i Råshult i Småland där Linné föddes den 23 maj 1707 och där ett monument

invigts 1866.¹⁵ Stor uppmärksamhet ägnades åt den Linnéfest som genomfördes i Uppsala 23 och 24 maj 1907. Vid Linnépromotionen den 24 maj blev Selma Lagerlöf Sveriges första kvinnliga hedersdoktor. Denna promotion hölls – vilket var det vanliga under 1800-talet – i domkyrkan.¹⁶ Storskaligheten i 1907 års firande kan förstås i relation till att Linné hade blivit en nationell angelägenhet. Vetenskapen fungerade här både som ett sätt att ena folket och hävda dess plats i ”kampen mellan nationerna på vetenskapens oblodiga fält”.¹⁷ Tio år senare den 23 maj 1917, på 210-årsdagen av Linnés födelse, grundades Linnésällskapet och en av sällskapets konkreta ambitioner var ju att restaurera Linnéträdgården, och den stod som sagt färdig att invigas våren 1923.

Går vi sedan till jubileet år 2007 var det både påkostat och omfattande.¹⁸ Ledorden för jubileet var ungdom, kreativitet och nyfikenhet. Linné presenterades som smålänning, svensk, vetenskapsman, som ett universalgeni, som den första ekologen, som en världskändis kort och gott. I relation till det sista lanserades Linné som Mr Flower Power.¹⁹ Man kan tycka vad man vill om en sådan benämning. Uppenbart är hursomhelst att den skulle vara internationellt gångbar. Benämningen säger också något principiellt viktigt om kulturella minnen och jubileer: att de inte är statiska utan kontinuerligt laddas med nya betydelser i relation till den samtid i vilken de aktualiseras.²⁰

Monument

På mängder med platser runt om i Sverige har olika typer av mer eller mindre ambitiösa materiella manifestationer över Linnés minne skapats, materialiteter som förenas av att de alla syftat till att ha beständighet över tid. Hösten 1829 invigdes en staty av Linné i Linneanums lärosal. Vid invigningen högtidstallade Erik Gustaf Geijer (1783–1847). I juli 1946 flyttades statyn från Linneanium till foajén i det uppsaliensiska universitetsbiblioteket Carolina Rediviva. Sextio år senare – inför det stundande jubileet – flyttades den tillbaka till sin ursprungliga plats i Linneanium.²¹

I juni 1866 invigdes – som nämnts ovan – ett monument över Linné i nära anslutning till den så kallade Linnéstugan i Råshult. Knappt två decennier senare var turen kommen till Humlegården. På beställning av Kungliga Vetenskapsakademien restes här Frithjof Kjellbergs (1836–1885) staty över Carl von Linné. Liksom den ovan nämnda hundrakronorssedeln hade Kjellberg

Till vänster: *Linnémonumentet i Royal Botanic Garden Edinburgh, Skottland.* Till höger: *Replik av Frithjof Kjellbergs staty, avtäckt 1891, numera i Hyde Park, Chicago.*

hundra år tidigare också inspirerats av Alexanders Roslins Linnémålning från 1775. I *Dagens Nyheter* berättades hur Humlegården och angränsande gator inför invigningen fylldes av tiotusentals människor. Efter att kungen med sin hand tecknat att täckelset skulle falla framfördes en kantat som inför högtidligheten skrivits av Carl Snoilsky. Dagen efter invigningen ”strömmade skaror av menniskor till Humlegården” vilket föranledde skribenten i *Dagens Nyheter* att anta – artikeln publicerades två dagar efter invigningen – att ”hela Stockholm’ sett den nya stoden”.²²

I samband med invigningen pryddes hela Stockholm med linneor, och punschflaskor och cigarraskar pryddes av samma motiv. Dessa blev också till medieformer som bidrog till att kommunicera och påminna om högtidligheten. Vid jubileet 1907 föreslogs att Humlegården borde byta namn till Linnéparken.²³ Några decennier in på det nya seklet avtäcktes Ansgar Almqvists (1889–1973) skulpturala porträtt av den unge Linné vid S:t Petriplatsen i Lund 1938. Här är utformningen lite mer lekfull.

Exemplen kan mångfaldigas. Vad som gör Linné intressant i ett monumenthistoriskt perspektiv är att han inte bara blivit föremål för materiellt beständiga manifestationer inom Sveriges nationella gränser. Beger vi oss till

*Linnaeus, Royal Academy
i Burlington Gardens i
London.*

Edinburgh i södra Skottland återfinner vi ett Linnémonument i stadens kungliga botaniska trädgårdar. Här uppfördes ett monument över Linné redan 1778, det år han gick ur tiden. Den skotske läkaren och botanisten John Hope (1725–1786), mest känd för att ha varit en tidig anhängare av Linnés system, var en av de drivande bakom detta monument.²⁴ Rör vi oss från Edinburgh till vad som år 1869 var ett vidsträckt imperiums pulserande centrum invigdes detta år en annan Linnéstaty, nämligen den som återfinns vid Royal Academy i Burlington Gardens i London.²⁵ Lämna vi den gamla världen återfinner vi flera Linnéstatyer i Chicago. År 1891 avtäcktes en replik av Kjellbergs staty i Humlegården i Lincoln Park. Det ”svenska” var här påtagligt närvarande då repliken finansierats av det tämligen stora svenska emigrantsamfund som fanns i Chicago.²⁶ Sedan 1976 står denna staty i Hyde Park i närheten av

Chicagos universitet. Det ska också nämnas att en mindre replik av Kjellbergs staty också finns hos Linnean Society i London.²⁷ Här saknades dock de allegoriska figurer som omgav statyn i Humlegården.

Ett annat – mycket intressant – exempel återfinns i Chicagos botaniska trädgård där Robert Berks (1922–2011) ”Carolus Linnaeus” stod färdig 1982. Om vi jämför Kjellbergs Linné med Berks ungefär 100 år senare ser vi att saker och ting har hänt. Den materiellt beständiga form som för en eftervärld ska manifestera olika ideal, föreställningar och berättelser är 1982 inte riktigt densamma som den var 1885.

Två statyer – två världar

Om vi börjar med att dröja lite vid Kjellbergs Linné är han avbildad med sin *Systema naturae* och en linnea i vänstra handen. På sockeln är statyn omgiven av fyra allegoriska kvinnofigurer – botaniken med blomma och förstoringsglas, medicinen med hygieaskål och asklepiosstav – symboler för läkekosten. Sen har vi zoologin med en fjäril i handen och slutligen mineralogin med ett manuskript och en kristall. Linné är också insvept i en togaliknande slängkappa.

Under andra halvan av 1800-talet började vetenskapsmän och uppfinnare bli föremål för monumentala framställningar. Något som tidigare varit förbehållet främst kungar och nationsbyggare. Den första vetenskapsmannen att stå offentlig staty i Sverige var kemisten Jöns Jacob Berzelius vars staty avtäcktes 1857.²⁸ Fler män och en bredare repertoar av gärningar fick ta plats i nationens Pantheon och det gällde inte bara Sverige.²⁹ Med detta sagt kan likafullt konstateras att det rörde sig nästan utan undantag om män. I den mån kvinnliga figurer förekom så var det främst som allegorier som illustreras tydligt på Linnéstatyn i Humlegården.³⁰

Den monumentala utformningen följde även den en viss scenografi. Statyerna placerades på socklar eller andra imposanta byggnationer så att betraktaren behövde rikta blicken uppåt mot den avbildade. De utgjorde föredömen – ideal som skulle inspirera samtid och framtid och som betraktarna både faktiskt och symboliskt skulle se upp till. De syftade till att vara högtidliga, uppbyggliga och de gestalter som gjöts i brons fick en nästintill sakral anstrykning. De klassicerande dragen upprättade också en vidsträckt kronologi.

Figurer som Linné och Berzelius tillskrevs sålunda ett släktskap med storheter och symboler tusentals år tillbaka.

Något som förenar de monument som är planerade och uppförda med vissa specifika intentioner är att de är tänkta att äga beständighet över tid.³¹ Därför är det också en väl vald utformning som slutligen fryses för eftervärlden. Ambitionen att frysa en viss version av det förflutna i en monumental form kan också tjäna som en förklaring till varför det är så vanligt att olika monumentprojekt genom historien varit omstridda.³² Den heroiska och of-

Barn framför Linnéstatyn i Humlegården. Foto: Eric Sjöqvist, Örebro stadsarkiv.

ficiöst värdiga hållning Kjellbergs Linné uppvisar är tänkt att äga bärighet för samtida såväl som framtida generationer. Och många statyer har också kvarstått i städer runt om i världen i hundratals år.

Rör vi oss sedan knappt hundra år framåt till Robert Berks "Carolus Linnaeus" ser vi något helt annat. På bloggen "Public Art in Chicago" återfinns följande beskrivning av statyn:

He is shown *reaching eagerly* toward the plants in his path with a *collector's enthusiasm*. The prominent bird in the sculpture – a golden plover, which can fly for thousands of miles – refers to the many students of Linnaeus who travelled the globe collecting plants for him to name...³³

Statyn i Chicagos botaniska trädgård skapar ett intryck av att befinna sig i rörelse. Figuren sträcker sig ivrigt efter blommorna i hans väg med en samlares entusiasm. Ivrig och entusiastisk är ord som under 1800-talet sällan användes för att beskriva en staty. Sen har vi fågeln "a golden plover" – ljungpiparen – som även den tycks sväva, vara i rörelse. Den skulpturala utformningen är,

Robert Berks "Carolus Linnaeus", Chicago Botanic Garden.

jämfört med Kjellbergs Linné, av en mycket mer organisk karaktär. Intrycket av rörelse kombineras med att statyn placerats direkt på marken, mitt i den natur där den avbildades gärning ägde rum. Beträktaren kan röra vid statyn och interagera med den på ett sätt som inte är möjligt i Humlegården. Det hierarkiska förhållande den upphöjda statyn skapade existerar inte här på samma sätt.

Det är samma historiska personlighet som getts en materiellt beständig porträttering i Humlegården 1885 och i Chicagos botaniska trädgård 1982. Vad gäller *hur* statyerna utformats så möter vi här två olika världar. Om vi förflyttar oss från Chicagos botaniska trädgård och färdas 116 mil i sydöstlig riktning hamnar vi framför något som är av central betydelse i en västerländsk monumenthistoria. Den 13 november 1982 invigdes Maya Lins Vietnam Veteraners Memorial på The Mall i Washington D.C.

Med sina svarta granitpaneler och med mer än 58 000 namn kom detta minnesmärke att bli stilbildande.³⁴ Vietnam Veterans Memorial visade också att det var möjligt att minnas krig på andra och nya sätt. Invigningsdagen hösten 1982 hade dock föregåtts av kontroverser. Det förslag som presenterades året innan väckte stark kritik. Kritikerna menade att minnesmärkets utformning saknade uttryck för ära och nationell stolthet. Något som också skapade kontrovers var det faktum att den som utformat det vinnande bidraget visade sig vara en 21-årig arkitekturstudent som hette Maya Lin.³⁵

Hennes föräldrar utvandrade från Kina till USA 1958 och Maya föddes i Athens, Ohio, året därpå. Hennes bakgrund ledde dock till regelrätt rasism – en ”guling” kan väl inte utforma ett monument över ”våra” stupade i Vietnam.³⁶ Vietnam Veterans Memorial invigdes i november 1982 och man räknar med att 150 000 människor deltog vid detta tillfälle och alltsedan dess har minnesmärket kommit att bli ett av de mest besökta minnesmärkena och minnesplatserna i USA och år 2022 besöktes det av 4 890 000 människor.³⁷

Vietnam Veterans Memorial kontrasterar radikalt mot andra monument som fyller The Mall i Washington. Nästan alla de monument och minnesmärken som återfinns i Washington är gjorda av vit sten och är tänkta att kunna ses på håll. Vietnam Veterans Memorial skär rakt in i jorden, som ett sår och syns först när betraktaren nästan är framme. Närmar sig betraktaren minnesmärket bakifrån tycks det försvinna in i landskapet. Den svarta stenen ger minnesmärket en reflekterande yta vilket gör att besökaren ser sin egen spegelbild i de namn som betraktas.³⁸

Även om Berks och Lin framställer helt olika delar av det förflutna och där Berks har en individ i fokus och Lin ett kollektiv av döda finns det likafullt tydliga beröringspunkter. Både Berks och Lin placerar sina skapelser i naturen, i markhöjd och i Lins fall skär den in i jorden. Den storslagna nation som på olika sätt uttolkas och manifesterats i stora delar av monumentkonsten under 1800-talet, men även under delar av 1900-talet, är inte längre det som står i fokus, vare sig hos Berks eller Lin. I den text som finns i den tidigare nämnda bloggen kring Chicagos botaniska trädgård lyfts förvisso att Linné var ”a Swedish botanist”. Det betonas dock att han la grunderna för ”the international system of naming plants and animals that is still in use today”. Linnés gärning tillhör sålunda alla, den sträcker sig bortom nationsgränser och bör snarare situeras i en internationellt föreställd gemenskap.

Avslutning

I de exempel som diskuterats ovan blottläggs en mer generell historia om relationerna mellan föreställda gemenskaper, minneskulturer och monument. Relationer som under de senaste 100 åren radikalt förändrats. Från 1800-talets mitt fram till första världskriget hade nationen som övergripande referensram en hegemonisk ställning. Även om monumentprojekt stötte på patrull handlade det i de absolut flesta fall om att – på olika sätt – manifesteras det nationella. Första världskrigets masslakt innebar en aldrig tidigare skådad våg av monument och minnesmärken. Här handlade det om en nation i sorg och kollektiv krishantering.

Efter andra världskriget och fram till våra dagar har monumentkonsten som vi känner den från 1800-talet både formmässigt och innehållsmässigt på olika sätt ifrågasatts och problematiserats. Här blir Maya Lins Vietnam Veterans Memorial ett åskådliggörande exempel. I ett 2000-tal där olika röster konkurrerar om utrymme och där det finns en insikt om att minneskapande ytterst är politiskt har också det monument representerar blivit föremål för intensiva diskussioner, föreslagna interpellationer och faktiska angrepp. Våren och den tidiga sommaren 2020 hamnade monument över Louis de Geer, Gustav III och Carl von Linné i skottgluggen och de intensiva diskussionerna visade att gamla monument kunde få förnyad aktualitet utifrån dramatiska händelser i den omedelbara samtiden.

Noter

Arbetet med denna artikel möjliggjordes genom bidrag från Helge Ax:son Johnssons stiftelse och Åke Wibergs stiftelse, till vilka undertecknad vill rikta ett stort tack.

¹ Gunnar Broberg, *Mannen som ordnade naturen. En biografi över Carl von Linné* (Stockholm, 2019), 9.

² Josh Lauer, "Money as mass communication. U.S. paper currency and the iconography of nationalism", *The Communication Review* 11:2 (2008), 110–111, citerat på s. 111.

³ Johan Fornäs, *Signifying Europe* (Bristol, 2012), 205. Om betalningsmedlens mediehistoria se exempelvis Johan Jarlbring, Patrik

Lundell & Pelle Snickars, *Mediernas historia. Från big bang till big data* (Lund, 2019), 60–62, 206–207.

⁴ Paulina Raento, "Communicating geopolitics through postage stamps. The case of Finland", *Geopolitics* 11:4 (2007), 602.

⁵ Simon Sorgenfrei, "Linné i Lappland", *Anekdot. Det digitala bildningsmagasinet* 9/6 2002, <https://anekdot.se/essa/linne-i-lappland/>.

⁶ Annika Windahl Pontén, *Kiär hustru, wackra barn, bodde i ett palais. Identitet och materialitet i hushållet von Linné* (Uppsala, 2020), 140.

- ⁷ Windahl Pontén 2020, 140.
- ⁸ Astrid Erll, *Memory in culture*, övers. Sarah B. Young (New York, 2011), 131.
- ⁹ Astrid Erll, "Cultural memory studies. An introduction", i Astrid Erll & Ansgar Nünning (red.), *A companion to cultural memory studies* (Berlin, 2010), 9. Relationen mellan medier och minnen diskuteras av exempelvis Marie Cronqvist, "Mediesymbolik och minnesdynamik. Bikiniatollen mellan medie-händelse och världsarv", i Marie Cronqvist, Johan Jarlbrink & Patrik Lundell (red.), *Mediehistoriska vändningar* (Lund, 2014), 113–134; Magnus Rodell, "Statyn på Paradistorget. Raserande, minne, materialitet och minne", i Johan Hegardt & Trond Lundemo (red.), *Historiens hemvist*, III. *Minne, medier och materialitet* (Göteborg, 2016), 329–357.
- ¹⁰ Klas-Göran Karlsson, "Historiska jubileer. Det förflutna som förbannelse eller livgivare. Om vår fascination inför de jämna åren", *Statsvetenskaplig tidskrift* 119:4 (2017), 650.
- ¹¹ För den som intresserar sig för hur sätten på vilka Linné framställts förändrats över tid erbjuder de olika jubileerna en mycket intressant ingång. Se exempelvis Peter Aronsson, "Att minnas Carl von Linné", i Lars-Olof Larsson (red.), *Linné. En smäländsk resa* (Stockholm, 2006); Hanna Östholm, "Linnéminnet", i Per Ström (red.), *Linnéfest och doktorspromotion i Uppsala den 23 och 26 maj 2007* (Uppsala, 2007), 10–59; Carl Frängsmyr & Hanna Östholm, "Linné som festföremål, symbol och monument. En hoppets fest för vetenskaplig odling", i Anna Sjögren, Roland Moberg & Annika Windahl Pontén (red.), *Låt inte rättor eller mal fördärva. Linnésamlingar i Uppsala. Uppsala Universitets jubileumsbok* (Uppsala, 2007), 179–207; Henrik Widmark, "Vision och verklighet. Tradition och innovation i synen på framtidens Uppsala", i Anna Nilsén (red.), *Att planera för 2000-talet. Exemplet Uppsala* (Uppsala, 2011); Henrik Björck, "Konsten att minnas Linné. Firandets former vid jubileerna 1807, 1907 och 2007", *SLÅ* 2018, 15–40.
- ¹² Frängsmyr & Östholm 2007, 179.
- ¹³ Frängsmyr & Östholm 2007, 180, 188; Aronsson 2006, 271.
- ¹⁴ Johan Linder, *Den lokala profilen. Person, plats och kulturarv* (Stockholm, 2015), 75.
- ¹⁵ Josefin Ahlqvist, *Bondens år i Råshult. Linnæus cultura – kulturreseptatet Komministerbostället Råshult i Kronobergs län* (Växjö, 2011), 11–12.
- ¹⁶ Frängsmyr & Östholm 2007, 200.
- ¹⁷ Björck 2018, 28; se även Linder 2015, 74.
- ¹⁸ För Linnéjubileet 2007, se exempelvis Roland Moberg & Annika Windahl Pontén, "Linnéjubileet 2007", i Pernilla Björck, Mattias Bolkéus Blom & Per Ström (red.), *Det goda universitet. Rektorsperioden 2006–2011 – festskrift till Anders Hallberg* (Uppsala, 2011). Jubileet behandlas också av Linder 2015, 94–107.
- ¹⁹ Se exempelvis Björck 2018, 28–34.
- ²⁰ Jfr Ulf Zander, "Minnen av ett inbördeskrig. Jubileer och monument i Gettysburg 1863–2017", *Statsvetenskaplig tidskrift* 119:4 (2017), 718–719.
- ²¹ Frängsmyr & Östholm 2007, 188; Aronsson, 272.
- ²² "Linnéstodens avtäckande", *Dagens Nyheter* 15/5 1885.
- ²³ "Linnémonumentet", <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/27084>.
- ²⁴ Michael T. R. B. Turnbull, *Monuments and statues of Edinburgh* (Chambers, 1989), 10.
- ²⁵ "Staty av Carl von Linné vid norra vägen av Royal Academy of Arts i London", https://www.europeana.eu/en/item/91617/upmu_photo_LIN000370.
- ²⁶ Denna staty behandlas förtjänstfullt av Eric Johannesson i "Blomsterkungen i republiken USA. Om Linnéstatyn i Chicago 1891", *SLÅ* 1988–1989.
- ²⁷ "Staty av Linné på Linnean Society", https://sv.wikipedia.org/wiki/Linnean_Society_of_London#/media/Fil:Statue_of_Carl_Linnaeus_at_the_Linnean_Society_of_London.jpg
- ²⁸ Se exempelvis Magnus Rodell, *Att guta en nation. Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt* (Stockholm, 2002), 25; Magnus Rodell, "Nationen och ingenjören. John Ericsson, medierna och publiken", i

Anders Ekström (red.), *Den mediala vetenskapen* (Nora, 2004), 191.

²⁹ Se exempelvis Katharyne Mitchell, "Monuments, memorials and the politics of memory", *Urban geography* 24:3 (2003), 456; Ludmilla Jordanova, "Science and nationhood. Cultures of imagined communities", i Geoffrey Cubitt (red.), *Imagining nations* (Manchester, 1998); Merritt Roe Smith, "Technological determinism in American culture", i Merritt Roe Smith & Leo Marx (red.), *Does technology drive history? The dilemma of technological determinism* (Cambridge, 1994).

³⁰ Jfr Magnus Rodell, "Slavhandlare, nationella heroer och sexarbetare. Skisser till en monumentens historia", i *Historielärarnas förnings årsskrift* 2021, 15–16.

³¹ Jfr Magnus Rodell, "Fallna svenskar och fortifikationer i vildmarken. Om det ryska hotet och medielandskapet kring 1900", i Leif Dahlberg & Pelle Snickars (red.), *Berättande i olika medier* (Stockholm, 2008), 86.

³² Kirk Savage, *Standing soldiers, kneeling slaves. Race, war, and monument in nineteenth-century America* (Princeton NJ, 1997), 16.

³³ "Chicago Botanic Garden [Carolus Linnaeus – by Robert Berks]", <https://chicago-outdoor-sculptures.blogspot.com/2009/10/carolus-linnaeus.html?m=0>.

³⁴ Siffran är hämtad från "Vietnam veterans memorial", <https://www.nps.gov/places/ooo/vietnam-veterans-memorial.htm>.

³⁵ Marita Sturken, "The wall, the screen, and the image. The Vietnam veterans memorial", *Representations* 35, Summer 1991, 123–124.

³⁶ Marita Sturken, *Tangled memories. The Vietnam War, the AIDS epidemic, and the politics of remembering* (Berkeley CA, 1997), 55.

³⁷ Sturken 1991, 133; se även Judith Dupré, *Monuments. America's history in art and memory* (New York, 2007). För statistik över besökare se "Number of recreational visitors to the Vietnam veterans memorial in the United States from 2008 to 2022", <https://www.statista.com/statistics/254223/number-of-visitors-to-vietnam-veterans-memorial-in-the-us/>.

³⁸ Sturken 1991, 120.

Summary

Linnaeus and Cultures of Memory

Nation and Monument 1923–2023

By Magnus Rodell

This article explores how Carolus Linnaeus's life and deeds have been used, depicted, shaped, and visualized in Swedish and international cultures of memory. With the last two hundred years in mind, it is obvious why Linnaeus occupies a special position in Swedish commemorative culture. To better understand how memory culture and imagined communities are established and communicated, we must consider the media forms through which they are mediated. Scholars have argued that the formation of cultural memories is completely unthinkable without different types of media. The memory cultures around Linnaeus have throughout history been formulated and communicated through various media forms, such as books, articles, bills, stamps, jubilees and different forms of memorials and monuments. In 1807, celebrating one hundred years since Linnaeus's birth, the jubilee became the first in Sweden dedicated to a scientist.

In many places around Sweden, several types of material manifestations of Linnaeus memory have been created, materialities that share the fact that they all aim to have permanence over time. One of the most famous statues is located in Humlegården in Stockholm. It was unveiled in 1885 and the festivities were followed by tens of thousands of people. What makes Linnaeus interesting from a monument-historical perspective is that he has not only become the subject of materially permanent manifestations within Sweden's national borders. One interesting example is Robert Berks's statue located in Chicago Botanic Garden. Inaugurated in 1982, it is placed on the ground amid the nature that Linnaeus dedicated his life exploring. Compared to the 1885-statue in Stockholm, Berks's statue depicts something else. The visitor can touch the statue and interact with it in a way that is not possible in Humlegården. The hierarchical relationship created by the elevated statue does not exist here in the same way.

In 2020, monuments to Louis de Geer, Gustav III, and Carl Linnaeus ended up in the bulkhead, and the intense discussions showed once again that old monuments could be given renewed relevance based on dramatic events in the immediate present.

Författarens adress:

Magnus Rodell, docent i idéhistoria, Institutionen för historia och samtidsstudier, Södertörns högskola, Alfred Nobels allé 7, 141 89 Huddinge. E-post: magnus.rodell@sh.se.

ERIK HAMBERG

Runstenarna i Linnéträdgården

Carl von Linné hade inte några runstenar utplacerade i den botaniska trädgården i Uppsala, ej heller på sitt lantställe i Hammarby. Under sina resor i Sverige, däremot, gjorde han åtskilliga iakttagelser om runstenar som han passerade. I flera fall nedtecknades runskriften och publicerades i de tryckta reseberättelserna. Inte minst gäller det den öländska och gotländska resan, med ett tjugotal iakttagelser.¹ När Linné 1746 anträder sin västgötaresa, deklarerar han dock den 14 juni, när han ser en runsten vid Närstaby, strax före ankomsten till Örebro, att runstenarna denna gång ”lemnas åt antiquariis, [...] emedan de til äfwentyrs icke tola, at man utmärker sådane stenar med några orediga bokstäfwer, då vår tid och ändamål ej tillät oss at derwid länge blifwa uppehålna.”²

Runstenarna från Örby, Håga och Morby

När Svenska Linnésällskapet 1918 fick överta ansvaret för den park som snart kom att kallas Linnéträdgården, fanns det ett antal runstenar grupperade runt den öppna grusplanen framför orangeriet. I dag kan denna runstensutställning synas omotiverad och märklig, men förklaringen är att runstenarna hörde till Museet för nordiska fornsaker, som var inrymt i orangeriet mellan 1897 och 1921. De runstenar som hade ställts upp i trädgården var funna i eller utanför Uppsala vid olika tidpunkter. Det kan här vara både intressant och motiverat att närmare behandla dem och deras tidigare placering. Tre av dem, U 1011, U 896 och U 489 hade dessutom mycket länge funnits uppställda i staden.

En av dessa tre runstenar hade placerats i Uppsala redan på 1670-talet. Det är en runsten med beteckningen U 1011, den så kallade Örbystenen, huggen i ljusgrå granit, vilken av fornforskaren Johannes Bureus (1568–1652), sedermera Sveriges förste riksantikvarie, upptäcktes och dokumenterades den 9

Runstenar uppställda framför orangeriet i Linnéträdgården 1901–1902. Foto, beskuret: Carl Liljefors, Upplandsmuseet.

maj 1594 på sin ursprungliga plats i Örby, öster om Uppsala. Någon avritning från det tillfället finns emellertid inte bevarad,³ men runstenen finns avbildad i ett arbete som språk- och fornminnesforskaren Olof Verelius (1618–1682) publicerade 1675. Verelius skriver också att ”Thenna stenen hafwer iag låtit föra ifrån Örby i Rasbo sockn och [upsatt] uti n.m (min) trädgård”.⁴ Av allt att döma lät Verelius transportera stenen till Uppsala före 1672.⁵ Hans syfte var, enligt Johan Peringskiöld – som också avbildade denna runsten – att på nära håll ”för sin egen håglek och the studerandes underwisning” kunna visa hur en runsten såg ut och hur man läste ristningen.⁶ Studier av runstenar ansågs vid denna tid betydelsefull för att vinna mer kunskap om Sveriges äldre historia och ett flertal fornforskare, såsom Johannes Bureus, Martin Aschaneus, Johannes Haquini Rhezelius, Johan Hadorph, Olof Verelius och Johan Peringskiöld lade under stormaktstiden ned stor möda på att efterforska och beskriva runstenar över hela Sverige.

Verelius hade sin bostad i ett hus i kvarteret Kamphavet, i korsningen mellan Övre Slottsgatan och Gropgränd. Huset, som uppförts av Olof Rudbeck den äldre, stod kvar till 1906.⁷ Verelius avled 1682, men runstenen fick stå kvar på tomten i flera decennier. Runt 1725 ägdes fastigheten av rådmannen Olof Deijenström. Denne lät Olof Celsius den äldre (1670–1756), botanist, språk- och runforskare, omsider domprost, ta hand om runstenen och i mars 1727 kunde Celsius undersöka den närmare i sin egen trädgård, dit den blev

Olof Verelius hus i Uppsala, uppfört av Olof Rudbeck den äldre. Akvarell utförd av Johan Gustaf Härstedt (1756–1820). Foto: Uppsala universitetsbibliotek.

flyttad. Hans bostad låg på den östra sidan av Fyrisån; adressen är i dag Östra Ågatan 11. Två år senare, den 7 juni 1729, blev runstenen ordentligt uppställd i Celsius trädgård.⁸ Runstenens originella inskription handlar om den själv-säkre Vigmund, som ”lät hugga stenen till minne av sig själv, den skickligaste av män. [...] Vigmund och Åfrid höggo minnesmärket, medan han levde”.⁹ Örbysten finns sålunda även avbildad på ett träsnitt i riksantikvariens och fornforskaren Johan Peringskiölds (1654–1720) *Monumenta Ullerakerensia cum Upsalia nova illustrata*, som trycktes 1719.¹⁰ Illustrationen är signerad I. H. och P. H., som är initialerna för Johan Hadorph och en av hans ritare, Peter Helgonius.¹¹ Hadorph (1630–1693), som var fornforskare och från 1667 assessor i Antikvitetskollegium, inventerade och lät med hjälp av olika ritare avbilda ett mycket stort antal runstenar runt om i Sverige från 1664 och under en följd av år.¹²

Olof Celsius den äldre intresserade sig även för den så kallade Hågastenen (U 896), huggen i blågrå granit. Den fanns ursprungligen vid Håga gård,

Örbystenen, U 1011, avbildad i Johan Peringskiöld, Monumenta Ullerakerensia cum Upsalia nova illustrata (1719).

Örbystenen, U 1011, uppsatt utanför Museet för nordiska fornsaker. Foto: Otto von Friesen, Uppsala universitetsbibliotek.

sydväst om staden. Redan Johan Hadorph kände till denna runsten och hos Johan Peringsköld står det att ”In på Håga gård, thär Isak Nilson nyligen bodde, finnes en runsteen”. Olof Celsius inspekterade den aktuella runstenen 1725 och lät två år senare, den 11 april 1727, sätta upp den i sin trädgård. Denna runsten, vars bevarade text är ofullständig men utgör ett minnesmärke över en avliden son Önd, anses ha ristats av den kände runristaren Öpir, som var verksam under 1000-talets senare hälft.¹³

Celsius tog även hand om en tredje runsten. Det är den så kallade Morbysten, U 489 (ibland kallad Lagga-stenen), vilken varit känd ända sedan Johannes Bureus dagar. Dess ursprungliga plats var i skogen i Morby, vid Mora äng, sydost om Uppsala. Denna runsten lät Olof Celsius transportera in till Uppsala den 5 februari 1729, vilket skedde med hjälp av bonden Erik Persson. På så sätt fick Celsius tre runstenar uppsatta i trädgården intill sin bostad inne i Uppsala. Morbysten, som består av röd-grå granit, berättar att ”Gullög lät göra bron för sin dotter Gillögs själ, som Ulv hade till hustru. Öpir ristade.” Senare, ovisst när, kom de tre runstenarna att flyttas till parken utanför Gustavianum, där de fanns på 1840-talet.¹⁴

Dessa tre runstenar, från Örby, Håga och Morby, stod sedan uppsatta utanför Gustavianum, i universitetsparken, fram till 1867, då de lånades ut till världsutställningen i Paris. Denna arrangerades på Marsfältet mellan den 1 april och 3 november samma år.¹⁵ Runstenarna väckte ett visst uppseende i Paris och de belönades med en bronsmedalj. Inför transporten tillbaka till Sverige, efter utställningens slut, bar det sig dock inte bättre än att Örbysten föll i vattnet i Le Håvres hamn. Runstenen betraktades som förlorad och försäkringssumman, 200 riksdaler, utbetalades. Trettio år senare utfördes dock muddring i hamnen, varvid runstenen påträffades, bärgades och identifierades. Någon erinrade sig hur stenen hamnat där och den kunde därpå skickas tillbaka till Sverige. Örbysten återkom sålunda till Uppsala den 16 juli 1897.¹⁶

De två runstenar som direkt efter utställningen i Paris hade återkommit till Uppsala, U 489 (Morbysten) och U 896 (Hågastenen), sattes upp i Carolinaparken, ofta kallad Engelska parken, bakom universitetsbiblioteket Carolina Rediviva. Där stod de resta från 1868 och fram till dess att Museet för nordiska fornsaker inrättades 1897 i den gamla botaniska trädgårdens orangeri på Svartbäcksgatan. Då uppsattes ett antal runstenar vid grusplanen framför museet.¹⁷ En tidningsnotis berättar även att den återfunna Örbysten nu sattes upp utanför Linnés orangeri i november 1897: ”Den mångomtalta

*Hågastenen, U 896, står numera
i parken utanför Gustavianum.
Foto: Erik Hamberg.*

runstenen, som nyligen återsändes till Uppsala från Frankrike, har nu fått sin plats framför Museet för nordiska fornsaker i före detta Östgöträdgården.”¹⁸ Platsen kallades Östgöträdgården under större delen av 1800-talet eftersom studentsammanslutningen Östgöta nation var inhyst i trädgårdens orangeri mellan 1817 och 1885.¹⁹ Därefter kallades området i allmänhet ”trädgården vid Svartbäcksgatan”.²⁰

Runstenarna från domkyrkan

Flera av de runstenar som fanns framför Museet för nordiska fornsaker hade funnits inne i Uppsala sedan medeltiden, eftersom de hade ingått i domkyrkans grund. När domkyrkan uppfördes hade en mängd större stenblock, däribland runstenar, samlats in i Uppsalas närmaste omgivningar för att få lämpligt byggnadsmaterial till en stabil grund för den mäktiga katedralen.²¹ Fyra runstenar avlägsnades dock från domkyrkan i samband med de reparationer av grunden som utfördes 1866. Om dessa framtagna runstenar rapporterade bland annat tidningen *Upsala* den 3 augusti 1866: ”De fyra runstenar som domkyrkosysselman [Johan Gustaf] Schram upptäckt i den gamla stenfoten till domkyrkan, har han nu låtit resa i Carolina-parken, som dermed har prydnaden af 5 runstenar.”²²

Samtliga fyra runstenar som Schram 1866 tog vara på vid arbetena med domkyrkans grund placerades sålunda i Engelska parken. Detta kunde ske trots ett visst motstånd från Carl Säve, professor i nordiska språk, som ville ha runstenarna på annan plats.²³ Efter att under trettio år ha stått uppställda i parken bakom Carolina Rediviva, kom även dessa runstenar att flyttas till trädgården vid Svartbäcksgatan, där de restes intill Örbystenens framför orangriet. Detta skedde 1898, året efter det att universitetets Museum för nordiska fornsaker flyttat in i byggnaden. De runstenar som flyttades från Engelska parken var U 931, U 933, U 934 och U 935.²⁴

Runstenen U 931 uppmärksammades redan av Bureus och Peringskiöld. Den var då belägen på domkyrkans norra sida under en yttre strävpelare. Stora delar av denna sten saknas, framför allt det mesta av inskriptionen. I dag är ornamentiken det mest iögonenfallande. Det framgår dock att ”Jovurfast lät resa stenen efter sin fader”. Stenen består av ljusgrå granit och har en påfallande slät yta.²⁵ Mindre skadad är runstenen U 933, där endast toppen saknas. Stenen är drygt två meter hög och består av röd granit. Ytan är mycket ojämn och skrovlig och därför egentligen inte särskilt väl lämpad som runsten. Av texten framgår att ”Borga lät resa stenen efter (sonen) Stynbjörn” tillsammans med dennes bror Torkel. Även denna sten anses ha ristats av Öpir. Stenen fanns fram till 1866 under en av domkyrkans strävpelare i öster.²⁶ Av runstenen U 934 finns i dag endast ungefär en fjärdedel kvar. Förmodligen var den ursprungligen mycket stor. Stenen består av ljusgrå grovkornig granit och textfragmentet talar om bröderna Tore, Rörik (?) och Karl. Även denna runsten hittades under en strävpelare

Till vänster: Morbystenen, U 489, i parken utanför Gustavianum. Till höger: Runstenen U 934 står utanför Uppsala domkyrka. Foto: Erik Hamberg.

på domkyrkans östra sida.²⁷ Den sista av de fyra runstenar som Schram tog vara på vid arbetena på domkyrkans grund år 1866, är U 935. Det är en runsten i ljusröd granit, vars översta del dock saknas. Inskriptionen är därför inte fullständig, men det framkommer likväl att "Tägn och Fasted" en gång lät resa stenen.²⁸

Ytterligare två runstenar sattes 1898 upp framför Museet för nordiska forn-saker. Den ena var U 932, vilken redan före 1863 hade satts upp i Engelska parken "mellan biblioteksbyggnaden och botaniska trädgården". Denna sten, av så kallad Vängegranit, hade dessförinnan varit inmurad i domkyrkans södra mur, där den observerats så tidigt som 1643 av Johannes Bureus. Inskriptionen talar om Mule, som rest stenen efter sin broder Svarthövde, som bodde i Söderby, nordväst om Uppsala.²⁹ Den andra av dessa två stenar, U 937, består av ljusgrå granit och den hade år 1875 påträffats vid grävning för vattenledning på Svartbäcksgatan, mellan S:t Persgatan och Klostergatan. Kort därpå, sedan stenen blivit reparerad, placerades den i Engelska parken. Inskriptionen berättar att "Tjägn och Gunnar reste stenarna till minne av Väder, sin broder". Ursprungligen verkar denna runsten ha stått i Broby i Funbo, där det än i dag står en runsten med samma inskription (U 991), sålunda en "tvillingsten".

Inskriptionerna talar också om ”stenarna” i pluralis. Förmodligen stod de på var sin sida om vägen på platsen. Runristarens namn var Fot.³⁰

Tio runstenar vid orangeriet

Sålunda fanns det från 1898 sammanlagt nio runstenar uppsatta framför orangeriet. Ytterligare en sten, U 938, sattes upp 1910. Den hittades i augusti 1910 vid grävningar där Centralbadet skulle uppföras vid Gamla torget och Östra Ågatan. Runristningen berättar att ”Holmfast lät resa stenen till minne av Igulger, sin fader, och Torbjörn”. Denna sten består av grovkornig, ljusröd granit.³¹ Fyra av de runstenar som här har behandlats, U 489, U 896, U 933 och U 938 ristades av den berömda och mycket produktive Öpir. Han kan knytas till ungefär 80 runstenar, främst i Uppland.³²

I stort sett samtidigt som de ovan beskrivna runstenarna placerades ut framför Linnés orangeri i Uppsala, lät Artur Hazelius under åren 1896–1897 sätta upp fyra runstenar i det några år tidigare öppnade friluftsmuseet Skansen i Stockholm. Dessa stenar kom från Hägerstalund (U 72), Linga (Sö 352), Norslunda (U 419) och Ölstad (U 871).³³ Möjligen kan Hazelius åtgärd ha varit en inspirationskälla när Museet för nordiska fornsaker etablerades i parken vid Svartbäcksgatan, vilken ett tjugotal år senare skulle bli känd som Linnéträdgården. De uppsatta runstenarna kom att bli den dittills största utställningen av runstenar i Uppsala. Här kan också nämnas att det även utanför Kulturhistoriska museet i Lund har satts upp ett antal runstenar.

Museet för nordiska fornsaker fanns kvar i orangeriet fram till 1921, men runstenarna som stod i trädgården togs bort därifrån först 1922.³⁴ De flyttades först till Gustavianums källare, för att 1949 bli uppsatta i universitetsparken bakom Gustavianum samt på det smala gräsbevuxna område som finns söder om domkyrkan. På denna plats finns sådana runstenar uppställda som tidigare varit inmurade i domkyrkan; de uppgår numera till sju stycken.³⁵ I och med att runstenarna togs bort från trädgården på Svartbäcksgatan kunde Svenska Linnésällskapet till fullo återskapa Linnés trädgård³⁶ – vilken vi i dag kallar Linnéträdgården.

Noter

- ¹ Carl Linneäi *Öländska och Gothländska resa* (Stockholm & Uppsala, 1745), [347–348]; faksimil, Malmö 1957; *Carl Linneäi Skånska resa* (Stockholm, 1751), [340]; faksimil, Malmö 1956.
- ² *Carl Linneäi Wästgöta-Resa* (Stockholm, 1747), 10; faksimil, Malmö 1956.
- ³ Elias Wessén & Sven B. F. Jansson, *Sveriges runinskrifter* 9. *Upplands runinskrifter* 4 (Stockholm, 1953–1958), 200.
- ⁴ Olof Verelius, *Manuductio compendiosa ad runographiam scandicam antiquam, recte intelligendam* (En kort vnderwijsning om then gambla Swea-Götha rvna-ristning) (Uppsala, 1675), 53.
- ⁵ Wessén & Jansson 1953–1958, 9:4, 202, 205.
- ⁶ Johan Peringskiöld, *Monumenta Ullerakerensia cum Upsalia nova illustrata, eller: Ulleråkers häradz minnings-merken, med nya Upsala, uti Uplands första del Thiundaland* (Stockholm, 1719), 322.
- ⁷ Gunnar Eriksson, *Rudbeck 1630–1702. Liv, lärdom, dröm i barockens Sverige* (Stockholm, 2002), 211.
- ⁸ Wessén & Jansson 1953–1958, 9:4, 202–203.
- ⁹ Wessén & Jansson 1953–1958, 9:4, 205.
- ¹⁰ Johan Peringskiöld, *Monumenta Ullerakerensia cum Upsalia nova illustrata, eller: Ulleråkers häradz minnings-merken, med nya Upsala, uti Uplands första del Thiundaland* (Stockholm, 1719), 323.
- ¹¹ Petrus Helgonius var anställd som ritare vid Antikvitetsarkivet åren 1683–1686. *Svenskt konstnärlexikon* 3 (Malmö, 1957), 93.
- ¹² Jan Liedgren, "Johan Hadorph", *SBL* 17 (Stockholm 1967–1969), 697–700.
- ¹³ Elias Wessén & Sven B. F. Jansson, *Sveriges runinskrifter* 8. *Upplands runinskrifter* 3 (Stockholm, 1949–1951), 606–607.
- ¹⁴ Wessén & Jansson, *Sveriges runinskrifter* 7. *Upplands runinskrifter* 2 (Stockholm, 1943–1946), 321–322; https://sv.wikipedia.org/wiki/Upplands_runinskrifter_489 (läst 21/8 2023); Carl Johan Bergman, *Upsala och dess nejder* 1 (Jönköping, 1842), 118. Bergman anger att två runstenar fanns i universitetsparken.
- ¹⁵ Wikipedia: "Världsutställningen 1867", https://sv.wikipedia.org/wiki/V%C3%A4rldsutst%C3%A4llningen_1867 (läst 18/3 2022).
- ¹⁶ "Den omtalade runstenen, som sjönk under en transport till en utställning i Paris och först efter flera års hvila på sjöbotten ånyo upptogs, har afsändts från Paris och i fredags lyckligt och väl anländt till Uppsala. Stenen väger 900 kilogram." (*SvD* 19/7 1897) = måndag; fredag = 16/7. Wessén & Jansson 1953–1958, 9:4, 203–204.
- ¹⁷ Oscar Almgren, *Kort vägledning för besökande i Uppsala universitets museum för nordiska fornsaker* (*Svartbäcksgatan 27, i trädgården*), 3. Sommarkurserna i Uppsala 1910 (Uppsala, 1910).
- ¹⁸ *SvD* 14/11 1897.
- ¹⁹ Erik Hamberg, "Linnéträdgården 100 år", *SLÅ* 2020, 116–117.
- ²⁰ Se t.ex. n. 17 ovan.
- ²¹ Wessén & Jansson 1953–1958, 9:4, 2–3.
- ²² Johan Gustaf Schram, född 1801, promoverades till jubeldoktor den 31 maj 1875 (*Upsala-Posten* 31/5 1875). Han avled 88 år gammal 1890 (*Upsala-Posten* 3/9 1890).
- ²³ Wessén & Jansson 1953–1958, 9:4, 31.
- ²⁴ Wessén & Jansson 1953–1958, 9:4, 31.
- ²⁵ Wessén & Jansson 1953–1958, 9:4, 24–25.
- ²⁶ Wessén & Jansson 1953–1958, 9:4, 31–32.
- ²⁷ Wessén & Jansson 1953–1958, 9:4, 32–33.
- ²⁸ Wessén & Jansson 1953–1958, 9:4, 33.
- ²⁹ Wessén & Jansson 1953–1958, 9:4, 26–27.
- ³⁰ Wessén & Jansson 1953–1958, 9:4, 35–36, 158–160.
- ³¹ Wessén & Jansson 1953–1958, 9:4, 36–38.
- ³² <https://sv.wikipedia.org/wiki/%C3%96pir> (läst 21/8 2023).
- ³³ Erik Brate, *Skansens runstenar* (Stockholm, 1898). Skansen öppnades 1891.
- ³⁴ Hamberg 2020, 118–119.

³⁵ Om de runstenar som finns i universitetsparken, se även Ronnie Carlsson, *Uppsala domkyrka. II. Domkyrkan i Gamla Uppsala*.

Nuvarande domkyrkans omgivningar (Uppsala, 2010), 307–311. *Sveriges kyrkor*, vol. 228.

³⁶ Hamberg 2020, s. 118–119.

Summary

The Runic Stones in the Linnaeus Garden

By Erik Hamberg

During the period 1897–1922 nine runic stones were erected in the Linnaeus garden in Uppsala. They belonged to the Museum of Nordic antiquities that for a quarter of a century was situated in the orangery, which in the 1740s had been built for the botanical garden by Carl Linnaeus. Some of these runic stones had been collected outside Uppsala during the 17th century, others had been found during archaeological excavations in the city, or been discovered in the foundation of the cathedral during its renovation 1866. All these runic stones were removed when the Linnaeus garden was restored by the Swedish Linnaeus society in the beginning of the 1920s. They had no connection to the old botanical garden. The runic stones can now be found either in the garden between the university building and Gustavianum or at the southern side of the cathedral.

Författarens address:

FD Erik Hamberg, Walleriusvägen 9, 752 36 Uppsala. E-post: erik.n.a.hamberg@gmail.com.

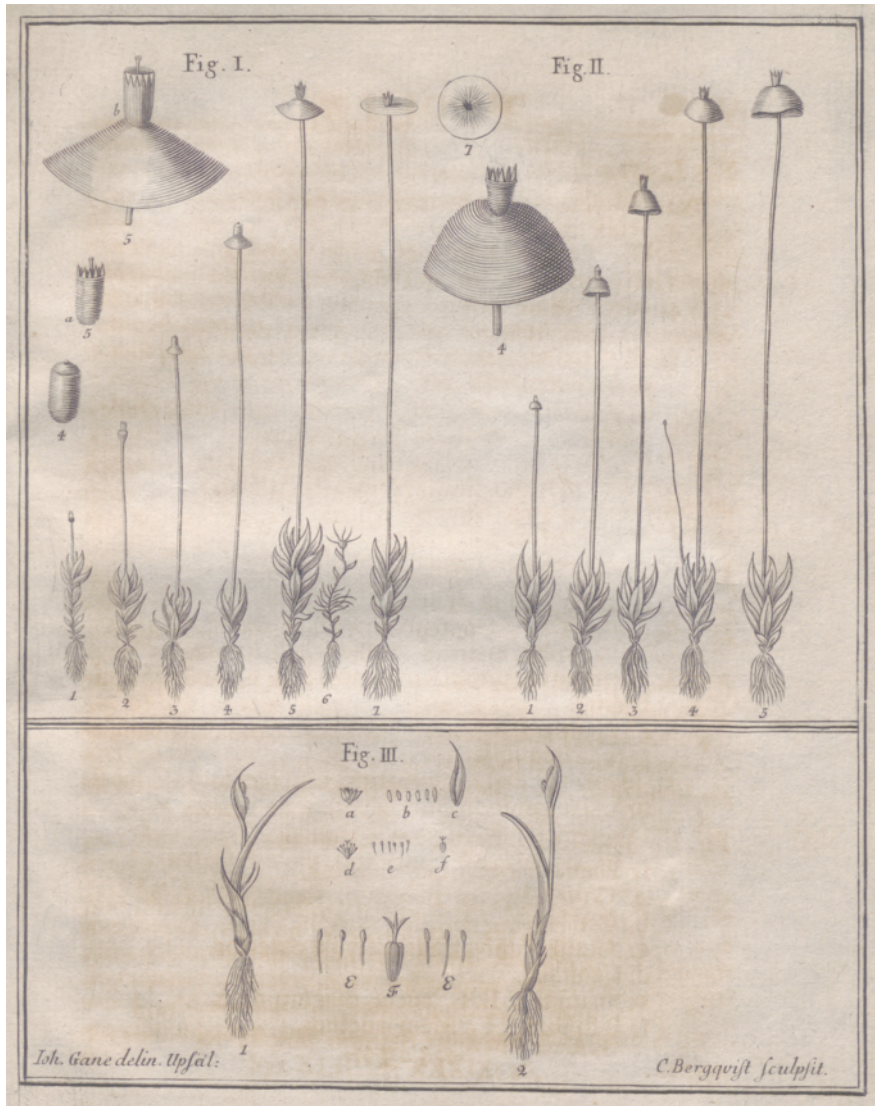
Smärre meddelanden

Recensioner och anmälningar

Linneana

PARASOLLMOSSAN. Naturforskaren på sina resor ”upplever en ytterst stark och egenartad lustkänsla”. ”Han genomströvar inte bara outforskade områden utan ger sig även ut på det otrygga havet”, i syfte att upptäcka ”avlägsna trakters naturhemligheter, även om det skulle riskera hans hälsa och rent av ofta livet.” Han färdas över ängsmarker och slätter, genom skogar och bestiger ”tvärbranta berg och stelfrusna toppar” (7). Respondenten Lars Jonasson Montin talade nog av egen erfarenhet i beskrivningen av den euforiska känsla av att träda in i en okänd, främmande naturvärld. Avhandlingen om *Parasollmossan* (*Splachnum*), som lades fram under Linnés presidium den 28 mars 1750, är till stora delar frukten av Montins egen resa i Lappland sommaren 1749. Den finns nu översatt från latinet av Johnny Strand, med kommentarer av Ingvar Svanberg och biografiska noteringar av Erik Hamberg, utgiven i Valda avhandlingar av Carl von Linné 87 (2023).

Montin reste från Uppsala upp till Luleå, sedan uppströms Luleälven ”in i Lapplands täta mörka skogar” fram till Kvikkjokk vid fjällets fot. Där begav han sig in i fjällvärlden och följde sedan en liknande väg som Linné hade tagit 17 år tidigare, till Norges yttersta kust och Rørstad. Hans uppdrag var att samla växter till botaniska trädgården i Uppsala. Själva avhandlingen redogör för begreppet mossor, särskilt det nya släktet, *Splachnum*, som visar sig bestå av två arter, röd (*S. rubrum*) och gul parasollmossa (*S. luteum*). Han beskriver sitt möte med den sällsamma gula parasollmossan (som numera är Norrbottens landskapsmossa) på vägen till Kvikkjokk: ”knappt hade de snötäckta fjällen kommit inom synhåll, då, inte långt från en nybyggares hus kallat Tiomitis [Tjämotis], fick jag se vid träd begravnade och murknande i myren en stor mängd av vår växt.” (15) Linneansk är nyfikenheten på mossornas konsumgänge. Mossornas reproduktion var dock ännu vid Montins och Linnés tid okänd. Hanblommorna som de trodde producerade pollen är egentligen honskott som producerar sporer. Här finns dock den typiska linneanska blicken för den lilla detaljen, det oansenliga, naturens förunderliga

Parasollmossor. Gul parasollmossa, till vänster; röd parasollmossa, till höger. Ur Lars Montins dissertation Splachnum (1750) under Linnés presidium, Foto: UUB.

mångfald. Avhandlingen avslutas med hur den Högste Skaparen visar sitt majestät i de små och enklare: ”O, hur ljuvliga är inte alla Guds verk! Och ändå kan vi inte genomskåda mer än en ytterst liten del.” (17)

MARELDEN. Marelden. ”Den som med rätt upptäckarlust vill se häpnadsväckande ting han måste stiga ner i havets djup och bland maskar” (7), står det i Linnédissertationen *Noctiluca marina*. Det är inte i det stora, utan i detaljerna tingens natur fulländas. Ämnet för avhandlingen, som Carl Fredrik Adler försvarade i Uppsala den 9 juni 1752, var havsvattnets blixtrande, ”den eld som lyste utan att bränna i mörka natten på det sjudande havet” (8). Avhandlingen *Om marelden* har nu kommit i svensk översättning av Johnny Strand i Valda avhandlingar av Carl von Linné 86 (2023), med kommentarer av Ingvar Svanberg och biografiska noteringar av Erik Hamberg.

Adler tackar direktörerna i Ostindiska kompaniet för sin lycka att ha fått ”beskåda naturens underverk i de mest avlägsna länder” (5). I företalet beskriver han hur han korsade den vida och ogästvänliga oceanen till Kina 1748–1749, där han fick ”med egna ögon uppleva olika saker, tidigare okända och förunderliga att se.” Inte sällan lyste då havsvattnet nattetid ”som gnistor, precis som om vi skulle segla på flammande vågor.” (6) Adler hade som andre fältskär rest med Ostindiska kompaniets fartyg Hoppet till Kanton. På samma resa medföljde en annan av Linnés lärjungar, Olof Torén, som skeppspräst. Adler gjorde sedan ytterligare tre resor till Kina med Ostindiska kompaniet. Frågan som gällde var mareldens natur och orsaker, med utgångspunkt i Giuseppe Vianelli, som påvisat hur detta ljus orsakades av ”en oändlig mängd maskar, som inte kan ses utan förstöringsglas.” (8) Beskrivningen bygger också på flera linnélärjungars observationer, Christopher Tärnström som sett ett skinande ljus på nätterna i Indiska oceanen, vilka han antog orsakades av sjöstjärnor eller maneter. Kalm hade sett det i nordliga hav, och Adler själv hade observerat havets lysande vid Godahoppsudden och i Indiska oceanen. Detta lilla djur, förklaras det, är vanligt under alla årstider, men särskilt sommartid och då storm väntas, ”ty då sprider det starkare ljus som om det kände oro.” (11)

David Dunér

LÄKEKONST OCH VETENSKAP. År 1762 skrevs den nioåriga Anders Johan Hagströmer in vid Uppsala universitet och valde tidigt medicinarens bana. Efter

att ha läst för bland andra Linné, som han enligt egen utsago ”vördade näst Gud”, tvingades han dock lämna universitet av ekonomiska skäl och tog i stället lärlingstjänst som fältskär. Trots detta bakslag kom han med tiden upp sig och rönt en framgångsrik karriär som professor i anatomi och kirurgi, medgrundare till tidskrifter och Svenska läkaresällskapet, överdirektör för landets kirurgi, generaldirektör för lasaretten samt inspektör vid Karolinska institutet. I den senare rollen, vad vi nu skulle benämna rektor, grundlade han institutets bibliotek genom en donation ur sin egen samling. Av dessa anledningar lever hans namn vidare genom det medicinhistoriska forskningsbibliotek och museum som bildades år 1997, än så länge inrättat i det gamla tingshuset i Hagaparken i Stockholm.

Betydande för att detta bibliotek överhuvudtaget blev till är bokmannen Ove Hagelin som nyligen utkommit med boken *Läkekunst och vetenskap. En upptäcktsresa i Hagströmerbibliotekets samlingar* (Hagströmerbiblioteket/Fritanke, 2023). I denna förevisas några av de guldkorn som finns i samlingarna. Då det rör sig norra Europas största medicinhistoriska raritetsbibliotek är guldkornen ganska många – totalt presenteras 128 böcker, planscher och bilder ur beståndet. Förutom att ingående presentera böckernas innehåll och vetenskapliga sammanhang kretsar en stor del av framställningen kring de enskilda exemplaren, många gånger med berättelser om verkens väg till samlingen. Således är boken rik på anekdoter vilket ger ytterligare djup till böckernas egen historia, ofta underhållande och stundtals rentav spännande. De verk som valts ut spänner mellan 1480–1904 och presenteras kronologiskt, från ett reklamblad för Maria Magdalena Balsam (det enda kända exemplaret) fram till en portfölj innehållandes fotografier från Ivan Pavlovs laboratorium. Utöver detta består boken av tre tematiska kapitel rörande litteratur om svenska surbrunnar, ett annat om fotografier från amerikanska inbördeskriget samt ett vikt åt Linnaeana.

Hagelin har god kännedom inte bara om Hagströmerbibliotekets Linnésamling utan också andra svenska samlingar varav några av de största ges kortare presentationer. Vad gäller bibliotekets bestånd på ämnet härrör det främst från Collegium medicum's bibliotek med donationer från tidigare lärjungar vilket i nuläget uppgår till närmare 700 poster. Bland dessa finns en komplett samling av Linnés 186 dissertationer, manuskriptsamlingar av kollegieanteckningar från föreläsningar samt en nyligen inköpt komplett samling av *Lärda tidningar*. Det kanske mest kända verket i samlingarna är dock Linnés eget exemplar av förstaupplagan av *Systema naturae* (1735) inbundet

med Georg Dionysius Ehrets originalplansch och som återupptäcktes i en källare på 1970-talet. Förutom dessa diskuteras bland annat Linnés tidigaste publikationer, hans avhandling om bananen, universitetsstrider, men även en publikation innehållandes äldre fotografier från Hammarby. För forskare på Linné, hans lärjungar och 1700-talets vetenskapskultur finns alltså mycket att förundras över ur samlingarna.

Det märks att Hagelin tillbringat mycket tid med eleganta trycksaker då denna bok likt många andra i Hagströmerbibliotekets skriftserie är rikt illustrerad och vackert formgiven, denna gång i samarbete med Lars Paulsrud. För den som inte har möjlighet att ta sig till Hagaparken ges här en noga kurerad visning från läsfåtöljen vilken har fördelen att man tillåts smälta intrycken i maklig takt. Denna bok torde stimulera läslust, intresse och vidare uppslag även hos andra än bibliofiler och medicinhistoriker.

Adam Furbring

Linneaner

ARTEDIS STORVERK OM FISKAR. För den som är iktyologiskt intresserad finns det god anledning att gå tillbaka till Petrus Artedis fascinerade fembandsverk om fiskar, som publicerades postumt 1738 i Leiden av vännen Linné. Volymerna, som är författade på latin, har en längre tid varit lätt tillgängliga på nätet. Nu har latinprofessorn Hans Aili, som tillsammans med den amerikanske iktyologen Theodore W. Pietsch länge har arbetat med Artedimanuskript, översatt hela *Ichthyologia sive opera omnia de piscibus* till svenska, med titeln *Ichthyologia. Det vill säga alla verk om fiskarna* (2022), vilket onekligen gör verket än mer åtkomligt för en bredare krets. Det är ett storartat arbete som Hans Aili gjort och boken har under redaktion av lärdomshistorikern Jakob Christensson offentliggjorts i en läcker edition, med många fina illustrationer, som nr 79 i Kungl. Skogs- och Lantbruksakademins bokserie SOLMED. Företalet har skrivits av Gunnar Broberg, där han på sitt sedvanliga sätt uppslagsrikt och lärt påminner om betydelsen av Sveriges vattenvärld, tydliggjort alltifrån tidiga skapelseberättelser via den pedagogiska betydelsen av att filea abborrar till dagens faiblesse för sushi. Brobergs oförlikneliga uppslagsrikedom kommer väl till sin rätt i småtexter

som i detta fall ett förord. Christensson bidrar med en ingående biografi över Artedi, medan Sven Kullander, fiskforskare på Naturhistoriska riksmuseet, ger ett värdefullt iktyologiskt perspektiv på Artedis arbete. Intressant är utläggningen om fyrögonfisken. Claes-Olof Strandberg, som är bokhistoriker, har också underlättat för läsaren genom att lösa upp alla bibliografiska förkortningar och ger en utförlig bibliografi över all litteratur som Artedi använt sig av; en rekonstruerad litteraturlista helt enkelt, något som kulturzoologiskt intresserade har glädje av. Dessutom har Strandberg sammanställt en nyttig biobibliografisk lista över författare som skrivit om fiskar innan Artedi. Allt mycket användbart. Översättaren diskuterar också Linné som redaktör för arbetet och i ett särskilt kapitel avhandlar han Artedis vetenskapliga språk.

Originalupplagan innehåller Linnés levnadsteckning över Artedi, som var född i en prästfamilj bosatt i Anundsjö, Ångermanland, 1705. Det är en detaljerad biografi, så det är uppenbart att de två unga männen kände varandra väl. Artedi kom till Uppsala 1724, Linné några år senare. Den förre var uppenbarligen redan ryktbar i Uppsala för sitt lysande intellekt och Linné ville gärna lära känna honom. Mötet utvecklades till en djup vänskap. De var dock olika på många sätt. Artedi var kunnig i många språk och i sin levnadsteckning spar Linné inte på berömmet över sin goda vän. Den något äldre Artedi kunde redan 1734, med anslag från sina svågrar i Stockholm, bege sig till "engelsmännens" London. Först året därpå kunde Linné anträda sin resa till Holland. I Leiden återförenades de båda vännerna. Och Artedi hade minsann inte legat på latsidan utan förkovrat sig i iktyologin. Han hade ett stort manus på gång som han arbetade vidare med. De träffades en sista gång i Amsterdam. Några få dagar senare, den 27 september 1735 ramlade Artedi, efter en sen kväll hemma hos naturaliesamlaren Albertus Seba (1665–1736), i vattnet och drunknade. Linné beskriver sin döde vän och begrundade gråtande sin förlust "av denne förträfflige vän sedan många år" och "betänkte hur många vaknätter, hur många timmar fulla av mödor, hur många resor, hur många nattlampors sken den nu döde förbrukat, innan han uppnått den lärdom i vilken han hade kunnat tävla med alla andra".

Linné började genast att försöka få tag på manusen till fiskböckerna och efter mångt och mycket fick han fatt på dem och kunde ge ut dem i tryck 1738. De består som sagt att fem böcker, den första är en slags vetenskapshistoria där Artedi grundligt går igenom böckerna där det skrivits om fiskar. Andra boken handlar om iktyologins filosofi, medan tredje delen karakteriserar fis-

karnas släkten. Den fjärde delen förtecknar arterna och här förekommer även svenska fisknamn, som fortfarande är av intresse. Den sista delen är Artedis beskrivning av de svenska arter som Artedi har haft tillfälle att studera i detalj. Även lokala fisknamn anför: ”Id i Uppsala med flera lokaler i Sverige”, ”Mört i Sverige”, ”Stämn i Ångermanland, Västerbotten”, ”Wimba i Sverige”, ”Björka, björkna & bierkna i Uppland i Sverige”, ”Mudd och skitspigg i Sverige”, medan flodnejonögat kallas ”nätting i landskapen Ångermanland, Medelpad, Västerbotten i Sverige” etc. Artedi räknar valarna till fiskarna, och han hade själv observerat en grönlandsval i London år 1734. Det finns åtskilliga små guldgrubbor att fiska upp ur texten för den vetgirige. Boken är förstås ett oundgängligt referensverk för bokhyllan.

Ingvar Svanberg

HASSELQUISTS MUMIE. I förra årgången av *SLÅ* uppmärksammades bland *Notiser och meddelanden*, Fredrik Hasselquist särskilt eftersom det då var 300 år sedan han föddes. Där nämndes att han under vistelsen i Egypten besökte pyramiderna och, enligt honom själv både i brev till Linné och i sin reseberättelse, senare utgiven av Linné, *Iter ad exteros* (1757), ”fick se mumier och deras gravar”, men hävdade att han egentligen var mer fascinerad av djur- och växter i Nildeltat. Det hindrade dock inte honom och hans medarbetare att intressera sig för mänskliga mumier och införliva sådant material med de övriga samlingarna. Det senare tillagt av undertecknad i artikeln, eftersom en mumie fanns i den samling som efter den svårt skuldsatte Hasselquists död i Smyrna (dagens Izmir) och efter en rad komplicerade förhandlingar med borgenärerna där, och tack vare Lovisa Ulrikas ekonomiska understöd, så småningom nådde Sverige.

Undertecknad, som alltså var ansvarig för texten, hade då ännu inte tillgång till Sofias Häggmans nyligen nyutkomna bok, *Mumier. Fakta, forskning, fiktion* (Svenska Humanistiska Förbundets skriftserie 145, 2022). Häggman, som är egyptolog och intendent på Medelhavsmuseet i Stockholm avhandlar här, precis som undertiteln på hennes bok säger, vad den egyptologiska forskningen står i dag vad avser vår kunskap om detta ämne. Här beskrivs hur själva mumifieringen gick till, alltifrån variationer hos enskilda mumier till hur mumierna användes, bland annat som medicin – malda egyptiska kroppar ansågs som ett universalläkemedel långt in på 1700-talet. Själva förvaringen av

den mumifierade kroppen, även avlidna djur, till exempel fåglar, behandlades på samma sätt och förvarades i kistor eller kärl av olika slag. Därtill kommer flera kapitel som behandlar hur mumier använts som kuriosas och gåvor, om så kallade mumieuppackningar som nöje och vetenskap, om mumier i litteratur och film, i samlingar och utställningar, och som forskningsmaterial rörande DNA-forskning, sjukdomar och släktskap. Personförteckning saknas, däremot finns en bildförteckning – boken är rikt illustrerad – och ett appendix (246–279), där samtliga nu kända egyptiska mumier som finns kvar i Sverige är beskrivna och kan undersökas eller betraktas på museer.

Häggman framhåller att det inte framgick av Hasselquists reseberättelse om hans alls fick med sig mänskligt mumiematerial från de gravar han besökte i närheten av pyramiderna (127–128). Däremot menar hon att han mycket väl kan ha inköpt mumien på en öppen marknad i Kairo (128, 141). Längre fram sägs mera definitivt att ”Hasselquist köpte den här mumien i Kairo 1750” (253), och att han utgick ifrån att mumien kom från de mumiekatakomber han besökt i Saqqara. Hon redogör för mumiens vidare öden i Sverige (253–254), från Lovisa Ulrikas raritetskammare på Drottningholm, varifrån den på grund av att den utsöndrade dålig lukt skickades till Vetenskapsakademien, medan själva kistan fick stå kvar. Drottningens samling av naturalhistoriska rariteter splittrades så småningom, varvid även kistan hamnade på Vetenskapsakademien, men återfördes senare till Drottningholm, där den finns än i dag. Själva mumien förvaras i Medelhavsmuseets magasin i en luft- och lukttät låda. Häggman redovisar också för resultatet av den röntgenundersökning som gjordes på mumien, där det bekräftades att de var kvarlevorna av en riktig människa (215–216, 254–255). I bokens appendix rörande Hasselquists mumie (NME 010) finns en detaljerad beskrivning av de skador den mumifierade kroppen åsamkades för att kunna få plats i den kista den fraktades i (253–256). Mumiens fötter är nämligen kapade för att få ned den i kistan. För övriga detaljer, som mumiens ålder och könstillhörighet (skulle eventuellt kunna ha varit en kvinna) hänvisas till Häggmans noggranna genomgång.

Häggmans bok är en ytterst fascinerande kulturhistorisk studie, som spänner över vida fält, med många viktiga perspektiv inte bara antydda utan också förklarade. Boken belönades med Disapriset 2023, på 50 000 kronor, instiftat år 2001 av Uppsala universitet och Studentbokhandeln i Uppsala för att främja populärvetenskapligt författande och utdelades som brukligt av Uppsala universitets rektor på Kulturnatten i Uppsala, som i år inföll den 9

september. I samband med utdelningen höll Sofia Häggman föreläsningen: "Mumier – från Egyptens gravar till Sveriges naturalieksammarer" i Tidskriftsläsesalen på Uppsala universitetsbibliotek.

Eva Nyström

BANKSIA OCH VEGA. Från Dahlia Books i Uppsala har en rad häften utkommit i serierna *Banksia* och *Vega*, publicerade av Rolf E. DuRietz. I den förstnämnda serien, utgiven sedan 1979, har DuRietz i ett dussin volymer samlat engelskspråkiga studier rörande i huvudsak Joseph Banks, William Bligh och myteriet på Bounty samt Anders Sparrman, ämnen som djupt intresserat DuRietz alltsedan tonårstiden. Den sjätte volymen, som publicerades 2002, bär titeln *How Anders Sparrman came to participate in Cook's second voyage* och har tidigare publicerats i James Cook's *The journal of H.M.S. Resolution, 1772–1775*, utgiven 1981.

Volym 9, som utgörs av två delar, utkom 2018 och handlar om kartografen Daniel Djurberg (1744–1834). Titeln är *Daniel Djurberg and "Polynesia". Some notes on Australia and Oceania in Swedish and German cartography 1772–1831* och ger på 182 A4-sidor en utförlig redogörelse av Djurbergs verksamhet. Hans geografiläroböcker och kartor över Polynesien hör till det som här behandlas. En kompletterande volym, kallad *Portuguese Polynesia. Origin and end of a myth* kom ut 2019. Den behandlar en handfull kartografer, huvudsakligen verksamma åren runt 1800.

I serien *Vega*, som utkommit sedan 1982, ger DuRietz ut svenskspråkiga monografier. Den nionde volymen heter *Anders Sparrman inför eftervärlden* och kom ut 2020. Volymen visar DuRietz' stora förtrogenhet med och kärlek till ämnet, när han systematiskt går igenom och kommenterar vad som skrivits om Sparrman sedan 1800-talets början. I ett appendix återges hela innehållet från Banksia volym 6, *How Anders Sparrman came to participate in Cook's second voyage*.

Helt nyligen (2023) utgavs en 83 sidor tjock volym i ett helt annat ämne. Titeln är *Växtgeografer emellan* och skildrar initierat och med utgångspunkt från DuRietz' eget arkiv, brevväxlingen och vänskapen (sedermera ovänskapen) mellan fadern Einar DuRietz, professor i växtbiologi i Uppsala från 1934, och den femton år äldre botanisten Carl Skottsberg. Den senare lämnade Uppsala 1919, när han blev föreståndare med professors namn för den nyanlagda bota-

niska trädgården i Göteborg, där han tjänstgjorde fram till 1948. Dahlia Books kontaktas lämpligen genom e-post: dahlia1935@outlook.com.

Erik Hamberg

Varia

EN NORDISK SOMMAR. ”Sverige föreföll mig vara det land i världen som var bäst lämpat att skapa en botaniker eller naturhistoriker”, skriver Mary Wollstonecraft under sin resa längs den svenska västkusten sommaren 1795. Landskapet kom henne att tänka på Linné. Allting i detta landskap tycktes henne påminna om när världen skapades, ”om en lekfull naturs första försök.” De urbana miljöernas sociala liv är alltför händelserikt, men på landet kan en poet eller en kontemplativt lagd person ”känna och se vad som undgår vulgära blickar” (78).

Mary Wollstonecraft, känd som feministisk filosof, författare till *A vindication of the rights of women* (1792) och mor till Frankensteins skapare, Mary Shelley, besökte Sverige under en sommarresa 1795. Efter ett självmordsförsök i maj 1795, begav hon sig ut på resa, nedstämd och skör, till Danmark, Sverige och Norge tillsammans med dottern Fanny och tjänsteflickan Marguerite. Resan resulterade i *Letters written during a short residence in Sweden, Norway and Denmark* som publicerades i London 1796. Den finns nu i en ny svensk översättning av Elisabeth Mansén med inledning, noter och kommentarer, *Brev från en resa i Sverige, Norge och Danmark* (Ellerströms, 2022; 2:a uppl., 2023). Två år efter resan, 1797, avled Wollstonecraft i blodförgiftning efter förlossningen av dottern Mary.

Det är den romantiska naturkänslan som fyller hennes blick, landskapet som själstillstånd, som en spegling av inre sinnesstämningar. Hon betraktar havet, klipporna, barrskogarna, det ödsliga och karga landskapet, ödemarkens dystra storslagenhet, den sublima orördheten. Det är den storslagna skönheten, det sublima, det pittoreska, sensibiliteten i ögats och känslans betraktande av det melankoliska landskapet, evigheten som ryms i ett ögonblick. Sverige är, skriver hon, ”ett romantiskt land, glest befolkat av människor som kämpade mot fattigdomen.” (179) Det är något ursprungligt, arkaiskt i detta landskap. Människan, spekulerar hon, föddes i Norden och har däri-

från utvandrat mot solen och värmen. Hon förnimmar den friska doften av granskog, tallarnas och granarnas ärevördiga skuggor ”bebodda, inte av nymfer, utan av filosofer – ständigt grubblande.” (118) Hennes sinne stillas av landskapets fridfulla lugn, ”den milda melankolin som förädlar fantasin” (87).

Hon beskriver den nordiska sommarnatten med månens silverglans och azurblå himmel. ”Jag betraktade hela naturen i vila; klipporna, som nu såg mörkare ut, föreföll delta i den allmänna friden och lutade sig tungt mot sina grundvalar.” (53) Vid Göteborg präglades landskapet av en högtidlig tystnad, solstrålarna som lekte på havet kontrasterade mot de väldiga, mörka klipporna. ”Det slog mig”, skriver hon, ”att det såg ut som om skapelsens råmaterial bildade en barriär mot den oändliga vidden.” (47 f.) Hon flyr in i talldungarna, vandrar längs sjöstränderna, klättrar på klipporna ”för att se fler höjder i ett oändligt perspektiv.” (61) Bort mot den azurblå rymden. Det kommer en grå morgon med silverstrålar, skiftande i purpur och dimmolnen före soluppgången drar undan: ”Jag såg solen – och suckade.” (87) Den levande naturen, dess varierande skönhet, fyller henne med känslor, sympati, melankoli till extas. Våldiga klippor faller över hennes själ med sublimes känslor. Morgonens ”rosiga skimmer påminner mig om en rodnad som aldrig mer kommer att tjusa mina sinnen, om den inte återkommer på mitt barns kinder.” (94)

På vägen söderut från Norge passerar hon fallen vid Trollhättan. Vattenfallen och de dånande forsarna, de häftiga strömmarna, ”framkallade en liknande aktivitet i mitt huvud.” (165) Vattenfallen som ”störtade samman, kämpade mot de enorma stenmassorna och studsade tillbaka från de djupa hålligheterna” (177), förde tankarna till ett ursprungligt kaos.

David Dunér

HEMMA VID MYREN. I *En vacker dag* som kom häromåret (se *SLÅ* 2021, 151–152) skildrade Tomas Bannerhed ett dygns naturintryck på Lovön utanför Stockholm. Det var en hårt tematiserad och sammanhållen bok. *Hemma vid myren och andra texter om naturen i våra liv* (Weyler, 2023) är i stället en samling texter tidigare publicerade lite här och var, och som behandlar lite allt möjligt, men mest ändå fåglar.

Likt Kerstin Ekmans och Gunnar Erikssons *Se blomman!* från 2011 inleds Bannerheds nya bok med en uppmuntrande uppmaning till artkunskap. Den som lär sig namnen på de djur och växter som han eller hon möter under

skogspromenaderna blir rikligt belönad lovar Bannerhed och jämför med den fördjupade upplevelse av ett nytt land den får som också talar värdspråket. "Världen blir både större och mer nyanserad om man kan tala om en skogsnäva i stället för en blomma eller en buskskvätta i stället för en fågel." Bokens texter får sedan illustrera hur rika sådana möten kan vara, då man i vardagen kan stöta på gamla bekanta som kabbelekan eller den vitkindade gåsen. Boken är illustrerad av Mattias Bäcklin som med sin lite slängiga stil väl matchar Bannerheds texter. Se bara den bedårande blåmesen som kliver fram över en TV-antenn på sidan 30, eller den lite extra tillplattade rödspättan på sidan 135. Det är illustrationer som bär på sina egna berättelser.

Den som tidigare läst eller lyssnat på Bannerhed känner igen sig i texterna. Där är det karaktäristiska språket och iakttagelserna. Man tar inte fel på en blåmes, talgoxe eller en Bannerhed när han träffar rätt. Hör bara här: "Vardagsjämning. Är inte det ändå ett av våra vackraste ord? Tretton bokstäver och en sky av löften." Eller när han kallar steglitsen för "fågeln som låter ungefär som den ser ut". Han har en formuleringsglädje som inte ligger Björn Ranelids efter.

Hemma vid myren utgörs av ett ganska bedårande myller av fakta och intryck, möten och minnen. De korta texterna speglar också ganska väl hur de flesta av oss möter naturen i dag – medan vi väntar på bussen, som en fond till helgens utflykt eller under några semesterveckor på landet. Med sitt format – en samling korta texter om ditt och datt – är det en bok att läsa i lite då och då. Man kan ha den liggande i något hörn av vardagsrummet, plocka upp den när man får en stund över och läsa två, tre stycken för att sedan glömma bort den tills man passerar den igen och läser lite till. Inte minst erbjuder *Hemma vid myren* välbehövliga titthål mot våren och sommaren, nu när vintermörkret sluter sig över allt tystare marker.

BJÖRNAR OCH ORRAR. Ordet "turist" lanserades i Sverige år 1840 av ingen mindre än författaren Jonas Love Almqvist. Det var under en resa i Paris och texten "Hvad är en tourist?" ämnad åt dem som hade råd att resa söderut. Att turista i Sverige var ännu ovanligt och det skulle ännu dröja drygt fyrtio år innan Svenska turistföreningen grundades. Sverige var ett land märkt av armod och svält. På några decennier skulle snart en fjärdedel av landets befolkning emigrera på flykt undan fattigdom och religiöst förtryck.

Men det fanns ändå en och annan som letade sig hit, äventyrare som sedan kunde skriva om sina intryck från denna utpost i norr. I två syskonböcker har Björn Dal ägnat några av dessa resenärer och äventyrare sitt intresse. År

2019 uppehöll han sig vid Horace Wheelwright (1815–1865) och John Wolley (1823–1859) i *Naturforskare och Naturaliehandlare* (se *SLÅ* 2019, 150–151). I den nya boken *Hundra björnar och tusen orrar. Anteckningar om två naturforskande jägare i 1800-talets Sverige* (Orbis Pictus, 2022) är det Llewellyn Lloyd (1792–1876) och August Carlson (1838–1899) som skildras. Båda böckerna behandlar äventyrare och jägare med ett stort naturvetenskapligt intresse. Carlson är den enda av de fyra som var född i Sverige och publicerade sig på svenska, medan de övriga sökt sig hit för den vilda naturen och den goda jaktens skull – det anas i titeln på Dals senaste bok.

Llewellyn Lloyd var brittisk gentleman född i London, men levde större delen av sitt liv i Sverige där han blev en omtalad jägare och författare. Till praktverken hör *The game birds and wild fowls of Sweden and Norway* från 1867, och folklivsskildringen *Peasant life in Sweden* från 1870. Flera av hans böcker översattes till svenska och skildrar utöver jaktscenerna ett fattigt och glest befolkat land, svårt att känna igen i dag. Det är värdefulla etnografiska rapporter från en tid då främst norra Sverige upplevdes lika exotiskt som Borneos djungler, Afrikas savanner eller Sydamerikas bergstrakter. Under en av sina jakter i början av 1850-talet hade Lloyd en ung August Carlson till hjälpreda, en samtida bild av tillfället finns med i Dals rikligt illustrerade bok. Kungaättlingen Carlson var en svensk gentleman av engelskt snitt och kunde ägna livet åt jakt och ornitologi. Hans *Sveriges fåglar* från 1893 innehåller pregnanta skildringar inte minst av sjöfåglar och andra populära jaktbyten.

Det är inte biografier över dessa två jägare Dal skrivit – sådana finns – utan snarare en sorts komplement till tidigare biografier, med förteckningar över (ibland förbisedda) källor, bibliografiska notiser om olika artiklar eller utgåvor av Lloyds och Carlsons böcker, samt kortare avsnitt om att resa i 1800-talets Sverige, om olika former av främst björn- och fågeljakt, samt inte minst om den under det sena 1800-talet framväxande jaktvården. För den som inte redan är bekant med Lloyd och Carlson ger boken sannolikt ett spretigt intryck, men här finns mycket att hämta och dessutom hänvisningar till tidigare och mer sammanhållna levnadsskildringar.

FÅGLAR OCH MÄNNISKOR. Bo Ekbergs *Fåglar och människor. Essäer om fåglar i natur, konst och litteratur* (Carlssons, 2023) samlar enligt undertiteln essäer om fåglar i natur, konst och litteratur. Här möter vi en rad författare och konstnärer som haft ett vidare intresse för fåglarna än det rent ornitologiska. Som i den inledande essän, vilken inleds med några sidor om olika försök att

fånga fåglarnas sång i text för att sedan plötsligt handla om rödstjärten och det intryck den gjort på författare genom historien. Ekberg skriver essäer i den ursprungliga bemärkelse som Montaigne gav ordet, som en sorts försök att fånga något väsentligt, tankar i text som får vindla sig fram över sidorna.

Att Ekberg är vitt och brett beläst inom ämnet visade han redan i storverket *I fåglarnas värld. Om den moderna ornitologins framväxt* från 2021 (se *SLÅ* 2021, 152–156). Många av namnen därifrån återkommer i *Fåglar och människor* och även här finns mycket att hämta för den som är intresserad av det vidare fågelintressets historia. Men man önskar att författaren kunde lyfta blicken lite oftare och reflektera just över själva det intresse som är gemensamt för de fågelfantaster han skriver om. En sådan ansats dyker ändå upp i avsnittet ”Konst och kunskap” i slutet av boken. Här påbörjas en diskussion om konsten endera som ett försök att gestalta något allmänt, höjt över det individuella intrycket – eller just som någon personligt, som samtidigt kan väcka betraktarens associationer. Det är konst och litteratur som ständigt är i dialog med betraktarens och läsarens egna erfarenheter och upplevelser. De naturskildrare som Ekberg skriver om utmärks av att de i sådan detalj försökt återge sina naturintryck att de träder ur boksidorna och målardukarna. Det är kanske därför äldre fågellitteratur, som Guldbergs eller Hammargrens 1800-talsarbeten, fortfarande är en njutning att läsa – även om de i dag är vetenskapligt daterade.

Störst behållning har jag till sist ändå av Ekbergs text om den svarta rödstjärten, en essä som huvudsakligen bygger på författarens egna fälterfarenheter och som dessutom illustrerats med egna lite valhänta men mycket uttrycksfulla teckningar och anteckningar. Här träder Ekberg fram som fågelskildrare i egen rätt. Efter att i två böcker tecknat äldre tiders ornitologer och författare, hoppas jag nu att han ger oss en bok som bygger på hans egna anteckningsböcker. Den ser jag mycket fram emot.

Simon Sorgenfrei

KORPEN FLYGER. Den kanske mest ikoniska av alla fågelarter i den norra hemisfären är korpen. Det är en imposant, svart fågel som man inte kan undgå att lägga märke till om den finns i grannskapet (numera ser man den till och med i centrala Uppsala). Man hör den (lätet är mycket karakteristiskt) och man ser den. Den har samexisterat med människor under tusentals år. I Sverige framgår

detta av att det finns många ortnamn med förleden Ram- (Ramberget, Ramnäs, Ramsle, Ramstavik), som är den fornsvenska benämningen på fågeln. Bland många urfolk inom det cirkumpolära området spelar korpen en viktig roll i myter och föreställningsvärldar. Eftersom den gärna lever av as följer den jägare, men äter också matavfall där sådant erbjuds. Får- och renskötare uppfattar korpen som skadedjur, eftersom den anses döda nyfödda lamm och kalvar. På Färöarna utbetalades förr en näbbskatt till de som dödade korpar. Den har inte heller försmått lik från avrättningsplatser när sådana vankats.

Korpen är en fågel som är fulladdad med symbolik och kulturhistoria, och som det finns mycket att berätta om. Det visar också den fågelkunnige isländska prästen Sigurður Ægisson som monografiskt skildrar korpen i sin senaste bok, *Hrafnung. Þjóðin, sagan, þjóðtrúin* (Bókaútgáfan Hólar, 2022) om inte mindre än 424 sidor i stort format. Korpens kulturhistoria på Island går tillbaka till människans ankomst på 860-talet då Floke Vilgerðarson närmade sig landets stränder. Han var även känd som Korp-Floke (*Hrafna-Flóki*). Med på båten hade han tre korpar, varav den siste ledde Floke till öns stränder. Med denna mytiska berättelse som utgångspunkt skildrar Sigurður detaljerat korpens betydelse i den isländska kulturen. Förutom ett inledande kapitel om korpens biologi på Island ägnas merparten av boken åt människans relationer i vid mening till korpen. Avsnittet med ortnamn med *Hrafn*- uppgår till sex sidor i respalt. Bara det säger något om korpens betydelse. Korpen återfinns i ordspråk, visor, folkliga och skönlitterära berättelser av allehanda slag, växtnamn (polarull, *Eriophorum scheuchzeri*, benämns exempelvis *hrafnafífa* på isländska) och djurnamn (vikval kallas *hrafneyður*). På Olaus Magnus *Carta marina* (1539) avbildas en vit korp på Islands norra kust och ett helt kapitel ägnas åt denna sällsynta variant av korpen. På Färöarna fanns för övrigt tidigare en population av vitbrokiga korpar, men de sköts bort på grund av efterfrågan från museer runt om i världen. Det är en fullmatad bok där författaren generöst delar med sig av sitt kunnande och beläsenhet om korpen. Mestparten ägnas isländska förhållanden och det räcker långt. Boken är rikt illustrerad med kartor och kulturhistoriska bilder av allehanda slag, men också fotografier tagna av författaren, som uppenbarligen är en duktig fågelfotograf. Förhoppningsvis kommer boken också på engelska så småningom, vilket förstås skulle öka läsekretsen utanför Island. Författarens böcker brukar göra det.

HUNDAR FÖRR OCH NU. År 1753 försvarade Erik Magnus Lindecrantz inför Linné avhandlingen *Cynographia* som ger en bred exposé över hundens be-

tydelse för människan. Det är en riktigt bra avhandling med kulturhistorisk relevans och belyser hundens mångsidiga betydelse för människor runt om i världen. Respondenten översatte den till svenska och ett par år senare, 1756, publicerades den i Västerås i svensk översättning. Senare har Lindecrantz översättning getts ut flera gånger på nytt, senaste i serien Valda avhandlingar av Svenska Linnésällskapet 2006. Hunden är vårt äldsta och närmaste husdjur, men besynnerligt nog har forskningen om dess betydelse för människor förr och nu varit ganska obetydlig – bortsett från de olika spekulationerna och teorierna om hur, när och var vargen tämjdes och efter ett antal generationer blev vad som kan betecknas som en hund de senaste årtiondena varit många. Humanvetare var länge ointresserade. De senaste åren har emellertid antropologer, arkeologer, historiker, humangeografer, socialpsykologer och sociologer upptäckt hundens betydelse för människan genom tiderna. Detta har på kort tid resulterat i ett stort antal projekt och forskningsansatser. Det har hitintills publicerats enstaka monografer, såsom den norska etnologen Liv Emma Thorsens betydelsefulla bok *Hund. Fornuft og følelser* (2001). Men framför allt har det publicerats en strid ström av tidskriftsuppsatser från olika forskningsprojekt samt åtskilliga konferensvolymen.

Senast i raden är en mycket mäktig volym med den något intetsägande men ändå täckande titeln *Dogs, past and present. An interdisciplinary perspective*, red. Ivana Fiore & Francesca Lugli (Archaeopress, 2023) på över 500 sidor. Boken, som är ett resultat av en konferens som hölls i Rom 2018, innehåller ett stort antal artiklar, som arrangeras så att de ryms under rubriker som genetik, varg versus hund, hunden genom tiderna, arkeologi och arkeozoologi, representation av hunden i olika kulturer, samt myter och symboliska betydelse. Medverkande författare är främst italienare och förvånansvärt många ryssar (varav åtskilliga är bosatta utanför Ryssland), enstaka tyskar och andra nationaliteter. Ett så här stort antal innehållsmässigt disparata artiklar är förstås omöjligt att presentera i en kort anmälan. Dessutom är de av varierande kvalitet. Juliane Bräuer och Vidal Orga försöker besvara den olösta frågan om varför vargar blev hundar. Frågan är givetvis mycket komplex och författarna nöjer sig med att bena ut frågeställningarna. De förespråkar att frågan måste besvaras av olika forskare, arkeologer, genetiker, anatomer, psykologer, sociologer och antropologer i samarbete. Det finns fascinerande studier av exempelvis hundens betydelse för stadens utesovare – vi har ju sett det i många av Europas städer – och här presenterar Christophe Blanchard en etnografisk studie av unga hemlösa i Paris och deras hundar. En annan essä, författad av Francesca

Lugli, ägnas hundens betydelse för fiskare, där hundar kan användas bland annat för att markera var fiskstimmen håller till. Många av studierna rör Centralasien, Altajbergen och Mongoliet. De flesta rör historiska förhållanden. Intressant nog är nästan alla författarna okända för mig, trots att jag ägnat ett par årtionden åt att studera hundens betydelse för människor. Det är med andra ord en ny generation forskare som medverkar. Och det bjuds på intressant läsning som är om inte annat allmänbildande för den hundintresserade. En av fördelarna med boken är att den finns fritt tillgänglig från förlaget som e-bok och kan fritt laddas ner från utgivarnas hemsida.

BAMSEVERK OM BJÖRNENS KULTURHISTORIA. Björnen är huvudrollsinnehavare i barnvisor, barnböcker, serietidningar och i en strid ström av välgjorda naturfilmer. Under senare år har björnen också blivit allt vanligare i faunan i norra och mellersta Sverige. Antalet björnar som får fällas av jägare varje höst har också stigit. Det är ett karismatiskt och fascinerande djur, som man helst inte vill möta när man befinner sig i svampskogen eller blåbärsmarkerna. Den är både fruktad och beundrad. Björnungarna på Skansen har varit ett viktigt inslag när vårsäsongen börjar. Många språkliga uttryck alluderar på björnen och i nordiska, slaviska och finskugriska språk används "Björn" som personnamn. Noaorden på björn är legio. Bamse är ett exempel på en noabenämning, likaså lär 'björn' ursprungligen vara en noabenämning. Björnen utgör dessutom en viktig symbol exempelvis för Ryssland (Ryska björnen), men även i Finland (nationaldjur) och i Estland utgör den ett viktigt symboldjur. I äldre tid förekom särskilda björnofferriter bland de nordliga folken, något som ofta behandlats i kurslitteratur inom etnologi, kulturanthropologi och religionshistoria.

År 2010 utgav Sune Björklöf ett omfattande arbete om björnen i Sverige, med titeln *Björnen. I markerna & kulturen*. Men medan Björklöfs bok sammanfattar befintlig kunskap presenterar ett nyutkommet verk ny forskning. Bokverket *Bear and human facets of a multi-layered relationship from past to recent times, with emphasis on Northern Europe*, red. Oliver Grimm, omfattar tre volymer (Brepols, 2023) på sammanlagt 1 198 sidor. Medverkande författare kommer främst från länderna runt Östersjöområdet. Många bidrag är skrivna av arkeologer, religionsvetare och andra humanvetare. Det inleds dock med ett antal kapitel skrivna av biologer. Verket innehåller ett stort antal uppsatser och det finns ingen möjlighet att referera dem alla här. Bidragen visar att björnen under hela mänsklighetens historia spelat en viktig roll, vilket

framgår av fynd av föremål, kultplatser, bilder och skriftkällor. I inte mindre än 64 bidrag avhandlar författarna i denna omfattande, tvärvetenskapliga volym en rad olika områden som belyser de komplexa förhållandena mellan björnar och människor från förmodern till modern tid, i ett område som sträcker sig från England till Ryssland. Många svenska författare medverkar, bland annat religionsvetaren Olof Sundström, som diskuterar björnen i forn-nordisk religion, särskilt begreppet bärsärk. Kollegan Håkan Rydving jämför björnriter bland chanter och samer, medan arkeologen Elisabeth Iregren skriver om björngravar. Medeltidshistorikern Agneta Ney diskuterar björnen i den norröna litteraturen. Åsa Ahrland och Gert Magnusson skildrar i en ymnigt illustrerad artikel svenska ikonografiska framställningar av björnen. Idéhistorikern Karin Dirke skildrar möten ur både björnens och jägarens perspektiv utifrån Herman Falk och Llewellyn Lloyd – två kända jaktskildrare från 1800-talet. Detta är bara några exempel på de många bidrag som ger utökad förståelse av människans koppling till detta speciella djur.

Boken är rikt illustrerad med färgbilder av olika slag, framför allt äldre målningar och föremål, men också kartor och tabeller. Redaktionen under ledning av Oliver Grimm har gjort ett gott arbete. Ett bokverk som detta kostar naturligtvis. Men det fina är att hela bokverket också finns fritt tillgängligt som e-bok on-line, <https://www.brepolonline.net>. Många av kapitlen förtjänar att läsas av dem som är intresserade av samspelet av människor och björnar. Grundligt ger verket nya perspektiv på Bamses förhållande till människan genom tiderna.

DJURPARKSLITTERATUR. Det är tunnsått med nyutkomna arbeten rörande zoologiska trädgårdar och deras historia det gångna året. Jag kan på rak arm nämna John Tusons välskrivna *The zoos of Great Britain and Ireland* (Okapi Press, 2022), som ger en detaljerad översikt över de brittiska öarnas många djurparker där varje sådan presenteras med ett historiskt avsnitt. Boken sålde snabbt slut och är nu svår att uppbringa. Inte ens i Tyskland, där det annars brukar komma ut intressanta böcker om djurparks historia, har särskilt många titlar getts ut, bortsett från de sedvanliga nytrycken av varierande värde och kvalitet, samt kalendrar och pekböcker för barn. Den enda jag läst är Clemens Maier-Wolthausen, *Alphamännchen und hohe Tiere, deutsch-deutsche Beziehungen in Tierpark und Zoo Berlin, 1955–1991* (Reimer, 2022), som är en fascinerade historia om rivaliteten (och faktiskt samarbete) mellan de båda djurparkerna Zoologische Garten (grundad 1844) i Västberlin och Tierpark

(grundad 1955) i Östberlin under kalla krigets dagar. Det är efterkrigstidshistoria utifrån ett djurparksperspektiv.

Nu ges tyvärr inte längre *International Zoo Yearbook* ut, en dyr men viktig guldgruva för alla djurparksintresserade. Den ärevördiga tidskriften *Der Zoologische Garten*, ursprungligen grundad 1859 och från 1929 som "Neue Folge" – oundgänglig för att följa utvecklingen inom djurparksverksamheten runt om i världen, fortsätter att komma ut, nu med Theo Pagel i Köln som redaktör. Den var länge huvudsakligen tyskspråkig, vilket under en tid bidrog till ett minskat intresse bland djurparksfolk från andra språkområden. Men det publicerades även engelskspråkiga artiklar. Tidskriften täcker alla aspekter av zoologiska trädgårdar. Jag minns mig Gösta Bergs fina essä om dansande björnar från 1968. Själv publicerade jag faktiskt en artikel om måsfinkens domesticeringshistoria 2008 (och den hölls i Europa först som djurparksfågel). Att den läses framgår av att den citerats i vetenskapliga sammanhang i många länder, inte minst i artiklar rörande måsfinkens användning inom laborativ forskning. Artiklarna i *Der Zoologische Garten* är numera tillgängliga genom open access. Redaktörsskiftet 2018 har gjort att allt fler artiklar nu publiceras på engelska.

World Associations of Zoos and Aquariums (WAZA) ger ut *News*, som dock är inriktad på samtidsförhållanden och ingalunda ersätter den sobra *Der Zoologische Garten*. Saknad är *International Zoo News* som grundades redan 1951 av Bent Jørgensen, då student men senare legendarisk föreståndare för Köpenhamns zoo (1979–1994). Jag vågar påstå att *International Zoo News* utvecklades till en viktig, närmast oundgänglig tidskrift för alla zoonördar (eftersom dess hemsida upphört finns tidningen inte heller längre nedladdningsbar, men på ZooChat har man börjat indexera den). Den upphörde tyvärr 2016, men kom att inkorporeras och ersättas av *Zoo Grapevine & International Zoo News* vars innehåll är avhängigt Tim Browns och Mike Graysons flit, eftersom detta radarpar skriver de flesta bidragen i den. Tidskriften utges av Independent Zoo Enthusiasts Society (www.izes.co.uk) och prenumurationsavgiften är skällig. I tidskriften medverkar då och då kunniga djurparkshistoriker som Erik Block, Ken Kawata, Herman Reichenbach och Harro Strehlow, vilket gör tidningen värd att abonnera på. Tidningen ger inte bara information om utvecklingen inom djurparkshållning som helhet, men publicerar också artiklar av historiskt intresse och dessutom har den en ambitiös recensionsavdelning som bara den gör prenumeration värd. Den lilla anspråkslösa, men för historieintresserade innehållsrika tidskriften *The Bartlett Society Journal* bör

också nämnas här. År 2022 hade man hunnit komma ut med 30 nummer. Särskilt nu försvunna djurparker uppmärksammas i den. Det finns givetvis fler tidskrifter där djurparkshistoria får utrymme, exempelvis *Avicultural Magazine*. Tidskriften *Zooquaria* är jag tyvärr för lite bevandrad i, men den ges ut av European Association of Zoos and Aquaria (EAZA), och den finns tillgänglig på internet. Vill man hålla sig uppdaterad om vad som sker med uppfödningprogram och annat i amerikanska djurparker är förstås *WAZA's Flash Newsletter* oundgänglig. Den kommer ut varje vecka.

SPÅR AV DE SYDLIGA SAMERNA. När den unge Linné försommaren 1732 passerade Jättendal socken i Hälsingland träffade han sju samer som vistades där med ett 70-tal renar. I dagboken skriver Linné att han ”frågade dem hur de kom att vara här nedre de sade sig här vid hafssidan vara födde och här villia döo, talte god svenska”. Det är ju ett mycket intressant svar, som samerna gav. Födda där vid kusten och därför ville de också förbli där. Dessutom var deras kunskaper i svenska språket goda. Forskare har dock lämnat denna notis länge utan vidare förklaring. Även från Dalaresan 1734 ger Linné uppgifter rörande samer i Äppelbo-Järna som antyder att de hade hemortsrätt där. Det skulle dröja till 1970-talets mitt innan dessa sydliga samer på allvar började uppmärksammas av forskare, och först under senare år har studierna om dem breddats, inte minst genom dokumentprojektet Ohtsedidh som läns museerna i Gävle, Falun och Västerås genomfört. Genom arkeologiska utgrävningar av gamla boplatser, genomgång av tryckta källor, okulärbesiktningar av kvarvarande torp som bebotts av samer samt genom inventering av föremålssamlingar i museer och hembygdsgårdar efter rotkorgar, notrep och kjoiväskor har kunskapen om de sydliga samerna fördjupats och redovisats i rapporter och utställningar.

Dessa sydliga samer var bosatta i norra Svealand och södra Norrland, varav många under senare hälften av 1700- och första hälften av 1800-talet städslades som så kallade sockenlappar i bondebygderna. Till och med i nordvästra Uppland fanns några hushåll av dessa samer (se Torun Zachrisson, Linda Qviström & Jonas Monié Nordin i *Saga och Sed* 2021). Innan bofastgörandet, som var ett resultat av en medveten politik, försörjde dessa samer sig som kringvandrande jägare, hantverkare och renskötare, med täta band till bönderna och kan spåras tillbaka till 1600-talets början. Det finns också ett äldre arkeologiskt skikt från järnålder och medeltid som möjligen kan knytas till dessa samer. Språkligt har de nyligen undersökts av Lars-Gunnar Lars-

son, som kunnat visa att de talade en särpräglad dialekt särskild från andra samiska språk.

Syftet med projektet Ohtsedidh har varit att synliggöra och öka kunskapen om detta samiska kulturarv. Vid sidan av arkeologiska grävrapporter, enstaka artiklar och vandringsutställningar har projektet också samlat sig till en föredömligt illustrerad bok med titeln *Samiska spår. Dalarna – Gävleborg – Västmanland*, redigerad av Joakim Wehlin, Susanne Cassé & Marina Andersson (Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund, 2022). I den nästan 240 sidor tjocka volymen ryms en rad korta artiklar som belyser olika aspekter av de sydliga samernas närvaro i mellersta Sverige och södra Norrland. Några exempel ur innehållet: Bo Ulfhielm uppmärksammar de många ortnamn med förleden Lapp- som finns inom projektets undersökningsområde och som i dag är namn på gator, busshållplatser och torpruiner. Namnen vittnar konkret om att det en gång i tiden har funnits samer bosatta där. Det förhistoriska materialet belyses av Inger Zachrisson, ett ämne hon skrivit om i många sammanhang. Joakim Wehlin diskuterar tillsammans med Linda Qviström en medeltida takkrona av renhorn i Husby kyrka i Dalarna. Inga Blennå ger en intressant redogörelse för lämningar efter fågelfångstanläggningar och skriver försiktigtvis att det är svårt att avgöra huruvida de är samiska eller inte. Ett sockenlappboställe i Järvsö har grundligt arkeologiskt undersökts av Maria Björck och Inga Blennå och resulterade i en rad spännande fynd, bland annat ett hänge som tycks ha tillhört en samisk trumma. Maria Björckroth redovisar inventeringar av rotkorgar, som var mycket efterfrågade bland allmogen, notrep som också var av stor betydelse, samt tenntrådsarbeten, som användes vid applikationer på kjolväskor. Flera av bokens ämnen skulle kunna utvidgas till doktorsavhandlingar.

SALTVÄGARNAS FRÅN NORDATLANTEN. Betydande handelsrutter benämns ibland efter sina mest framträdande varor, exempelvis sidenvägarna från Kina i öster genom Eurasien till Europa i väster, kryddvägen för karavanrutterna ifrån Indien genom sydvästra Asien fram till Medelhavet och pälsvägarna för handelsleder från Sibirien längs vilka det transporterades skinn av sobel och ekorre till marknadsplatser i söder. Den shetländske författaren John Goodlad har i en nyutkommen bok, *The salt roads. How fish made a culture* (Birlinn, 2022), myntat begreppet saltvägarna för de vida handelsrutterna som förde klippfisk från Atlantkusten till middagsborden på kontinenten. Författaren kommer från en släkt av fiskare och är själv alltså involverad i fiskerinä-

ringen på Shetland. Goodlad beskriver i ett historiskt perspektiv handeln med klippfisk, det vill säga fläkt, torrsaltad och vanligen på klippor torkad torsk, som länge utgjorde basföda för många européer. Redan vikingarna handlade med torkad torsk, men den var osaltad. Senare tillkom, med baskerna som föregångare, saltet som konserveringsmetod. Island, Norge, Nederländerna och Baskien var viktiga för denna handel. Salfisk från Shetland och senare också Färöarna bidrog till en ekonomisk boom som ledde till industrialisering och modernisering av tidigare marginella samfund i norra Atlanten. Hela lokalkulturer kom att omvandlas från bondesamhällen baserad på fårskötsel till ett levnadssätt präglad av fiske- och exportnäringen. Denna handel inspirerade författare (exempelvis Halldór Laxness), konstnärer och musiker. Saltvägarna sträckte sig från Island, de istäckta fjordarna på Grönland och de avlägsna Färöarna till medelklassens matbord i London, bacalhaurestaurangerna i Spanien och judiska shtetlach i Östeuropa. Överallt åt man saltad och torkad torsk närmast som basföda.

Förutom att följa de historiska trådarna och utforska hur olika kulturer knöts samman genom salfiskhandeln, skildrar John Goodlad de människor vars liv kom att kretsa kring den industri som utvecklades. Här och var finns små kulturhistoriska russin att plocka ur texten, som exempelvis när den unge färöiske fiskaren Jóannes Didriksen från Hvítanesi 1882 på en shetländsk slup för första gången kom i kontakt med kaffe. Han fann smaken av kaffet beskt och främmande, men lärde sig under resans gång att uppskatta drycken. Författaren berör också angelägna teman som hållbarhet, klimatförändringar och livsmedelsförsörjning.

Handeln med torsk är känd sedan urminnes tider, skildrad i den isländska sagalitteraturen och har under senare år varit föremål för många intresse, inte minst ekonomhistoriker. Torskfisket har i stort sett kollapsat utanför Nordamerikas kust och i Östersjön, men är fortfarande betydelsefull i nordöstra Atlanten, även om fångstmängderna minskat. Bland dem som tidigare tecknat torskens betydelse kan nämnas George A. Rose, *Cod. The ecological history of the North Atlantic fisheries* (Breakwater, 2007). Mest känd är kanske Mark Kurlansky, *Cod. A biography of the fish that changed the world* (Penguin, 1998), som också föreligger i svensk översättning 1999. Nyligen utkom Elisabeth Townsend med *Cod. A global history* (Reaktion Books, 2022). Medan dessa författare tecknar de stora, globala dragen, tar John Goodlad sin utgångspunkt i lokala förhållanden på Shetland, och på Färöarna, där torskfisket kunde utvecklas efter att öborna köpte båtar från Shetland. Författaren återger också

kvarlevor av språket norn, ett numera utdött västnordiskt språk påminnande om färöiskan och som ännu på 1700-talet talades på Shetland, och detaljer om smuggling av cigaretter och annat mellan Färöarna och Shetland. Boken är delvis skriven som ett personligt reportage. På så vis fokuseras en globalhistoria på lokala förhållanden, som en antropolog kanske skulle uttrycka det.

Ingvar Svanberg

HISTORISKA RECEPT I URVAL (Svenska Litteratursällskapet i Finland/Appell förlag, 2023), innehåller III recept ur sex handskrifter från olika orter i Sverige och Finland. Det rör sig främst om miljöer som herrgårdar och högre ståndshem och perioden är cirka 1720–1850. Volymen är utgiven av Maren Jonasson och det finns ett förord av måltidshistorikern Richard Tellström. Förutom den publicerade volymen finns en webbsida där alla recept från de sex manuskripten finns att tillgå: www.historiskarecept.sls.fi.

Recepten är i sig intressant läsning eftersom de ger en inblick i en rad förhållanden kring mat och matlagning vid tiden, till exempel vilka råvaror som fanns att tillgå, vilken typ av rätter som var populära eller vilka mängder som lagades av de olika rätterna. Som brukligt i den här typen av receptsamlingar finns också en rad recept och instruktioner gällande sådant som inte är ätbart. Det kan handla om färgning, fläckborttagning, bot för olika sjukdomar eller möbelvård. I den tryckta volymen finns några sådana andra recept samlade under rubrikerna ”Huskurer” och ”Färgning och fläckborttagning”. Richard Tellströms förord ger en översiktlig inblick i vilken mat som äts och hur smakerna förändrades under den aktuella perioden. Själva recepten är valda med avseende på att det ska vara råvaror som går att få tag i, samt att det ska vara någorlunda säkert att äta rätterna. Det har hänt en del med vår kunskap om mat och råvaror och det finns sådant vi i dag menar är skadligt eller mindre hälsosamt i äldre recept. Det kan till exempel gälla för stor mängd bittermandel eller bruk av växter som är giftiga.

För den som vill prova recepten finns en del att tänka på. Maren Jonasson skriver att det är mycket kring matlagningen som är förändrat och det gäller allt från vilka värmekällor eller kärl som används till att själva livsmedlens egenskaper är annorlunda. Recepten är moderniserade vad gäller språket (det gäller både i den tryckta volymen och på webbsidan) men de är inte moderniserade vad gäller själva matlagningen eller mängder i recepten. Det är alltså

viktigt att tänka på att ägg i regel var mycket mindre, att modernt smör inte behöver tvättas (eftersom det inte är så salt), att citronerna inte behöver urlakas eller att sockret inte behöver rivas. Det finns heller inte temperaturer eller tider för tillagning angivna så en viss erfarenhet av bakning och matlagning, gärna från äldre recept är en fördel. Jag tyckte dock att det var en god idé att också provlaga något i samband med att denna recension skrevs. Eftersom jag är road av att baka valde jag ett relativt enkelt kakrecept. I *Historiska recept i urval* finns ett antal kakrecept under rubriken ”Bakverk, efterrätter och annat sött”. Bokens rubriker, påpekar utgivaren, är konstruerade för utgåvan. Ordningen i originalen syns godtycklig, där kan ett recept på tårta följas av medikament för frossa och sedan kommer en pudding. Vissa rätter är också svåra att dela in i kategorier vi tänker oss, rätter som är relativt söta kunde till exempel förekomma i anrättningar och ätas tillsammans med kött, fisk eller salt mat. Sådant som vi föredrar till kaffe eller som dessert kan blandas med mat vi föredrar till förrätt eller huvudrätt. Indelning i ”rätter” såg annorlunda ut och man tänkte på måltidsordningen på ett lite annat sätt.

Den kaka jag valde att laga är Mandelspånor. Receptet kommer från Haudoishandskriften som skrevs av Wilhelmina Mellin, född 1786 i Haudois, Ackas, Tavastehus län. Den påbörjades i mars 1813, två år innan hon gifte sig med Johan Fredrik Standerts skjöld. I samlingen finns totalt 76 olika recept. Uppgifter om vilka recept i den tryckta utgåvan som kommer från vilka samlingar finns för övrigt endast på webbsidan. Denna är dock lätt att använda och det går att söka sig fram till varifrån respektive recept är hämtat. Mandelspånorna var ganska lättlagade. De bestod av ett fjärdedels skålpund stött mandel, lika mycket rivet socker, två vispade ägg och ett halvt skålpund fint mjöl. Boken innehåller en omvandlingstabell från de äldre måttenheterna så det var enkelt att räkna ut hur mycket som behövdes. Detta görs till en deg och kavlas ut ”till en knivsbak tjock kaka varav skäres avlånga stycken tvärfingers breda som gräddas i ugnen och glaseras med äggvita och socker”. Jag använde mandelmjöl, strösocker, vetemjöl och faktiskt två ägg plus en ägggula. Uppenbarligen var äggen som använts ursprungligen ungefär lika stora som våra, eller så var de torra ingredienserna jag använde av annan kvalitet än de ursprungliga. Degen blev lätt att kavla och jag gjorde den cirka en halv centimeter tjock och skar ut små rektangulära kakor. Till en plåt provade jag att vrida kakan för lite variation. Det här med glaseringen tolkade jag som en pensling med äggvita och jag strödde på lite strösocker. Det skulle kunna handla om någon form av kristyr som skulle läggas på efter gräddning också.

Mandelspånor, ett kakrecept ur Historiska recept i urval (2023). Foto: Annika Windahl Pontén.

Kakorna smakar mindre mandel än jag väntade mig, men också mindre sött. Jag lät också en liten panel bestående av några kollegor prova kakorna till morgonkaffet på jobbet. Omdömet var positivt från alla. Mandelsmaken upplevdes som fin och påminnande lite om mandelmusslor även om texturen skiljer sig. Kakorna gör sig ganska fint till kaffe eller te men skulle också kunna passa till exempelvis nyponsoppa, fruktkräm eller glass.

Den lilla volymen *Historiska recept i urval* är mycket trevlig läsning och recepten är inte omöjliga att prova på, även om det som sagt gäller att vara observant så det finns flaskor till sextio liter svartvinbärsöl om det är receptet man vill prova. Mer än någonsin gäller kanske här regeln att läsa hela receptet noga innan man börjar. Gör man det finns mycket roligt att fördjupa sig i eller prova, jag rekommenderar också att webbsidan används tillsammans med boken. Där finns mer detaljerad information om källorna samt inte minst många fler recept, totalt ytterligare 1 000 recept utöver de som är publicerade i tryckt form. Alla som är intresserade av historiska recept har mycket intressant läsning framför sig tack vare Maren Jonasson, webbsidans övriga redaktörer och Svenska Litteratursällskapet i Finland! Själv funderar jag på hur många ägg det kan vara lagom att göra en pålitlig mandeltårta på i stället för de 40 som står i receptet samt tror att äppelpudding nog är en ganska god typ av pudding.

Annika Windahl Pontén

Notiser och meddelanden

SPECIES PLANTARUM. År 1753 publicerade Linné på Lars Salvius tryckeri i Stockholm den epokgörande katalogen över växternas arter, *Species plantarum*, som utgör grunden för den botaniska nomenklaturen som ännu används i dag. Det är det första verk där han konsekvent använde sig av den binomiala nomenklaturen. Deltagande bibliotek i Linnaeus Link Union Catalogue presenterar på Linnean Societys blogg några unika exemplar i deras samlingar i samband med att det nu gått 270 år sedan *Species plantarum* första gången publicerades. På Linnean Society i London finns inte mindre än fyra exemplar av vardera förstaupplagan från 1753 och andraupplagan från 1762–1763, med Linnés egna marginalanteckningar och med dedikation till sin son Carl von Linné den yngre. I Sverige finns inte några av Linnés egna exemplar, men väl botanikern Göran Wahlenbergs på Uppsala universitetsbibliotek. Andra intressanta exemplar återfinns bland annat på Conservatoire et Jardin botaniques de Genève, där medicinaren François Boissier de Sauvages exemplar förvaras, skänkt av författaren, och på Hunt Institute for Botanical Documentation där det finns ett exemplar som Linné hade tillsänt den franske botanikern Antoine de Jussieu, som sedan övertagits av naturforskaren Michel Adanson. På Natural History Museum i London finns det exemplar av andraupplagan som ägts av Linnélärjungen Daniel Solander, interfolierat med hans anteckningar, som medföljde honom på resan med Endeavour tillsammans med James Cook och Joseph Banks 1768–1771.

PONTIMONTANIANA. Gunnar Brobergs Linnébiografi har kommit ut i engelsk översättning av Anna Paterson, *The man who organized nature. The life of Linnaeus* (Princeton University Press, 2023), och har uppmärksamrats i den ansedda *The New Yorker* och andra tidningar och tidskrifter. Christopher Irmscher, *Wall Street Journal*, skriver: "Dispensing with the prevalent image of Linnaeus as nature's dullest bookkeeper, Broberg paints a moving portrait of a profoundly vulnerable human being." Darren Incorvaia, *Science*, menar att Brobergs bok "is sure to become the definitive biography of Linnaeus." Laurence A. Marshall, *Natural History*, framhåller att Linnés verk "deserves to be remembered in magisterial biographies like this."

Under 40 år var Gunnar Broberg redaktör för *SLÅ*. En skrift om Broberg som idé- och lärdomshistoriker har sammanställts av hans före detta kollegor vid avdelningen för idé- och lärdomshistoria, *Homo sapiens och andra djur*

(Lunds universitet, 2023), red. David Dunér, Svante Nordin & Anna Tunlid. Skriften som utgår från de tal som hölls vid ett minnessymposium i Lund i november 2022 behandlar Brobergs forskargärning från tiden som doktorand i Uppsala under Sten Lindroths tid fram till hans sista skrifter. Fem uppsatser placerar in Broberg i den svenska idéhistoriska forskningstraditionen, belyser hans bidrag till genetikens, djurens och rasbiologins historia, samt 1700-talsforskningen. Den innehåller också en uppdaterad bibliografi. Skriften utgör bilaga till årets volym av *SLÅ*.

Och lite Linneana: Daniel Bonges avhandling om lax och laxfångst som publicerades i *SLÅ* 2022 uppmärksammas i *Fauna och Flora* 118:2 (2023), 38–39. På Galleri Glas i Stockholm visades vårvintern 2023 utställningen ”A Linnean Collection”, som bestod av ett trettiofotografier av Lena Granefelt med herbarieark (med bland annat de dekorativa urnorna) ur Linnés herbarium, förvarat på Linnean Society i London.

David Dunér

LOVISA VON LINNÉ. Vilken dag föddes Linnés dotter Lovisa? Nästan alla är överens om att året var 1749, men vilken dag var det? I kyrkböckerna förekommer fyra olika datum. Den äldsta noteringen finns i Uppsala domkyrkoförsamlings födelsebok (Ca:4, fol 101). Enligt den föddes hon den 12 december och döptes den 14. Hennes dopnamn var inte bara Lovisa utan *Lovisa Linnaea*. Hon döptes ”hemma” av domprosten doktor Celsius, alltså hemma i föräldrahemmet, inte i kyrkan. Faddrar var landshövdingen Carl von Grooth, professor Benzeltierna, baron Löwenhielm, ärkebiskopinnan Rudenskiöld, professorskan Klingenskiöld och mademoiselle Greta Caisa Halenia. Den senare var dotter till professor Halenius som var prebendekyrkoherde i Danmarks församling. Den här anteckningen om födelse och dop är inte införd i rätt tidsordning i födelseboken utan på en sida efter 1749, eftersom sedeln med uppgifterna inte hade kommit till klockaren eller notarien i tid.

I husförhørsboken 1813 (Uppsala A Ia:5c, s 337) bokförs fröken Lovisa von Linné på sin fastighet Klostret nr 2, ”Linnéska gården”, Svartbäcksgatan 12. Hon sägs då vara född 1750 utan uppgift om datum. När Lovisa efter sin mors död flyttade till Hubby antecknades hon som född 1751 den 25 juni (Danmark A I:11, s 29), men det ändrades i nästa husförhørsbok (A I:12, s 31) till den 24 december 1749. Prästen som gör anteckningen förklarar att födelsedatum ändrats

Lovisa von Linné (1749–1839), pastell av Sven Nicolaus Höök omkring 1765, Linnés Hammarby. Foto: Uppsala universitets konstsamling.

”enligt stamtavlan i Linnés Egenhändiga anteckningar”. Adam Afzelius hade 1823 under namnet *Egenhändiga anteckningar af Carl Linnaeus om sig sjelf med anmärkningar och tillägg* gett ut några av Linnés efterlämnade anteckningar. I den levnadsbeskrivning som ingår där skriver Linné för året 1749: ”Dec. 24 föddes Linnaei Dotter Lovisa”. Enligt Malmeström-Uggla's utgåva *Vita Caroli Linnaei* (Vita II), s. 80: ”Dec.: födes des dotter Lowisa”, alltså enbart månad, inget datum. Den 24 december är det datum som följde Lovisa i fortsättningen, men till *Egenhändiga anteckningar* hör även en bilaga med släkttavlan i grafisk form, ”Linneiska släktens stamtafla”, där Lovisa har födelsedatum den 4 december 1749, där 4 kan vara ett enkelt korrekturfel för 24.

Är det arkiatern eller prästen som har rätt? Annandag jul 1749 skriver Lovisas far ett brev till sin gode vän Abraham Bäck. Han inleder med en julhälsning: ”Lyckelig juhl och nyähr med alla de sällheter som i det kunna infalla.” Efter upplysningar om en rad växter som de diskuterar avslutar Linné med en suck om allt som upptagit hans tid de senaste veckorna: ”i dag 14 dagar sedan kom promotion, Barsöhl, Rectorat och alt i werlden hufvudstupa på mig.” För 14 dagar sedan den 26 december, det blir den 12. Den dagen var Linné upptagen av Eric Elffs promotion som rörde ett ämne som var känsligt genom att det inte ansågs ligga inom Linnés arbetsfält men behandlades av honom. Den 14 december tillträdde han rektoratet vid universitetet. ”Barsöhl” är förmodligen en felskrivning för ”barnsöl” som då skulle ha ägt rum på dopdagen den 14 december med förnäma gäster och mycket stök. Lovisas födelse var kanske inte heller så förutsedd till just den 12 december, så att allt för Linné kändes som att ”huvudstupa” ha fallit på honom. Det skulle förklara att han senare missminner sig om Lovisas födelsedag. Å andra sidan borde han inte ha glömt om barnet föddes på en så speciell dag som julafton och i så fall är det dopprästen som inte har haft ordning på dagarna. Hans ”sedel” för kyrkoboken blev ju fördröjd. Det är anmärkningsvärt att Linné i ett brev till sin bäste vän Abraham Bäck den 15 december inte nämner att han fått en dotter. Men den dagen hade han å andra sidan fått ta emot ”en otrolig myckenhet rariteter af inlagde örter, diur, stenar och Coraller från China”, och vi vet att vid sådana tillfällen hade Linné inte tid för annat. Även i brev den 16 januari 1750 nämner Linné ”barnsölsvisiter” bland mycket annat som tagit tid för honom den senaste tiden. Fries kommenterar att Linnés dotter Lovisa föddes julafton 1749 (Th. M. Fries, *Linnés bref*, del IV).

Fröken Lovisas dödsdag är tydligare dokumenterad: kvällen den 21 mars 1839, en kvart före klockan nio. Jordfästningen ägde rum i Uppsala domkyrka

den 5 april och förrättades av domkyrkovicepastor Thure Wensjoe. Hennes ålder anges i dödboken till 89 år, 2 månader och 25 dagar. Pastor Wensjoes griftetal eller ”minnesord” vid begravningen trycktes. Han tecknar en mycket ljus bild av Lovisa och ser avskedet som när solen går ner efter en vacker och väl fulländad dag. Hon har under sin levnad varit en länk till sin far blomsterkonungen. Lovisa var i Uppsala tydligen på ett positivt sätt känd för att vara Carl von Linnés dotter. Till och med i församlingens dödbok nämns det vid hennes namn, att hon var dotter av den framlidne arkiatern Carl von Linné. Den blick som hon drar till sig för sin store faders skull dröjer sedan kvar för hennes egen, säger Wensjoe. ”Hela hennes levnad var flärdlös och fläckfri. Ehuru av en fin och späd kroppsbyggnad, njöt hon, med ganska få undantag, under hela sin levnad en oavbruten god hälsa.” Däri var hon lyckligare lottad än sin far, vars återkommande krämpor hon fått bevittna. Hon fick in i hög ålder behålla en ovanlig rörlighet och livlighet. ”Leende och fryntlig satt hon i sin länstol, och var och en kunde i hennes blick och uttryck läsa den innersta välvilja, för vilken hennes tunga saknade ord.” Det var först den sista dagen före dödsdagen som hon inte kunde sitta uppe utan blev liggande i sin säng.

Lovisa var 28 år 1778, när hennes far dog. Enligt pastor Wensjoe föredrog hon då att leva ogift och förbli sin mors sällskap och biträde vid Hammarby sätesgård. Fru Linné beviljades två nådår efter makens död, inte för att hon skulle vara i ekonomiskt trångmål utan som en hedersbevisning för Linnés ”utmärkta förtjänster om fäderneslandet och universitetet”. Det gjorde att hon och barnen kunde bo kvar i tjänstebostaden vid Linnéträdgården tills nådetiden gick ut. År 1780 är första året som fru Linné i Danmarks husförhörsbok skrivs in som boende på Hammarby, då tillsammans med döttrarna Lovisa, Sara Christina, Sophia, Elisabeth Christina Bergencrantz och dennas dotter Sara Elisabeth. Tidvis är även andra släktingar skrivna på gården. Från och med husförhörsboken för Danmark 1789–1795 räknas alltid Mamsell Stina Johanna Moraeus till fru Linnés hushåll. Hon var yngre kusin till Lovisa, född 1765 enligt Danmarks kyrkoböcker, 1764 enligt Uppsalas. Efter fru Sara Lisas död 1806 bildade Lovisa och hennes kusin gemensamt hushåll i Uppsala och sommartid på Hubby nära Hammarby. De blev livskamrater och Johanna var enligt Wensjoe nära Lovisa som hennes ”vårdarinna” till hennes död.

Efter Sara Lisas död 1806 hade Lovisa sitt hushåll inne i Uppsala på Svartbäcksgatan 12, där hon hade dräng och pigor och även tog hand om ”ett kringirrande värnlöst barn från Dalarna”. Det är pastor Wensjoe som i griftetalet nämner det här barnet som exempel på hennes ädelmod och välgärning

mot de fattiga. Vi får anta att det är gossen Eric Sköld, född 1825, som vid husförhör 1837 antecknas kunna läsa stora katekesen bra både innantill och utantill (Uppsala A Ia:8c, s 320). Vad som hände honom efter Lovisas död är inte känt.

År 1823 anmälde Lovisa till domkapitlet att hon tänkte kalla huspredikant. Medlemmar av adeln hade rätt att anlita huspredikant om de hade sätesgård där de vistades eller bodde på en del av året eller om de på grund av ålder eller sjuklighet hade svårt att ta sig till församlingskyrkan. Lovisa motiverar sin anmälan med båda skälen, då hon för sin höga ålder av 72 år och som ägare av fastighet å landet "både är i behov av och berättigad av Huspredikant." Huspredikant var en privat präst eller prästkandidat som höll gudstjänster och dagliga husandakter i familjen. Att bli huspredikant var också en möjlighet för en ung kandidat att få bli prästvigd och anställning innan han såg någon möjlighet till mera fast anställning. Det gällde inte minst kandidater från andra stift som inte fick vigas i Uppsala utan speciella skäl, som till exempel att bli huspredikant. Lovisa har själv undertecknat skrivelsen till domkapitlet med fin och stadig namnteckning (Uppsala domkapitel F 15:3).

Lovisas kallelse 1823 gäller en studerande från Smålands nation, Samuel Fredrik Nordstedt. Han var släkt med Lovisa, son till Carl von Linnés bror Samuel Linnaeus dotter. Denna Linnés brorsdotter var känd för att hålla sitt hus i samma stil som hennes far och farfar hade haft sina. Mat serverades på långa tallrikar av trä. Hur mycket Nordstedt gjorde tjänst som huspredikant är inte känt. I Uppsala husförhörsbok 1831–1835 är han skriven i Lovisa Linnés hushåll. Han har då titeln biblioteksamanuens. År 1865 blev han kyrkoherde i Arrie, Lunds stift. Från 1830 finns ett liknande dokument om huspredikant från Lovisa, då hon meddelar att hon kallat kandidaten Constans Kierner till huspredikant. Inte heller vad gäller honom är något känt om hans tjänstgöring. Han var från Västergötland och prästvigdes i Skara. Han hade studerat flera år och älskade latin. När han och hans bror träffades talade de obehindrat latin med varandra om allt, lika som i en konversation på svenska. Kjerner blev kyrkoherde i Örslösa i Västergötland.

Även Lovisas syster Sara Christina Duse har lämnat en anmälan om huspredikant. Den är daterad den 23 februari 1825 och gäller huspredikant på grund av ålder 74 år, sjuklighet och dålig hörsel. Sara Christina hade blivit änka 1811, då hennes man kaptenen Hans Hendrich Duse avled. De ägde en liten gård på Gränby utjord i Vaksala socken, dit de flyttat permanent 1799 samtidigt som de ägde en del i huset på Svartbäcksgatan 12 inne i staden. Den

tilltänkta predikanten var också en kandidat från Smålands nation, Anders Bernhard Lindroth. Med tillstånd från Växjö domkapitel prästvigdes han av ärkebiskopen i Uppsala den 19 juni 1825 för att bli huspredikant hos fru Duse. Han blev senare kyrkoherde i Ryssby, Växjö stift. Sara Stina avled av slag den 7 januari 1835 och begravdes den 27 januari på Vaksala kyrkogård.

Efter Sara Lisa von Linnés bortgång 1806 lämnades huvudbyggnaden på Hammarby obebodd tills gården med Linnéminnena såldes till staten 1879, och Uppsala akademi köpte marken och jordbruket. Carl von Linné hade fått två gårdar i Hubby i direkt anslutning till Hammarby som förläning för sig, sin hustru och sina barn så länge de levde. Hubby brukades av systrarna Sara Christina och Sophia med sina män bröderna Duse. När fru Sara Lisa dog fick Lovisa en del av Hubby som sin egen gård, Hubby nr 2 på ½ mantal, där hon och mademoiselle Johanna bodde alla somrar till tre år före Lovisas död. Husen i Hubby revs 1879, men grunderna finns kvar. Det berättas, att Lovisa var omtänksam om sin arrendator med förmånliga avgifter för arrendet. Professor Rutger Sernander har återgett ett minne av en gammal dam i Danmark som på sin dödsbädd kallade på honom för att få berätta ett barndomsminne om ett möte med fröken Lovisa. Flickan och hennes far hade fiskat i Sävjaån och fått så god fångst, att pappan skickade henne till fröken von Linné för att sälja en del. Hon gjorde så och beskrev hur glad den gamla fröken blev över att få någon att språka med. ”Men hon talade så ivrigt att jag lilla flicka blev nästan rädd, men fisken betalade hon hederligt.”

Lovisas begravning var påkostad med utgifter för ringning av stora klockan, jordfästningsgudstjänsten i domkyrkan, extra svart kläde och två prestaver, sammanlagt drygt 10 riksdaler (Uppsala L Iaa:2, räkenskaper för begravning 1839). Hon fick grav invid södra muren på nuvarande Gamla kyrkogården. Som inskription på kistan stod en hänvisning till Syraks bok 41:16 som enligt Karl XII:s Bibel lyder: ”Livet vare så gott som det kan / så varar det dock en liten tid; / men ett gott namn / bliver evinnerligen.”

Källor: Mariette Manktelow & Petronella Kettunen, *Kvinnorna kring Linné* (Ryd, 2007); Th. Wensjoe, *Minnesord vid Fröken Lovisa von Linnés jordfästning* (Uppsala, 1839); Uppsala kyrkoarkiv; Danmarks kyrkoarkiv; Vaksala kyrkoarkiv; Uppsala domkapitels arkiv.

Tomas Anderman

PEHR OSBECK 300 ÅR. Pehr Osbeck 300 år. Linnélärjungen Pehr Osbeck föddes för 300 år sedan, den 9 maj 1723 på torpet Oset under Livereds säteri i Hålanda socken, Västergötland. Han var son till torparen Hans Andersson och Rangela Andersdotter. Efter skola och gymnasium i Göteborg skrevs han in vid Uppsala universitet 1745. Studierna var inriktade mot teologi, men han kom även att följa Linnés undervisning i naturalhistoria. Efter prästvigning steg han i november 1750 ombord som skeppspräst på Svenska ostindiska kompaniets fartyg "Printz Carl" som tog honom runt Godahoppsudden, genom Sundasundet vid Java upp till Kanton i Kina. Under den drygt fyra månader långa vistelsen i Kina samlade han uppgifter om landets flora och fauna, men också om seder och bruk, jordbruk och hushållning.

Med livet och hälsan i behåll – vilket inte kan sägas om alla Linnés apostlar – återkom han till Sverige sommaren 1752. Han fick sedan genom Linnés och Abraham Bäckes försorg anställning hos Carl Gustaf Tessin på Åkerö som botaniker och huspredikant. Då fick han även tid att skriva samman sin numera klassiska reseskildring, *Dagbok öfver en ostindisk resa åren 1750, 1751, 1752*, som gavs ut 1757 och kan sägas vara en av de allra mest läsvärda av alla apostlarnas resedagböcker, fylld av skarpsynta iakttagelser och levande, intagande skildringar av upplevelser ombord och av möten med människor under färden. År 1760 tillträdde han som kyrkoherde i Hasslöv i södra Halland, där han kom att verka fram till sin död den 23 december 1805.

Osbeck inkarnerar den linneanska, naturaliesamlade lantprästen, som vid sidan av sitt värv som själasörjare och förkunnare av den gudomliga skapelsen, ivrade i 1700-talets utilistiska anda för traktens ekonomiska och materiella utveckling, särskilt reformeringen av lantbruket och för kunskapen om hemtraktens flora och fauna. Från sin prästgård i Hasslöv kunde han, medan han skrev på sin landskapsflora, blicka ut i den halländska sommaren, mot Hallandsåsens nordsluttning och den omgivande slättbygden. *Utkast till Flora hallandica* publicerades i Kungl. Vetenskaps- och vitterhetssamhällets i Göteborg handlingar 1788. Från hans hand finns även en efterlämnad skrift om Hallands insekter, *Prodromus insectorum Hallandiæ* (1773), samt ett *Utkast til beskrifning öfver Laholms prosteri* (1796).

Hålanda hembygdsförening och Kobergsbygdens intresseförening uppmärksammade i år 300-årsminnet av torparsonen från Hålanda. Den 7 maj 2023 anordnades en vandring till Oset där Pehr Osbecks barndomshem en gång stått. Ett femtiotal deltagare firade hans minne medan vårsolen värmdes. Den 18 augusti var det premiär på den gamla ramsågen vid Grönån, Hålanda

Minnesstenen till 250-årsminnet av Pehr Osbecks födelse restes av Hålanda hembygdsförening den 2 juni 1973 på platsen för torpstället Oset, i sluttningen ner mot Vanderydsvattnet i Hålanda socken, Västergötland.

hembygdsgård, för en pjäs om hans liv, *Pehr Osbeck – hålandasonen som för till Kina*, med text och regi av Christel Olsson Lindstrand och Kent Carlsson. Föreställningen gavs av kulturföreningen Teatervinden i samarbete med Hålanda hembygdsgård. Det drygt en timme långa teaterstycket spelades två helger (18–20 och 25–17 augusti), med totalt sex föreställningar.

Ett östasiatiskt växtsläkte, *Osbeckia*, är uppkallat efter Osbeck. I sluttningen mot Hallandsåsen kan man i dag vandra genom naturreservatet Osbecks bokskogar där han en gång botaniserade bland tamboskap på skogsbete. I en sockenbeskrivning rörande Hasslöv har Osbeck skrivit om sig själv: ”Då andra supit har jag läsit / Då andra sovit har jag skrivit / Då andra spelt har jag granskat örter / Då andra dött har jag tänkt på döden / Nu gör han mig ej häpen.”

David Dunér

DANIEL ROLANDER 300 ÅR. Under hösten 2022 föreslog en styrelsemedlem i Hälleberga hembygdsförening att föreningen under 2023 borde uppmärksamma att Daniel Rolander föddes för 300 år sedan. Släktforskarna Leif Nyström och Jörgen Wehre som har gjort ett omfattande arbete och forskat kring Daniel Rolanders födelse och hela vägen fram till levande släktingar i dag har kommit fram till att Daniel föddes i mars 1723. Styrelsen föreslog att föreningen borde resa en minnessten. I föreningens ägo fanns det en grindstolpe som kunde användas som minnessten, men eftersom grindstolpen är smal bestämdes i stället att gravera texten på två närliggande sidor. Lars Hansen på IK Foundation i London gav tipset att söka pengar från Kungliga Patriotiska Sällskapet i Stockholm. Hembygdsföreningen sökte och beviljades pengar för att kunna få stenen graverad. År 2009 fick Hälleberga hembygdsförening besök av Lars Hansen som möttes då av Dick Måård, Lars-Erik Larsson och Arne Karlsson. Ingen av dessa tre föreningsmedlemmar lever längre. De kom då överens om att försöka forska vidare för att få reda på mer exakt var Daniel Rolander föddes. Se även Leif Nyströms släktforskningsrapport! Hembygdsföreningens ordförande Anita Angelöw åtog sig att sammanställa en minnesskrift, *Linnéaposteln Daniel Rolander – ett missförstått geni. Från Stibbetorp till Surinams djungler 1755* (Hälleberga hembygdsförening, 2023). Invigningsdagen bestämdes till den 18 maj.

Invigningsdagen den 23 maj 2023 hade följande program: Introduktion av föreningens ordförande Anita Angelöw, därefter invigningstal och avtäckning av stenen av Lars Hansen, följt av tal av Anders Bengtén, James Dobreff och Agneta Gustavsson, samt avslutning med tacktal av Anita Angelöw. Därefter avfärd till Hammarsmedjan, Orranäs Glasbruk, med besök i hammarsmedjan. Maria Rudström guidade. Blåsmaskin och hammare kördes med drift från vattenhjulen och en promenad företogs längs Smedernas väg för att bese bostäderna från 1700-talet. Dagen avslutades med buffé i PRO-lokalen med föredrag av James Dobreff. Ett 60-tal personer kom till invigningen av minnesstenen. Här nedan följer talen vid invigningen av Daniel Rolanders minnessten i Stibbetorp den 18 maj 2023.

Anita Angelöw (Hälleberga hembygdsförenings ordförande): Jag vill å Hälleberga hembygdsförenings vägnar hälsa er hjärtligt och varmt välkomna till Stibbetorps vackra omgivning. Då är frågan: varför har vi samlats här i dag? Jo, för 300 år sedan föddes här en man som kom att heta Daniel Rolander. Nästa fråga blir då: vem var Daniel Rolander? Jag tänkte jag skulle ge en liten inblick i hans liv så att ni får en ram omkring övriga tal.

Hälleberga hembygdsförenings ordförande Anita Angelöw talar vid invigningen av Daniel Rolanders minnessten i Stibbetorp den 18 maj 2023.

Om vi går tillbaka 300 år så var Daniel vid den här tiden cirka två månader gammal. Han hette då inte Rolander utan han hette Jonsson. Han hade antagligen fötts på en gård uppe på den kullen där borta. Då kan vi tänka oss tillbaka till den tiden. Där ligger lille Daniel i sin vagg och hans föräldrar står bredvid och iakttar och beundrar sin förstfödde son. Föräldrarna hette Jon Persson och Kerstin Jonsdotter. Det här var deras första barn och antagligen så kände de sig lite ängsliga också. De tänkte: "Bara han blir så stark så att han överlever. Måtte han hålla sig frisk så att han blir vuxen. Då kommer det att bli han som övertar vår gård så småningom."

Vid den här tiden så var det inte alls självklart att spädbarn överlevde. Daniel kommer att få nio småsyskon varav bara två når vuxen ålder, nämligen Anders och Maria. Det blir inte så att Daniel övertar gården, nej det blir hans bror Anders. Daniel skulle komma att få en helt annan framtid. En framtid som hans föräldrar överhuvudtaget inte hade möjlighet att föreställa sig. Tänk om de hade vetat att 30 år senare så skulle deras Daniel befinna sig i Surinams djungler. De visste antagligen inte vad djungler var heller. Då hade han fått i uppdrag av Linné att samla växter och djur och dokumentera allt som han

såg. Sina iakttagelser skrev han ner i en dagbok. Vilket språk skrev han den på då? Inte svenska, nej latin. Han samlade mängders mängder med växter som han sedan fick med sig hem efter de här sju månaderna i Surinam.

Hans dagbok finns än i dag i Köpenhamns botaniska centralbibliotek. Hur kunde det komma sig att en bondson från Stibbetorp kunde få en sådan framtid? För det första så måste han ha varit exceptionellt begåvad. Hade han fötts i dag så hade han nog kunnat räknas till de särbegåvade barnen. Sedan kommer han att bli väldigt, väldigt intresserad av växter och djur och särskilt insekter. Det står i hans dagbok att insekter var kanske ofta mera intressanta än kamraterna. Han lärde sig väldigt mycket på det här sättet. Ni kanske kan se framför er en liten gosse som springer runt här i hagarna och letar efter insekter. Han kanske sitter på huk och studerar några skalbaggar eller vad han nu hittade för någonting.

Men för en bondson så räckte det inte med att vara mycket begåvad och att vara jätteduktig på insekter. Någon måste upptäcka honom. På den här tiden fanns inte någon regelrätt läs- och skrivundervisning. Den kom drygt 100 år senare. Det var kyrkan som hade hand om läs- och skrivundervisningen. Många gånger var det klockarens uppgift. Då fanns det här i Älghults församling, som Hälleberga tillhörde, en kyrkoherde som hette Nils Colliander. Han hade kontakter med lärosätet i Växjö. Han hade undervisat en del där. Antagligen måste det varit han som såg till att Daniel, som nu fick namnet Rolander, fick komma till Växjö och studera. Nu måste hans läs- och skrivkunnande varit väldigt väl utvecklat, för nu fick han lära sig två nya språk, latin och franska. Han kom att bli väldigt duktig på båda språken. Han fick också studera naturvetenskap och teologi. Sedan kom han till Uppsala och där, hör och häpna, fick han bo hos den store Linné och vara informator åt hans son. Det gick jättebra för honom där. Han studerade och han skrev vetenskapliga artiklar som blev publicerade. Sedan valde Linné ut de duktigaste studenterna som på den tiden kallas lärjungar för att sedan skicka ut dem i världen för att bli Linnéapostlar.

Tyvärr blev hans liv efter hemkomsten inte så framgångsrikt utan tvärtom, fattigt, eländigt och sorgligt. Han blev ovän med Linné och vägrade lämna ifrån sig sina samlingar till honom. Som bondson hade han inget skyddsnät. Linné och hans vänner var ju hans skyddsnät. Han fick ett oförtjänt rykte om sig att ha gjort en misslyckad insats i Surinam utan något betydande resultat. Han skulle ha varit feg, lat och till och med alkoholiserad. Hans dagbok blev aldrig publicerad. Han fick i sitt liv inte alls

den uppskattning han förtjänade, inte förrän i våra dagar på 1990-talet, 250 år senare.

Den Londonbaserade forskningsstiftelsen IK Foundation bestämde sig för att initiera ett arbete för att sprida ljus över Linné och hans apostlar. De lät översätta Rolanders dagbok, från latin till engelska. Det finns även en svensk översättning av valda delar av dagboken gjord av professor Arne Jönsson. Den finns i boken *I regnskogens skugga*. Här framträder en helt annan bild av Rolanders forskargärning i Surinam.

Lars Hansen (The IK Foundation): Anita Angelöw har tidigare omtalat att det är andra gången jag befinner mig i detta vackra landskap. Förra gången var i augusti 2009. Detta minne är väldigt speciellt eftersom jag då mötte tre her- rar som tyvärr inte finns med oss längre. Det var en resa till gammal-Sverige på något sätt – i ett landskap med grusvägar tallskogar och lövdungar – det var mycket vackert. De visade det här området, vilket man då trodde var den plats där Daniel Rolander var född.

Då ställer man sig kanske frågan från Er sida, varför står han här i dag och berättar om detta? Jo, cirka tio år tidigare, i den organisation som jag arbetar inom – The IK Foundation – hade beslutats att vi skulle vidareutveckla och sammanställa apostlarnas observationer, det vill säga de av Carl Linnaeus studenter som lärdes upp i Sverige och senare reste utanför Europas gränser.

Det är dessa män som kallas för ”Linnaeus apostlar” – 17 unga naturalis- ter som vi har valt att publicera på engelska. Flera av dem var endast delvis publicerade tidigare, medan andra var helt opublicerade, så det innebar ett ganska omfattande arbete att starta upp. Men, det är just det som är vår målsättning inom The IK Foundation. Vi arbetar med långsiktiga forsknings- projekt, ibland väldigt komplicerade arbeten som det tar många år eller till och med årtionden att genomföra. I detta arbete så resulterade det år 2012 i över 6 000 publicerade sidor i åtta volymer fördelade på elva böcker, varav Daniel Rolanders omfattande journal skriven på latin, publicerades för första gången, tack vare en eminent engelsk översättning av James Dobreff, som vi kommer att höra från senare under denna invigning.

Vi ser också inom vår organisation, som samarbetar med många organisa- tioner i olika länder, att det är betydelsefullt att forskningen får en bred sprid- ning, det vill säga att forskningssamhället och den intresserade allmänheten finner vägar att samarbeta på olika sätt. Denna invigning är ett bra exempel på hur internationellt och lokalt knuten forskning tillsammans med kompli- cerade översättningar kan inspirera varandra!

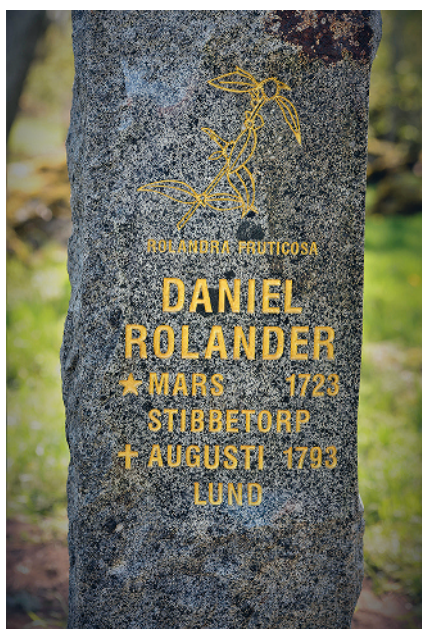
Daniel Rolanders minnessten i Stibbetorp, Hälleberga socken, Småland.

The IK Foundation har också andra pågående arbeten runt omkring i världen. Framför allt fältarbeten där vi följer upp resrutter från apostlarna. Vi har ett antal fältstationer (Field Station | Naturae Observatio) stående i de mest avlägsna och kanske de sista vildmarkerna på denna planet, som observerar och dokumenterar biosfärerna i dessa områden. Ofta är de här autonoma fältstationerna, som är placerade på samma plats mellan ett år och tre år, namngivna efter någon av apostlarna.

Apostlarna reste över en period under 50 år – planlagt av Carl Linnaeus och många andra intressenter över tid – till i stort alla världsdelar och beskrev i journaler, skrifter och i brevväxling observationer från 53 länder. Det finns ingen motsvarande – ska vi säga geografisk ”enterprise” – någon annanstans i världen, som pågått under så lång tid och som influerade ämnen inom natur- och kulturhistoria i sådan omfattning. Inte sällan blev observationer och insamling grundpelare till flera akademier och museer i Europa. Det är därför en fantastisk möjlighet för Hembygdsföreningen att på olika sätt lyfta fram Daniel Rolander. För dem som är mer intresserade och vill se närmare på resrutter och vad de övriga apostlarna genomförde, så finns katalogen ”The Linnaeus Apostles Global Science & Adventure” med information, kartor och bakgrund.

Vi har också sedan 2012 tagit ett initiativ som heter ”Bridge Builder Expeditions”, ett brobygggar-projekt där vi studerar ”dåtid, nutid och framtid”, med målsättningen att se olika – ska vi säga skillnader i geografiska områden och vad vi kan lära oss av historien. Det pågår ett antal projekt; alltifrån USA, Kanada, Island, Spetsbergen, Kazakstan, Kirgizistan, Ryssland, Sverige och så vidare som vi arbetar med just nu och fler är planerade framöver. De sammanställda erfarenheterna och resultaten utmynnar oftast i en publikation – en del av dessa publikationer ingår i serien *Mundus Linnæi*.

Eftersom The IK Foundation år 2009 donerade en bok till Hembygdsföreningens bibliotek – Rolanders journal – så tänkte vi att vi håller samma stil i år och donerar en bok i *Mundus Linnæi*-serien. *Mundus Linnæi* betyder ”Linnaeus värld”. Det finns mycket av naturalhistorisk betydelse i denna bok – *Textilia Linnaeana. Global 18th century textile traditions & trade*. Bland annat så beskrivs Daniel Rolander i ett omfattande kapitel; hur han trots sitt intresse av entomologi, ständigt hade problem med alla typer av insekter och den intensiva värmen, vilket gjorde det nödvändigt att ständigt byta kläder under tiden i Surinam. Där finns många aspekter som kan inspirera Er vidare och dessutom är Rolanders observationer en del av ett större sammanhang. Många välkända textila samlingar, som exempelvis Metropolitan Museum of

Daniel Rolanders minnessten i Stibbetorp, Hälleberga socken, Småland.

Art i New York har denna bok i sitt bibliotek – så nu har ni en sammanhållande linje mellan New York och Stibbetorp – varsågod!

Innan jag lämnar över ordet till Anders Bengtcén, ambassadör från utrikesdepartementet i Sverige så skall jag inviga denna sten (en gammal grindstolpe). Jag tänker citera en annan smålänning: Vilhelm Moberg. Alla har kanske läst *Soldat med brutet gevär* där han beskriver en bortglömd gård på följande sätt: "Nära ladugårdsgaveln hängde en gång grinden på sina stolpar. / Den första grind som mina händer öppnade i världen" ... och därmed så öppnar vi ännu en grind igen!

Anders Bengtcén (Utrikesdepartementet): Jag heter Anders Bengtcén och är Sveriges ambassadör i Karibien vilket inbegriper Surinam. Det är i Surinam som Daniel Rolander gjorde sin banbrytande expedition för mer än 250 år sedan. Då kan man ställa sig frågan: vad är Surinam? Ett av få områden i världen som till betydande utsträckning är helt opåverkad av människan vad gäller växtlighet och djurliv etc., 93 % av landets yta är täckt av skog. Landet är lika stort som Götaland och Svealand det vill säga 1/3 av Sveriges yta och befolkningen ligger på 620 000 personer ungefär, som finns längs en smal

kustremsa. Jag vill också säga några ord om huvudstaden Paramaribo som är en mycket speciell plats som ligger vid kusten och i betydande utsträckning består av träbyggnader från kolonialtiden. Stora delar av staden är kulturarv enligt Unesco och träbyggnaderna har mycket snickarglädje som för tanken nästan till Småland.

I centrum av huvudstaden finns också Amerikas största träbyggnad, en gigantisk katedral och intill den finns Paramaribos moské, också en fantastisk byggnad. Nästan på samma tomt finns stadens synagoga, också en träbyggnad, och lite längre bort ett hinduistiskt tempel. Detta speglar också det faktum att det är många olika religioner och många olika befolkningsgrupper som samsas i god harmoni i Surinam. Lite längre ner från stadens centrum finns hamnområdet med en hel del gamla koloniala byggnader, fortifikationsverksbyggnader, gamla magasin med mera från den nederländska kolonialtiden.

Surinam är ett av få länder i världen som är koldioxidnegativt vilket betyder att man absorberar mer koldioxid än vad man släpper ut och det har att göra med de gigantiska skogarna som suger åt sig koldioxid. Man är angelägen om att fortsätta vara koldioxidnegativ och satsar ganska stort på förnyelsebara energikällor. Men landets ekonomiska situation är prekär. Surinam har en mycket stor utlandsskuld. Man har drabbats av höga bränslepriser och livsmedelspriserna har också rasat iväg. För vanligt folk är det ganska besvärligt. Surinam har stora fyndigheter av gas utanför kusten som man hoppas kunna exploatera och bidra till att öka landets exportintäkter. Det har man lyckats med i grannlandet Guyana och likadana förhoppningar finns nu i Surinam.

Vad ser jag då för minnen och tecken på att Daniel Rolander besökte landet för mer än 250 år sedan? Jag kan nämna ett litet exempel. Strax före jul så träffade jag en företrädare för en av de största miljöorganisationerna i Surinam. Helt opåkallat sade hon att du känner väl till att det finns en stark anknytning här till Sverige? Svenska forskare var här för mer än 250 år sedan och gjorde en inventering av växt- och djurliv. Det där gjorde mig intresserad så jag tog kontakt med det nationella herbariet i Surinam. Herbariets chef kände mycket väl till Rolander och vad han har betytt för inventering av flora och fauna etc. Men hon påpekade att det tyvärr inte längre fanns något material kvar i Surinam. Gamla samlingar hade lämnats till den forna kolonialmakten redan i slutet av fyrtiotalet. Men hon nämnde att det fanns en utmärkt vetenskaplig artikel som hon rådde mig att läsa. Jag läste artikeln och den var verkligen superintressant och skriven av James Dobreff som står här och som kommer att tala efter mig. Jag tycker det är ganska häftigt att

forskning som bedrivits i Sverige på detta vis fått betydelse för Surinams egen historia och är känd i Surinam och betyder någonting för deras historiska arv.

Hur är det då med handel och ekonomiskt utbyte mellan Sverige och Surinam? Det är väldigt begränsat och frågan är då om vi kan göra någonting i Daniel Rolanders anda för att utveckla samarbeten och kanske handel mellan Sverige och Surinam. Jag tycker att det finns en del gemensamma nämnare mellan Sverige och Surinam: den orörda naturen, intresset att värna biologisk mångfald, klimatmedvetenhet, satsningar på ekoturism, energifrågor, och jag kan också tycka att det finns en del gemensamma nämnare mellan Surinam och Kalmar län och kanske till och med Nybro kommun. Det första man tänker på, det är faktiskt skogen. Skogen har ju en enorm betydelse för länet i form av möbelindustri, trävaruindustri etc., och den börjar få en allt större betydelse också i Surinam. Surinam har börjat utveckla en tillverkningsindustri som blir alltmer sofistikerad. Man vill inte bara exportera råtimmer utan man vill göra någonting vettigt med råvaran. Här tror jag att det kan finnas gemensamma intressen. Små och medelstora företag är viktiga här i länet och här är i kommunen och de börjar bli allt viktigare i Surinam i takt med att man reformerar sin ekonomi. Där tror jag också att det kan finnas något av gemensamt intresse. Jag ser situationen på det här viset: för 250 år sedan så kom Daniel Rolander tillbaka från Surinam med en stafettpinne som knöt ihop Surinam med Sverige. Den stafettpinnen är nu redo att överlämnas till alla intresserade krafter som vill utveckla samarbetet mellan våra länder. Det kan vara näringsliv, kultur, utbildning, forskning, miljö och så vidare. Jag är beredd att stödja alla sådana goda initiativ inom ramen för mitt arbete. Tack så mycket!

James Dobreff (filosofie doktor i latin): Så otroligt märkligt att stå här! Det känns märkligt att stå här och prata svenska i stället för latin som nog Rolander skulle ha gjort, på latin eller franska. Senare i kväll ska jag prata om Rolander och dagboken, uppkomsten, lite om allt, och så resan och tiden i Surinam. Jag skulle kunna föreläsa i månader om hela hans liv, men jag tänker i stället fokusera på Rolander i Surinam och berätta lite om varför boken, *I regnskogens skugga*, gavs ut.

Men först hade jag tänkt vända mig till hembygdsföreningen, invånarna i det område där Rolander växte upp. Jag är tacksam för att en sten nu finns till Rolanders minne. Fint att det finns folk här i hans hemtrakt som värnar om Daniel Rolander. För väldigt få, med några undantag, försvarar honom.

Man kan lätt få för sig att alla de forskare och stora vetenskapsmän som vi känner i dag var genier och har skapat stora verk. Men samtidigt finns det en

annan sida. Det finns människor som Rolander, som egentligen skulle kunna ha ansetts vara en forskare på allra högsta nivå och ett känt namn i Sverige, så att man skulle säga: "Daniel Rolander, alltså jo, jo, jo Stibbetorp, Hällebergas son", på liknande sätt som man numera pratar om Linné. När Carl von Linné dog, då var Sveriges kung utomlands och folk var lite trötta på den gamle professorn, så ingen tog vara på hans samlingar, hans bibliotek, herbarium och naturaliesamlingar av allt möjligt. Men jo, det fanns en engelsman som fick reda på att det kanske skulle kunna gå att köpa lite Linneana – och det gjorde han, alltihop nästan. Han kom med några skepp för att frakta samlingarna hem till England och där finns de än i dag, på the Linnean Society i London. Det är anledningen till att vi känner till Linné som vi gör i dag, och att nästan alla i Sverige gör det. Reser man utomlands, så kan man höra sägas: "jo, Carl Linnaeus – så klart!" Men varför? En anledning är att the Linnean Society har funnits från allra första början. De har talat om honom och skrivit om honom. Det är med andra ord en forskare som fått leva vidare. Man kan säga samma sak om Newton, som är välkänd för gravitationen. Jag har också forskat om en man som heter Johannes Kepler (1571–1630). Kepler, menar jag, förstod egentligen gravitation innan Newton gjorde det. Inte bara det att han beskrev den, han skrev böcker om den, men få känner till det eftersom han inte har haft något stöd bakom sig innan Kepler Verein grundades 1938.

Jag ser det här som ett steg till. Om Lars Hansen har tagit ett och jag har tagit ett, kanske två, så är det här det fjärde eller femte för att Rolander ska få den plats han förtjänar. När vi satte i gång gjorde jag en liten beräkning av allt som Rolander hade skrivit. Det handlar om lite över 2 500 sidor ungefär och då har bara 4–5 % givits ut i tryck – 4–5 %, med andra ord, han var en idiot! Han led av psykos, han hade misslyckats! Om man inte går till källorna och öppnar dagboken och läser kan man lätt tro det. Jag har forskat tillsammans med en professor som heter Arne Jönsson som kan betraktas som en världsledande forskare i det som kallas nylatin, det latin som Rolander skrev, och som skrevs efter medeltiden. Han säger att dagboken kanske är 1700-talets främsta litterära verk på latin som samtidigt också är ett vetenskapligt verk. Den är helt unik och ingen latinare har sedan dess kommit i närheten. Om han hade skrivit på engelska, då skulle han ha varit känd.

Tack så hemskt mycket! Det här är det som verkligen behövs och det är en ära för mig att jag fick vara med! Tack så mycket!

Agneta Gustavsson (Hälleberga hembygdsförening): Hej, jag heter Agneta Gustavsson och jag kommer med en hälsning till födelsedagsbarnet från brö-

derna Bergius, från Peter Jonas och från Bengt, inte personligen förstås, för alla är ju döda sedan länge, men jag var i förrförra veckan på deras skapelse Bergianska trädgården i norra Stockholm för att titta på det som finns bevarat i Sverige av de växter som Rolander samlade in i Surinam. Ingen från Bergianska institutionen hade möjlighet att komma till Stibbetorp. Det beklagar de, men föreståndaren Gunvor Larsson framförde å brödernas vägnar en varm hälsning.

När det gäller Daniel Rolanders eftermäle finns faktiskt en mindre del – 300 herbarieark – i Sverige och just på Bergianska trädgården, som grundades av P. J. Bergius. Herbariearken är inte utställningsmaterial och besökaren får i normala fall inte gå in och botanisera på egen hand i det här arkivet. Men när jag hörde av mig och talade om att 300-årsminnet av hans födelse skulle firas just här i Stibbetorp i dag och att det skulle vara av stort värde att få se åtminstone en del av det som Daniel Rolander med stor möda fick med sig hem till Sverige – då öppnades dörrarna.

Som de tidigare talarna har berättat hade Rolander nära kontakt med den förmögne botanikern Peter Jonas Bergius och hans bror Bengt. De var ungefär samtida och de var någorlunda kompisar i alla fall. P. J. Bergius samlade framför allt växer ifrån Kapprovinsen i sydligaste Afrika men han var aldrig där själv. Han var inte i Surinam heller, men han var mycket intresserad av vad Rolander hade med sig hem. Särskilt intresserad var han av de växter som av ursprungsbefolkningen ansågs ha medicinsk betydelse, kanske med baktanken att här fanns det något att tjäna pengar på.

Så han såg till att hundratals herbarieark av de som Rolander med livet som insats hade tagit hem till Sverige hamnade hos honom. De finns nu inlåsta i olika skåp och till och med kassaskåp på Bergianska och får man komma dit och titta så säger man inte nej. Jag blev mottagen av den otroligt kunnige, tålmodige trädgårdsintendenten och herbarieexperten Lars Gunnar Reinhammar. Ett fantastiskt mottagande blev det. Han berättade att det finns totalt artontusen herbarieark i deras arkiv, så Rolanders ark är bara en mindre del.

Lars Gunnar Reinhammar har jobbat speciellt med dem i flera år och kan dem som ingen annan. Han har också samarbetat med James Dobreff och tillsammans med honom skrivit vetenskapliga artiklar i ämnet. Det är någonting speciellt med att kunna se och ta i föremål rent fysiskt, men den vetgirige kan se dem på nätet. Det är sökbart på sbt.bergianska.se och då kommer man till en förteckning över alla herbarier som finns. Ni kan scrolla ner till självaste Rolander och så kan ni se vilka ark som finns där.

Rolandra argentea, teckning ur Christen Friis Rottbølls samling "Tegninger af surmanske Planter henhoerende til Rolanders Rejse", Botanisk Centralbibliotek, Köpenhamn.

Typexemplar av Rolandra argentea, insamlat av Daniel Rolander i Surinam. Bergiusherbariet, Bergianska trädgården. Foto: Agneta Gustavsson.

De är väldigt noggrant beskrivna och katalogiserade med, exempelvis, nummer 2.21.23 där siffrorna anger skåp, kolumner och hyllor plus bladet till själva herbariesamlingen. Men man kan ju drömma om att den vänlige Lars Gunnar Reinhammar har tid att visa igen, för det är trots allt en väldigt speciell känsla att titta på och till och med få röra vid ett gulnat ark med en torr växt som ser ut som en vanlig åkervinda men inte är det och som är insamlad av Daniel Rolander själv under mardrömslika förhållanden. En del ark sitter ihop två och två med en liten knappnål från 1760-talet.

Man skulle kunna tro att denna institutionsbyggnad i den otroligt vackra Bergianska trädgården är alldeles särskilt vacker och prydd med blommor och gröna växter. Inget hade kunnat vara mer fel. Det är en oansenlig gul 1930-talskåk med dammiga svärdsiljor i fönstren, en krittavla i entrén, där de som jobbar för dagen har skrivit sina namn. Gamla broschyrer, mycket pappershögar, skåp och arbetsbord, men skenet bedrar. Det är där som kunskapen och historien finns. Rolander har hamnat i gott sällskap bland annat av en som heter nästan likadant, Daniel Solander, en felstavning trodde jag men så var det inte. Daniel Solander var samtida med Rolander, men från Öjebyn utanför Piteå och botaniker även han.

En sak som är lite märklig med Rolanders herbarieark är att det är flera personer som har antecknat på dem, dock sällan Rolander själv. Det är Rottbøll, en dansk vetenskapsman och botaniker som var samtida med Rolander och så är det Swartz och Wikström och det händer att de har skrivit olika namn på växten. Det syns av överstrykningar. Det står också noggrant angivet att växten är hittad av Rolander i Surinam, ibland också en åtföljande kommentar som att den skulle vara verksam mot kräkningar etc. Det låter som en Rolanderbeskrivning, men det är inte han som har hållit i pennen. Så vad har man då fått beskrivningarna ifrån, frågar jag Lars Gunnar Reinhammar. Hans teori är att alla namnen finns i den här utförliga sjuhundra-sidiga dagboken. Eller finns det möjligtvis en separat anteckningsbok som ännu inte återfunnits?

Det var vad jag hittade då under min fantastiska eftermiddag på botaniska trädgården i Stockholm. Som sagt: Bergiusbröderna hälsar!

Anita Angelöw: Rolanders släktingar. Då var det bara några personer till som jag skulle vilja nämna och det är Leif Nyström och Jörgen Wehre. De har försökt ta reda på om det finns några nu levande släktingar till Rolander. Han fick ju inga barn, vad vi vet i alla fall. Anders, brodern dog medan Rolander fortfarande var på resa. Han efterlämnade tre barn och ett av barnen dog ganska tidigt. En dog i barnsäng när hon var 17 år och den tredje gifte sig aldrig, så efter honom fanns inte heller några ättlingar. Men däremot efter syster Maria, där kunde man följa släktled. Leif och Jörgen har gjort ett gediget arbete för att hitta några släktingar. Och jodå, det finns levande släktingar efter Rolander, som väl inte visste om det hela kan jag tro. Vi har här Lars Elgborn och Stig-Ove Elgborn!

- Hur kändes det att få veta att man har en så berömd släkting?
- Jag blev chockad!
- Det finns en akt med alla släktingar och släktled som man har hittat hittills. Det är 58 sidor! Ja, då har ni lite att studera.

Sammanställt av Jan Johansson

ANDERS TIDSTRÖM 300 ÅR. Under 2023 har vi kunnat uppmärksamma att det har gått 300 år sedan Linnélärjungen Anders Philip Tidström föddes. Han hör inte till de mer kända av Linnés lärjungar, men följde hans undervisning 1749–1753. Tidström var född i Mariestad, där fadern var krukmakare, och kom till Uppsala 1744, där han skrevs in vid Västgöta nation. Hans lärdoms-

prov handlade om hemstaden Mariestad och publicerades i två delar, under Olof Celsius den yngres egid, i december 1748 och april 1752, varpå han promoverades till filosofie magister den 15 juni 1752.

Tidströms håg stod till mineralogin och kemin. Han blev laborator i kemi vid Uppsala universitet 1758, föreläste i mineralogi och var verksam i skuggan av Torbern Bergman. Tidström publicerade 1765 en dissertation med titeln *Dissertatio chemica acidum vegetabile*. Eljest är han mest känd för sina resor till Dalarna 1754, Halland, Skåne, Blekinge 1756 samt Västergötland 1756 och 1760. Reseskildringarna röjer att hans inspiration härrör från Linné. Här finns iakttagelser om såväl natur och naturtillgångar som hushållning, allmogens plägseder och klädedräkt. Martin Weibull utgav 1891 hans resa till de sydligaste landskapen (tillgänglig på internet via Litteraturbanken) och senare har andra utgåvor sett dagens ljus. Anders Tidström avled den 2 oktober 1779.

Erik Hamberg

ALFRED WALLACE 200 ÅR. Den 8 januari 1823 föddes den brittiske naturhistorikern och forskningsresenären Alfred Russel Wallace i Usk, Wales. 200-årsminnet av hans födelse har bland annat uppmärksammats med en utställning på Linnean Society. En av Wallaces mest episka resor var den åtta år långa insamlingsresan till "Malay Archipelago" som inbringade inte mindre än 126 000 djurspecimina, men han har inte minst blivit ihågkommen för att, samtida med Darwin, ha upptäckt det naturliga urvalet. Principerna bakom urvalet framträdde för honom medan han led av feber i byn Dodinga på den indonesiska ön Halmahera (Gilolo) i februari 1858. Efter att ha återhämtat sig från sjukdomen skrev han en utförlig forskningsartikel som beskrev hypotesen. Från sitt basläger på den närliggande ön Ternate skickade han uppsatsen till Charles Darwin, troligen den 9 mars 1858 med den holländska postångbåten som lade till vid ön en gång i månaden.

Brevet med Wallaces uppsats kom fram till Darwin i juni samma år. När Darwin öppnade brevet och läste blev han förskräckt och insåg att Wallace hade helt oberoende kommit fram till samma hypotes som han själv hade tänkt ut 20 år tidigare. Darwin tillfrågade sin gode vän, geologen Charles Lyell, om råd hur han skulle göra. Lyell och botanisten Joseph Hooker bestämde sig för att låta publicera Wallaces uppsats tillsammans med några av Darwins

texter i ämnet för att sålunda kunna tillskriva båda äran för upptäckten, men att Darwin hade kommit fram till teorin om det naturliga urvalet före Wallace. Deras bidrag lästes sedan upp på ett möte på Linnean Society den 1 juli 1858 och publicerades den 20 augusti samma år. Wallaces manuskript till uppsatsen och hans brev till Darwin har inte setts till sedan 1858 och är ett av de mest eftersökta och omdiskuterade förlorade manuskripten i vetenskapens historia. (Se vidare George Beccaloni, "The 'Letter from Ternate'. What happened to Wallace's legendary 1858 letter and Darwin's reply to it?", *The Linnean* 38:3, december 2022.)

David Dunér

OM FOLKLIGA VÄXTNAMN – huvudsakligen öländska. Carl von Linné är känd som den tidigaste och flitigaste upptecknaren av folkliga svenska växtnamn. Men i ett öländskt perspektiv tänker många på författarinnan Margit Friberg (1904–1997) som förmedlare av kunskapen om folkliga, dialektala namn på växter. Margit Friberg föddes och växte upp i Smedby på sydvästra Öland. Hon debuterade som författare 1942 och kom att ge ut tio romaner, alla utom en med handlingen förlagd till Öland. I romanen *Skog har öron, mark har ögon* (1975), som hon själv kallar "En fantasi kring Linnés öländska resa 1741", blandar hon fiktion med historiska fakta. Handlingarna i alla hennes böcker är fyllda av blommor, och många av dem har dialektala eller folkliga namn.

Minnet av Margit Fribergs författarskap vårdas i ett litterärt sällskap, *Margit Fribergsällskapet*. Sällskapet anordnar föreläsningar, ger ut nya upplagor av Fribergs romaner och har även, i linneansk anda, gett ut ett häfte med ett urval av de lokala och dialektala växtnamn som förekommer i hennes böcker, *Ölandsblommor. Med Margit Friberg bland blåbinkor och gökabyxor*, red. Anita Ekblad (2007). Häftet är illustrerat med teckningar av Bo Mossberg från *Den nya nordiska floran* (2003).

På Öland, berättar Margit Friberg, kallas den himmelsblå cikoriablomman *blåbinka*. Cikorians (*Cichorium intybus*) vetenskapliga släktnamn förlorar sig i historiens dunkel, men kommer eventuellt från grekiskans ord för "jag går vid vägen". Enligt Linné är det svenska namnet *vägvårda* och han skriver i sin flora att den "pryder med sina blommor vägkanterna". Och utan tvekan är cikorian en karaktärsväxt för högsommarens vägrenar på Öland.

Gullvivan (*Primula veris*) är en av sextioalet växter i Sverige som på olika sätt attribuerats till jungfru Maria. Etnologen Ritwa Herjulfsdotter har i boken *Mariaväxter i folktron* (2013) redogjort för Mariakopplingen hos drygt hälften av dessa växter, bland annat gullvivan. Några vanliga namn på dess blommor är *Jungfru Marias nycklar*, *majnycklar* och *Jungfru Marie nyckelknippa*. Namnen kan syfta på Maria som himmelsporten, men även på traditionerna kring hennes förmåga att 'låsa upp' kvinnans säte vid förlossning. Men Maria har även förknippats med några fåglar: svalan, lärkan och göken. Gullvivan har på olika håll i landet kallats *gökbyxor* och på Gotland *gaukblo-mar*. På Öland är det vanliga dialektala namnet *gökabyxor*.

Liljekonvaljen (*Convallaria majalis*) är också ett av Mariablomstren. Enligt Herjulfsdotter ansågs under medeltiden liljekonvaljen vara en symbol för den rena oskuldsfulla jungfru Maria. Det är en blomma som ofta förekommer avbildad tillsammans med Maria. Föreställningen att liljekonvaljen var jungfru Marias egen blomma levde kvar i Norden efter reformationen. Liljekonvaljen blommar i maj och det är enligt äldre uppfattning jungfru Marias månad. Det var därför logiskt att *majlilja* och *majblomster* blev allmänt förekommande folkliga namn på liljekonvalj i Sverige. *Majlilja* är det folkliga namn som förekommer i Margit Fribergs böcker och som fortfarande används av många äldre ölänningar.

"De kom upp på höjden och där låg heden. Stor och vid gick den tvärs över ön. Halvvilda hästfloccar betade där, herdar vaktade fårhjordar. Marken var gul av blommor som växte på ett ris, knappt större än en hand." (Ur Margit Friberg, *Hertiginnan med Guds nåde*, 1986). Heden var Ölands stora alvar och den marktäckande gula blomman var alvarets endemiska karaktärsväxt ölandssolvända (*Helianthemum oelandicum*). När Olof Rudbeck den äldre beskrev blomman 1685 var det under namnet *Cistus oelandicus*, vilket även Linné använder i *Flora Svecica*. Men Rudbeck nämnde även att växten ibland kallades *Ölands gyllenört*. Och på Öland, berättar Margit Friberg, var namnet *solört*. Det nu sedan länge etablerade namnet *solvända* finns belagt sedan 1694. Ölandssolvändan valdes 1974 till Ölands landskapsblomma. Även Linné visste att ölandssolvändan "är en växt, som endast på Öland i Sverige härtills blivit sedd och är rar i hela Europa".

Några andra färgstarka och vackra folkliga öländska blomsternamn är *blåtopp* för blåklint (*Centaurea cyanus*), *gråbuna* för gråbo (*Artemisia vulgaris*), *hækulla* för vädsklint (*Centaurea scabiosa*), *lammalök* för majviva (*Primula farinosa*), *sötblomst* för kamomill (*Matricaria recutita*), *ystgräs* för gulmåra

(*Galium verum*), ölgräs för renfana (*Tanacetum vulgare*) och nyckelblomster för olika arter av orkidéer (släktet *Orchis*).

Men kanske mest känt av de öländska folkliga blomnamnen är krutbrännare (*Neotinea ustulata*). Ett ofta återgivet citat från Linnés öländska reseberättelse är hans beskrivning av blomman: ”Kallades här krutbrännare, ett namn som är makalöst väl gifvit; ty axet har röda blommor såsom av eld, men på spitsen små utslagna svarta blommor, hvarmed branden aftecknas” (Ur *Carl Linnaei Öländska och Gotländska Resa förrättad år 1741*). Den 12 juni 1741 befann sig det linneanska resesällskapet i Persnäs och det var där de fick höra vad den lilla orkidén kallades på norra Öland. Vad det folkliga blomnamnet syftade på var den luntstake med vilken man antände krutladdningen i de eldvapen som användes på 1700-talet. Krutbrännaren är ett bra exempel på hur de lokala, folkliga växtnamnen uppstod. De hade oftast en koppling till vad växten i fråga liknade, vilken praktisk nytta den hade, eller vilka mytiska föreställningar som knöts till den.

Kjell-Håkan Arnell

LITTLE OWL IN SWEDEN: An Iron Age gift, pet, or amulet? A small bone caused quite an upheaval among scientists in 2003. It was found during archaeological excavations at the site of Bredåker, one kilometre to the north-east from Old Uppsala church in Uppland province, central Sweden.¹ The slightly damaged bone was identified as a quadrate, part of the apparatus of the lower jaw of a Little Owl, *Athene noctua* (Scopoli, 1769).² This unexpected find was dated back to the Pre-Roman Iron Age in Sweden, and it is globally the northernmost documented occurrence of the species.³ The Little Owl, also called Owl of Athena or her Roman counterpart Minerva, *Minervauggla* in Swedish, is not a native breeding species in Sweden and has only occasionally been spotted here. A few sightings in modern times go back to the beginning of the nineteenth century, and recent records of the Little Owl are very scarce. All Swedish observations are from the southern province of

¹ We would like to thank Dr. Alison Locker for her thoughtful comments.

² Leif Jonsson, "Osteologisk analys och tolkning," in Per Frölund & Berit Schütz (eds.), *Bebyggelse och bronsgjutare i Bredåker och Gamla Uppsala. Arkeologisk undersökning* (Uppsala, 2007), 195.

³ Berit Schütz & Per Frölund, "Delområde CD," in Frölund & Schütz 2007, 112–113.

Skåne (Scania), where there is evidence, they bred north of Landskrona in 1939. Today the northernmost observations of Little Owls in Europe are from Jutland in Denmark.⁴

The intriguing question is: how did this owl bone end up in the centre of the Uppland province centuries before our era? The earliest layers at the Bredåker archaeological site are dated to around 800 to 600 BCE, covering the younger Bronze and older Iron Ages, but the building where the bone was found has been dated to 160–140 BCE. Suckling pig bone analysis dates the find location to around 150 BCE.⁵ Does this indicate that this owl species had a more northerly distribution in the past than today? In certain periods, due to climate warming and depending on food availability, birds and other animal species might migrate further north than usual. Migration could be a plausible explanation if other finds of Little Owl bones were known from Sweden, but there is no additional evidence of fossil or subfossil remains.⁶ Furthermore, a complete skeleton of an owl has not been found in the archaeological site at Bredåker, wherefore this find of a small, single bone must be interpreted carefully and cautiously, especially as it is subfossil. Yet, the Little Owl quadrate has given rise to several interpretations, which will be discussed below. Others than those presented here are of course possible.

One of the suggestions for the occurrence of an owl bone in Uppland is based on the connection of the Little Owl with weaving and spinning in ancient Greek mythology. The shape of the feature, in the fill of which the owl bone was found, could be interpreted as the foundation for a loom.⁷ In ancient Greece, the Little Owl symbolized one of the goddess Pallas Athena's attributes, and the bird was also her messenger. It is usually depicted sitting on her helmet. Athena was the divine patroness of weaving and spinning, and her owl is depicted using a sledge and basket on weaving looms from the third century BCE onwards.⁸ Depictions of the owl were worn as decorations by

⁴ Hans Bister, "Minervauggla – vår minst kända häckfågel," *Roadrunner* 2006:2, 53; Arvid Hallenborg, "Minervauggla (*Athene noctua*) och dess historia i Sverige", *Sveriges Natur. Årsbok* 41 (1950), 121–126.

⁵ Per Frölund, "Minerva i Gamla Uppsala," *Uppland* 2009, 154.

⁶ Per G. P. Ericson & Tommy Tyberg, *The early history of the Swedish avifauna. A review of the subfossil record and early written sources* (Stockholm, 2004).

⁷ Jonsson 2007.

⁸ Dries Van Nieuwenhuyse, Jean-Claude Genot & David H. Johnson, *The Little Owl. Conservation, ecology and behavior of Athene Noctua* (Cambridge, 2008), 6.

Athenian legions. The Little Owl also appears on coins, and in Greek mythology it came to symbolize wisdom and protection.⁹ The Romans later adopted the owl, connecting it with Pallas Athena's Roman counterpart Minerva.¹⁰ It is one of the owls described by Pliny the Elder in his *Naturalis historia*.¹¹ But an important question is: did the ancient people living at Bredåker know the owl's symbolism in ancient Greek mythology, and if so, how and when did they connect with the Mediterranean world? If not, did the Little Owl have some meaning for them unknown to us?

Another possible explanation is that the owl was brought or imported from Central or South Europe, where the Little Owl is common and well known. It is referred to by several vernacular names throughout Europe, which have been documented over the last five to six hundred years. The specific call of the Little Owl has allegedly given it the name *koukouvágia* (Greek), *kukumav* (Turkish), *kukumyavka* (Bulgarian, Macedonian), and *kuvik* (Hungarian), among others. German *Steinkautz* 'stone small owl' relates both to the bird's nesting habits (it prefers stones and rooftops) and to its call. A *komischer Kauz* means a strange, withdrawn person, possibly referring to the owl's reclusive lifestyle.¹²

Little Owls are easily tamed and kept in captivity. Already during the Iron Age, domesticated animals were given as gifts to chiefs and other members of the local elite in what is today Sweden.¹³ Was the bringer, presenter or owner of the owl an immigrant, maybe a foreign trader, or a local trader or visitor returning from continental Europe? Trade between Sweden and the European continent was probably established already when the first humans moved north. A live bird could be a gift, a souvenir, a much valued exotic specimen. But is the tribute to a local chief a case of over-interpretation? If the Little Owl was a gift, more of the skeleton might be expected to have been found than one bone. Others might strive to import similar owls, although expensive, especially if they had high status, with the possibility of the skeletal remains of more than one individual surviving.

⁹ Frölund 2009, 154.

¹⁰ Van Nieuwenhuijse, Genot & Johnson 2008, 10.

¹¹ Pliny, *Natural History*, vol. 3, books 8–11 (Cambridge MA, 1983), 316–317.

¹² Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache, www.dwds.de/wb/Kauz.

¹³ Sabira Ståhlberg & Ingvar Svanberg, "A Russian Polar bear in Stockholm: Notes on animal diplomacy," *SLÅ* 2016, 107–109.

Little Owl (From Brehms Tierleben, 1891)

Little Owls are skilled hunters. Was the owl at Bredåker perchance (if the bone represents a live bird) a hunting device? Little Owl hunts have been described since 350 BCE and are practised to this day, mainly in Italy. This owl species is also active during the day and often lives within or near human habitats, often selecting old trees or buildings for their nests. In Central Europe and Italy, it has been used as a decoy for hunting small birds such as larks and other passerines. Owls often trigger aggressive behaviour in small birds, and this is useful for their capture.

In the town of Crespina near Pisa in Italy, a local aviculture of Little Owls developed: nestlings were collected and hand-fed. On Michaelmas (29 September), the owls were still in the early twentieth century sold to local hunters and others, who would keep them for different purposes such as pest control. This custom survived until recently. Handling and trade were banned only in the 1990s, but because of the cultural tradition of hunting with Little Owls, some hunters are still licensed to keep and hunt with them.¹⁴

There is also the possibility that the Little Owl was kept as a pet or for pest control (often both functions were parallel), hunting insects or rodents or other pests in and outside the house.¹⁵ The Little Owl could also have been simply a caged bird kept as an exotic status symbol or souvenir from a

¹⁴ Van Nieuwenhuyse, Genot & Johnson 2008, 6.

¹⁵ Sabira Ståhlberg & Ingvar Svanberg, "Keeping birds as domestic pest control," in Ingvar Svanberg & Daniel Möller (eds.), *Aviculture. A history* (Surrey, 2018), 92–97.

journey. Though when it died, the only surviving remains are this single bone found within the house in the fill of a pit.¹⁶ During the nineteenth century, Little Owls were still popular pets in Austria and Italy, and probably also elsewhere. German ornithologist Otto Lenz describes in some detail their popularity among Italian craftsmen, who kept Little Owls in their homes. The wings were pinioned, but the owls were able to capture mice, snails, and other vermin in the yard and also indoors.¹⁷

Zoo-archaeologist Leif Jonsson points out that the circumstances of the find show that the Bredåker inhabitants had buried the owl bone. This would point to at least some concern for the bird or its remains. The bone was found in a pit in the north-east corner of a smaller building, which was probably used as a storehouse. The deposit could be characterized as composed of refuse: its contents were supposedly brought together over a longer period. The pit contained soot, clay, charcoal, stones with traces of burning, burnt fish bones and unburnt bones of small rodents (mice and voles mostly), small birds (chickens, sparrow species, Eurasian skylark, magpie, Little Owl), and domestic animals (cows, pigs and sheep or goats). The variety of bones is remarkable; it is unusual to find so many species together, which would point to specific conditions, such as trade, hunting with predator birds, etc. The bones from some small species show traces of the effects of stomach juices, possibly from kites, and they probably have different origins and are not all from the Bredåker site.¹⁸

The above interpretations do not explain, however, why there is only one small bone. If the bird was brought to Bredåker alive, we might expect to find a whole, or at least part of a skeleton and not only a single piece among other bones in a pit. There might of course be a skeleton somewhere, still waiting to be found. On the other hand, a single bone may represent a skull, or it could be a toy for children, carried as decoration, or as an amulet, luck-bringing charm or for protection against some kind of evil. Several early Bronze Age to Migration Period animal bone deposits have been found in Uppland in Sweden. This find of a Little Owl bone could indicate ritual or superstitious

¹⁶ Owls are not unusual in medieval archaeological sites, see Jørn Zeiler, "Hunting the hunters. Owls and birds of prey as part of the falconers' game bag," in W. Prummel, J. Zeiler & D. C. Brinkhuizen (eds.), *Birds in archaeology. Proceedings of the 6th Meeting of the ICAZ Bird Working Group in Groningen (23.8 – 27.8 2008)* (Groningen, 2010), 163–168.

¹⁷ Quoted in *Brehms Tierleben, Vögel*, vol. 5:2 (Leipzig, 1891), 178–179.

¹⁸ Jonsson 2007.

use of the bird, or part of the owl, though the archaeology does not supply any supporting evidence.¹⁹

Yet, if the owl was seen already during in the Iron Age as a harbinger of death, it would certainly not be a suitable gift or luck charm, and it would not be used for ceremonies. Traditionally in several regions in Central and South Europe including the Balkans, the Little Owl is thought to foretell death, which has had a long-standing negative impact on the relationship between humans and owls. The German folk names *Kirchenuhn* 'church chicken' or *Leichenhuhn* 'corpse chicken' and *Totenvogel* 'death bird' probably originate in its eerie call and the fact that Little Owls often hunt in and live near churchyards. Also, in Sweden owls have been perceived as death-bringing birds, but the Swedish writer and cartographer Olaus Magnus (1490–1557) noted that dead Long-Eared Owls were hung above the horses in stables to protect them from illnesses.²⁰

Whatever the reason for a Little Owl bone to have reached Bredåker near Uppsala, one thing is certain: the bone was imported. By whom or why and in what condition remains a mystery. We do not know why the bone of a Little Owl was found at the archaeological site, and we can only hope that future excavations will bring further evidence to support one or more of the interpretations outlined in this short communication, or provide information for new hypotheses.

Ingvar Svanberg & Sabira Ståhlberg

LINNÉS VÄNNERS VERKSAMHET under 2023. Under mottot "Låt Uppsala blomstra" bildades föreningen Linnés Vänner i mars 1993. Initiativet till föreningen, som sedan 2007 är en vänförening till de linneanska trädgårdarna, togs i oktober 1992 av akademiörtagårdsmästaren vid Linnéträdgården Gunnar Pettersson och dåvarande föreståndaren för Botaniska trädgården Örjan Nilsson. Det fanns ett behov av att stimulera intresset för det linneanska arvet bland uppsalaborna. Den 20 april firade föreningen således sitt 30-årsjubileum. Trädgårdsintendent Jesper Kårehed höll ett underhållande föredrag om Linnélärjungen Carl Peter Thunberg. Runt 75 medlemmar åtnjöt sedan

¹⁹ Frölund 2009.

²⁰ Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus* (Roma, 1555), book 19, chapter 48.

en delikat vildskavsgryta i Evolutionsmuseets restaurang. Speciellt inbjudna hedersgäster var Kerstin Pettersson, hustru till föreningens första ordförande Gunnar Pettersson, och dess andra ordförande Marita Wigren Svensson samt docent Roland Moberg.

Linnés Vänner får glädjande nog nya medlemmar varje år och för närvarande har föreningen runt 750 medlemmar. Medlemmarna är dessutom engagerade i föreningen och dess föredrag och aktiviteter är välbesökta. Webbansvarige Lars Holmer uppdaterar dagligen föreningens Facebook-sida med nyheter och artiklar. Medlemmarna kan därför ständigt hålla sig informerade om allt spännande som sker i Linnés värld: www.facebook.com/linnesvanner.se.

Årsmötet den 23 februari inleddes med att Annika Vinnersten, trädgårdsintendent vid Uppsala Linneanska trädgårdar, informerade om hur årets ekonomiska stöd om 30 000 kronor från Linnés Vänner kommer att användas. I år gick bidraget till inköp och montering av en grind med grindstolpar till Linnés Hammarbys klonarkiv med äppelträd, samt en informationsskylt på gaveln av besöksmottagningen (för övriga projekt som föreningen bidragit till, se www.linnesvanner.se/om-foreningen). Sedan föreningens bildande har Linnés Vänner kunnat bidra med inte mindre än 830 000 kronor till De linneanska trädgårdarna. Kvällens föredragshållare var författaren och journalisten Ulf Ivarsson som föreläste om relationen mellan Linné och Carl Wilhelm Scheele samt hur hans egen roman växte fram: "Tänk om Linné kunde räkna mig som lärd?" Anja Rautenberg, en av vinnarna av den uppskattade adventskalendern "Linnés 10 lärjungar", som medlemmen Charlotte Montàn utarbetat, mottog presentkort på en bok. Den andre vinnaren blev Mattias Iwarsson.

Den 15 mars fick föreningen ett trevligt erbjudande från Sällskapet Linnés Hammarby. I samband med deras årsmöte inbjöds Linnés Vänner nämligen att lyssna till ett föredrag av docent Carina Burman: "Vägen till Hedvig Ulrica De Geers bibliotek". Därefter serverades kaffe, te samt smörgås. Inbjudan uppskattades mycket och ett 30-tal medlemmar deltog från Linnés Vänner. Den 16 mars berättade Håkan Rydin och Bengt Carlsson om projektet "Pan Svecicus – Om Linné och ekologin; en översättning av Leif Feltenius kommer att ingå. Helgen den 18–19 mars hjälpte medlemmarna till med tillsyn i orangeriet i samband med utställningen av Per Backmans halmkronor från Lycka i Linnésalen. Den 27 april mötte medlemmarna glatt upp till ett traditionsenligt arbetspass i Linnéträdgården och gjorde i ordning inför öppnandet den 1 maj. Pingstafton den 28 maj anordnade Svenska Linnésällskapet och De linneanska trädgårdarna en Kunskapsfest för att fira att Linnéträdgården

fyllde 100 år som restaurerad trädgård. Linnés Vänner var förstås på plats och deltog med ett informationsbord.

Den 7 juni träffades ett sjuttiototal Linnévänner för att fira ”Vårkväll i Botan”, och lät sig väl smaka av goda smittar och drycker. Trädgårdsdirektör Mats Block och hans kollega Per Erixon visade runt och berättade om allt nytt i trädgården, bland annat om de 144 nya lindarna och de 50 granpyramiderna med rötter tillbaka till 1700-talet. Linnés Vänner utflykt den 12 augusti gick i år till Dannemora och Österbybruk. I Linnés fotspår på Jernets väg färdades 44 medlemmar (se Eva Nyströms reseberättelse). Den 3 september firades Botans Dag. Det var som vanligt en livlig kommers i Linnés Vänner stånd. Besökarna ville prata Linné, botanisera bland böcker och gå med i föreningen. Vår medlem Anna-Kersti Månsson hade även denna gång köpt in Linnélitteratur, som snabbt gick åt. Den 14 september berättade Anna Svensson om ”Växter i texter. Att pressa blommor i böcker från 1500-talet till i dag”.

De som så önskar kan läsa mera om Linnés Vänner fortsatta aktiviteter under hösten på <http://www.linnesvaner.se>, det vill säga den 19 oktober, Eva Nyström, ”Peter Collinson – ’Fendric’ i Linnés nätverk av korrespondenter”; den 23 november, Mats Wahlberg, ”Föret, Pinana och Falebro. Några namn längs Linnés Danmarksvandring *Herbatio Danensis*”; den 14 december, Ingvar Svanberg berättar om kanarifågeln långa historia som domesticerad fågel i Sverige sedan 1600-talet. Föredragen sker i samarbete med Folkuniversitetet i Uppsala, vilket ger föreningen god reklam. Dessutom anordnas ett mingel efter varje föredrag, eftersom den sociala delen är väldigt viktig både för föreläsare och medlemmar.

Ann-Mari Jönsson

I LINNÉS FOTSPÅR PÅ JERNETS VÄG. Lördagen den 12 augusti var det så dags för den åttonde augustiresan i Linnés vänner regi, som denna gång gick till Dannemora gruva och Österbybruk. Det skulle egentligen ha varit den tionde, men under de två pandemiåren anordnades självfallet ingen resa. Nära femtio medlemmar hade anmält sig till resan. Med rubriken ”I Linnés fotspår på Jernets väg” avses att Linné själv besökte Dannemora gruva under några veckor sommaren 1729, vilket finns dokumenterat i ett brev till hans tidigare mentor, Kilian Stobaeus i Lund, daterat den 4 juli samma år, se bild omstående sida. Under resan till Dannemora höll Lars Holmer, ledamot i styrelsen för

Älsk af Hogskolan &c Professor,
Min Hogværdigste Ægtemann!

At jag på hrænne mædeltat giora, gnom min
næstliden skælske, min ædmædte nærmestning
Hog &c Professoren, Jæremnt in minen in
skælske, Jærm min jag på min tid min ofter
Jogad, i skælske ofter. Jag Jærm opponerat at
Jærm Jærm, jag Jærm i minen Jærm, jag Jærm
Jærm at skælske Jærm Jærm Jærm Jærm Jærm
min Jærm min Jærm, in Jærm Jærm Jærm Jærm

Ur brev från Carl von Linné till Kilian Stobaeus, Uppsala den 4 juli 1729, i The Linnaean Correspondence, L0003. Originalmanuskriptet tillhör Lunds universitetsbibliotek.

Linnés vänner och professor i historisk geologi och paleontologi vid Uppsala universitet, ett både intressant och mycket underhållande föredrag om den geologiska utveckling som frambringat det lokala uppländska landskap vi då färdades i samt om Linnés insatser och utveckling som geolog. Han delade också ut broschyrer från SGU (Sveriges geologiska undersökning), både *SGUs tidslinje, 14 miljarder år på 175 cm, en mycket kortfattad beskrivning av hur det område vi kallar Sverige har vuxit fram*, och *Så tala stenarna ... Carl von Linné, om Linné som geolog*.

På vägen till Dannemora och Österbybruk passerade vi Vattholma gamla gruvbebyggelse, där man fortfarande kan se de gamla gruvarbetarbstäderna. Första anhalten var vid Dannemora Hembygdsförening, vid Österbybruk där vi bjöds in till Hembygdsgården på kaffe/te och smörgås samt underhölls av en riksspelman med nyckelharpa. Vi fick också tillfälle att besöka den mycket fina köksträdgården alldeles intill Hembygdsgården. Därefter fortsatte bussresan till Dannemora med ett besök först vid det nya Mineralmuseet, varefter vi fick möjlighet att från ett utsiktstorn och med sakkunnig guidning av Bengt Trolin blicka ned i själva Dannemora gruva, dagbrottet Storrymningen. På Gruvmuseet, med många bevarade föremål, fick vi ytterligare inblick i och kunskap om gruvarbetarnas hårda och farliga arbete.

Österbybruk, ett av de så kallade vallonbruken i Uppland, har en mångårig historia med flera olika ägarstrukturer. Med anor från 1400-talet, och senare från Gustav Vasas tid, kom det på 1600-talet i släkten De Geers ägo, men övergick vid 1700-talets mitt till Claes Grill, då direktör vid Ostindiska kompaniet. Under första hälften av 1800-talet var Per Adolf Tamm ägare till Österbybruk, som fortfor att ägas inom släkten fram till 1916. Det förvärvades då av Gimo-Österby Bruks AB, som senare kom att ingå i Fagersta Bruks koncern, och levde senare vidare genom Österby Gjuteri AB.

Vid ankomsten till Österbybruks herrgårdsområde, besökte vi Vallonsmedjan, världens enda helt bevarade smedja av denna sort, där det berömda stångjärnet tillverkades, som sedan gick på export ut i Europa, framför allt till England, med fortsatt djupt fascinerande, sakkunnig guidning av Trolin. Efter lunch, som intogs i restaurang Gammel Tammen, visades Orangeritädgården, även det med sakkunnig guidning. Det gavs också tillfälle till egen tid på herrgårdsområdet, varefter eftermiddagskaffe serverades på Bistro Jernet, innan det var dags att bege sig hem till Uppsala igen.

På Linnés vänner hemsida finns bilder från resan, bland annat av själva gruvan och vallonsmedjan. <https://www.linnesvanner.se/linnes-vanners-ut->

flykt-till-dannemora-och-osterbybruk/. Om den historiska ägarstrukturen av Österbybruk, se <https://sv.wikipedia.org/wiki/Österbybruk>.

Eva Nyström

SKÅNSKA LINNÉSÄLLSKAPETS EXKURSION våren 2023. En välfylld buss lämnade Lund på morgonen den 15 april för att färdas i österled med Kristianstad som första anhalt. Regionmuseets pedagog André Ivarsson tog emot och ledde en stadsvandring bland stadens äldsta kvarter och till bastionerna för Kungl. Wendes artilleriregemente, en gång världens största i sitt slag. Nästa etapp ledde till anrika Torsebro krutbruk. Eftermiddagen inleddes i Åhus och efter ett stopp vid Vittskövle slott, ett av landskapets mest anslående privata renässansslott från 1500-talet. Exkursionen avslutades med en gedigen Linnémåltid på Kiviks hotell.

Kristianstad anlades 1614 av den danske kungen Kristian IV efter det att den närbelägna staden Vä bränts. Redan från början byggdes den som en fästning med vallar, vallgravar och bastioner för att skydda staden mot svenskarna som härjade i området. Det hjälpte dock inte särskilt länge. Kristianstad blev svenskt vid freden i Roskilde 1658 tillsammans med resten av Skåne. Staden var således i dansk ägo endast under drygt 40 år.

Torsebro krutbruk grundades 1682 av kung Karl XI och skulle främst förse Karlskrona örlogsstad med krut, men kom även att leverera krut till den näraliggande befästningsstaden Kristianstad. Under 1600-talets senare del pågick det Skånska kriget, som en del av storkonflikten i Europa, med flera drabbningar i Skåne mellan danskar och svenskar. Behovet av krut var stort och bortsett från, tidvis, Krutmöllan vid Kävlinge var Torsebro huvudleverantör.

Krut påstås ha uppfunnits redan på 800-talet i Kina och på 1300-talet nådde kunskapen Europa. På 1500-talet finns krutframställning belagt i sörmäländska Åker. Krut består av ingredienserna salpeter (75 %), träkol (15 %) och svavel (10 %). Salpeter, som kunde utvinnas ur djururin, framställdes genom att statligt anställda salpetersjudare lakade ur jordar i djurstallar. Träkol bereddes av trä, exempelvis brakved, från trakten eller forslades av dagsverkspliktiga bönder längre ifrån. Svavel hämtades från Dylta bruk vid Örebro. Enligt en komplicerad process kristalliserades salpeter efter kokning varefter övriga ingredienser inblandades. Krutet skulle hållas något fuktigt för att inte riskera

explosion när ingredienserna hade blandats och sedan krossades i en krutstamp som bestod av kraftiga trästockar som var skodda mot krutet. Trots försiktighetsåtgärder skedde flera explosioner med dödlig utgång. Det var förbjudet att röka i närheten av tillverkningen, lamporna fick bara placeras utanför husen och det var inte tillåtet att skrapa träskorna mot marken vilket kunde bidra till gnistbildning. Arbetsmiljölagar var åtskilliga år bort.

Den första bruksföreståndaren var Christian Rossow, som även var verksam vid befästningsarbeten i närbelägna Kristianstad. Tjänsten övertogs sedan av Hans Qvast som under sin tid anlade den kraftiga muren runt bruket och ett krutmagasin 1692. Både dessa finns i dag kvar som minne av brukets äldsta historia. För sina bedrifter adlades Qvast med det passande namnet Lilliegranath.

Linné besökte bruket under sin sommarresa i Skåne 1749. Likt exempelvis Andrarums alunbruk, Limhamns kalkbruk och blyglansgruvan vid Glad sax utgjorde krut bruket en viktig del i Linnés nationalekonomiska uppdrag. Ansvarig för bruket 1749 var Christian Danckwardt (1701–1763) som hade övertagit verksamheten 1735 efter sin far som tidigare varit tulltjänsteman i Helsingborg. Danckwardt hade studerat i Lund några år innan Linné och sedan fortsatt inom Bergskollegium. Av Danckwardt fick Linné en grundlig genomgång av brukets kruttillverkning. Besöket har efterlämnat flera sidor i reseskildringen, som även innehåller Linnés egna rekommendationer. Vid mitten av 1700-talet uppgick årsproduktionen till 250 ton krut. Antalet arbetare vid bruket, som var ganska konstant under 1700-talet, var år 1749 cirka 20.

Skog fanns under 1700-talet mestadels i norra Skåne, samt i dungar i slättlandskapet och i parker vid godsens. Ved används för stängsel, till bränsle och vid husbyggnad. Trä blev en bristvara i delar av Skåne och problemet omtalades av Linné. Den mycket vedkrävande verksamheten motsvarade årligen en tio mil lång vedstapel. Torsebro krutbruk och Andrarums alunbruk bidrog således till utarmningen av skogen, vilken fick ekologiska konsekvenser. Linné beskriver plantering av bok nära Torsebro och skriver att den ”som wil anlägga Plante-hagar, får i förstone, liksom med späda barn, mycket beswär; ty om Boskapen tilsläppas afbita de de små telningarna, och förtrampa dem, eller om Boskapen aldeles afstänges, förqwäfwas desse små växter af ogräsen.” Som ett led i återbeskogning i trädfattiga regioner infördes en lag om att fyra procent av ägarens mark skulle planteras. Det mötte motstånd av många som hellre brukade marken än investerade i skog.

I Linnés reseskildring framgår att han var väl förtrogen med kruttillverkningen. Han kommenterar valet av ved, hur länge salpeter skulle kokas, var tunnor med kristalliserad salpeter lämpligast skulle grävas ner och mycket annat. Han beskriver även lador för utvinning av salpeter, vilka skulle vara öppna i vardera änden ”hwarigenom boskap, hästar och swin måga hafwa fri til- och utgång.” Linné rekommenderar också att den ”Bästa Saltpetter-jorden tiltagas och beblendas af spån-dynga, hälst af Bok, Ek, Björk, Asp, Ask med flere dylika träslag” som sedan blandas med ”gatsopor, eller der de ej fås, med swartmylla”. Linné omtalar även hur jordens beskaffenhet kunde ändras genom beredning och att en alltför fet jord blandades med sand och björklöv. Våt jord ”uttorkas med oduglig halm, som länge legat på taket, samt med smått björke ris och des löf.” För att få ett bra krut avråder Linné från ”främmande salt, eller någon seg fetma, hwarigenom lakningen blifwer beswärlig, Salptetter oartigt, och Krutet wått”. Han anser att man bör undvika olutad aska, gips och kalkstensjord. På en hel sida låter Linné läsaren ta del av sina empiriska kunskaper om krutets hela process.

Torsebro krutbruk lades ner 1923 när dynamit och andra sprängmedel skapade konkurrens på en förändrad marknad. Under seklerna hade åtskilliga förändringar skett inom området och många av de byggnader som stod på plats 1749 är nu borta. Flera var av trä och har rivits. Andra gick förlorade i explosioner och en del revs för att ersättas av nya byggnader, särskilt under 1800-talet. Vid infarten över Helge å till bruksområdet står ett antal magasin från 1800-talet och intill en numera torrlagd vattenränna. Vattnet drev hjul och linor som i sin tur kopplades till maskiner för tillverkning av bland annat stubintråd. I denna del av bruket fanns på 1700-talet diverse olika byggnader, som salpeterlador och verkstäder.

De byggnader som med säkerhet är kvar sedan Linnés tid är krutmagasinet från 1692 och grunden till den nuvarande mangården. Det var i den förutvarande huvudbyggnaden som Danckwardt hade sin bostad och tog emot Linné. Huset förändrades under 1800-talet, men även genom ombyggnation under tidigt 1900-tal. Mangårdens sidobyggnader är från 1700- och 1800-talen. Den södra och äldre byggnaden var i äldre tid kök och kanske bereddes måltid till Danckwardt och Linné i detta hus. En bit från huvudbyggnaden ligger en samling före detta arbetarbostäder. En av dessa är i trä, uppförd 1747 och således bara två år gammal vid Linnés besök. Den kraftiga muren runt bruksområdet är nyligen restaurerad efter frostsprängning och ras och har nu återställts till den höjd och bredd som säkert imponerade redan på Linné

Torsebro krutbruks ursprungliga mur och stubben av ett träd, kanske i ålder med Linnés besök 1749. Foto: Anders Widell.

under hans besök. Kring krutmagasinen från 1692 och 1828 breder en lum-mig park ut sig. Bland träden finns månghundraåriga ekar som är av sådan ålder att de kan ha stått där redan när den berömde naturforskaren inspek-terade platsen. Trots förändringar genom århundraden är Torsebro krutbruk en natur- och kulturhistoriskt viktig och vacker plats som ger möjlighet till att förnimma något av Linnés närvaro. Torsebro Krutbruk är byggnadsmin-nesförklarat 1996 och parken ingår i Natura 2000.

Åhus historia går ända tillbaka till järnåldern. På 1000-talet uppfördes en borg efter kontinental förebild. Åhus hette från början Aos, vilket betyder 'åmynning'. Under loppet av 1300-talet förändrades stavningen successivt till Åhus (Aahus). Staden var en betydande handelsplats i det danska riket. Sin blomstringstid som stad upplevde Åhus på 1200- till 1400-talet, då staden lydde under Lunds ärkestift. I och med reformationen på 1500-talet förlorade Åhus mycket av sin betydelse. Nedgångsperioden fullbordades när fästnings-staden Kristianstad grundades i början på 1600-talet och Åhus förlorade sina stadsrättigheter.

Linnésällskapet hade bokat ett besök hos S:ta Annas Gille, Åhus hembygdsförening, som har sin verksamhet förlagd till Anders Håkansgården i Åhus historiska centrum. Här träffas medlemmarna för att arbeta med att bevara Åhus kulturarv. Den gamla inredningen i boningslängorna från mitten av förrförra seklet är bevarad och loge och stall används numera för samlingar och utställningar. Gillets medlemmar hade denna dag dukat upp med eftermiddagskaffe och bullar i varje hörn av gårdens trivsamma smårum, som också innehöll hantverk och litteratur som vittnar om ortens historia. Här välkomnar Gillet medlemmar och gäster varje torsdag.

Tobaksmuseet på gården är inte så stort, men innehållsrikt, och informerar om de omfattande tobaksodlingarna i Åhus. Det är en udda, men intressant historia. Linné, som ju själv rökte (kritpipa), uppger att tobaksrökning lindrade tandvärk – kanske var det en ursäkt för en last? Omkring sekelskiftet 1900 hade så gott som varje familj i Åhus och i byarna runt omkring minst en tobakslucka. Tobaksodling och tillverkning av bland annat Åhushavannan är näringar som under en lång period var starkt förknippade med Åhus. Efter skörd förvarades tobaksbladen uppträdda på spett i för ändamålet särskilt byggda tobakslador (odlare med mindre mängd tobak hängde sin tobak på vinden eller i uthus) innan det var dags för leverans till Svenska Tobaksmonopolet (från 1915). Många familjer fick genom tobaksodlingen ett välkommet tillskott i hushållskassan när tobakspengarna anlände strax före jul. På grund av dålig lönsamhet minskade odlingen av tobak kraftigt under 1940-talet. Den sista tobaksskörden bärgades i Yngsjö och Åhus hösten 1964 i och med att Svenska Tobaksmonopolet upphörde med att ta emot svenskodlad tobak. Den ett par hundra år gamla tobaksodlingsepoken var till ända.

Repslageriet var verksamt 1890–1966. Här finns redskap som visar hur repslagningen gick till. När repslagarmästare Gotthard Malmström 1966 upphörde med sin yrkesutövning, erbjöd han Åhus hembygdsförening sin verkstad. Malmström, som lärt yrket av sin far, övertog verkstaden 1920. Så gott som all tillverkning gick till fiskeredskap och båtutrustning. Repslagarbanan, som var 180 meter lång, var till en början öppen, det vill säga slagningen ägde rum i det fria. Runt 1920 installerades elektricitet som drivkälla och 1930 lät mästare Malmström uppföra den övertäckta byggnad som nu i förkortat skick går att besöka.

Sankta Maria kyrkas äldsta delar uppfördes i Åhus på 1100-talet, då ärkebiskopen i Lund blev ägare till området vid Helge å. När Linné under sin

*"En nyckel hängde i Kyrkan up
under taket", noterade Linné
under Skånska resan den 20 maj
1749. Sankta Maria kyrka, Åhus.
Foto: Anders Widell.*

skånska resa besökte Mariakyrkan observerade han den nyckel som var upphängd i valvet. Före reformationen rensades många kyrkor från "papistiska" helgonbilder. En gumma, i protest mot detta, skaffade en nyckel till kyrkan och smorde krucifixets sår med blod, "hvarigenom hon satte alt folket i oro medelst mirakel och åtrå til Catholska Religionen."

*Christher Hjort, Widar Narvelo
& Matz Jörgensen*

SKÅNSKA LINNÉSÄLLSKAPETS ÅRSMÖTE på Flyinge kungsgård fredagen den 18 augusti 2023. Programmet var förlagt till Flyinge och Dalby. Under Karl XI:s tid slogs Dalby och Flyinge kungsgårdar samman. År 1661 blev Flyinge ett statligt stuteri på initiativ av kungen. Statens Hingstdepå och Stuteri på Flyinge överläts 1983 till Flyingestiftelsen som bildats av avelns och hästsportens största organisationer. Flyinge är numera ett hästsportcentrum för avel, evenemang, forskning och utbildning.

Ett trettiotal deltagare med respektive togs emot av stiftelsens Cecilia Rätz för en kort presentation av Flyinges historia och verksamhet. Därpå följde som brukligt ett par så kallade Linnéföreläsningar. Denna gång med Anitha Bruun om storkprojektet i Skåne och förre museichefen Göran Larsson om sin nyutgivna bok, *Det skånska kavalleriet. En kulturhistoria* (2023), om de tre

Stork på vakt på Flyinge kungsgård. Foto: Anders Widell.

kavalleriregementen som funnits i Skåne under 300 år, en tid då hästar och ryttare var stående inslag i det sydsvenska landskapet. Vid årsmötet omvaldes styrelsen liksom David Dunér som praeses för Sällskapet.

Arkeologiska fynd visar att det fanns stork i Skåne redan på 1400-talet, berättade universitetslektor Anitha Bruun, volontär i storkprojektet i Hemmestorps Mölla. Linné kommenterade under sin skånska resa 1749, att det fanns kopiösa mängder med stork – 5 000 par! Detta antal höll i sig fram till 1800-talets mitt när den stora jordbruksrefomen fått genomslagskraft. Man dikade då ut våtmarker, sänkte sjöar och rätade ut meandrar, varvid nittio procent av alla våtmarker försvann. Det sista storkparet häckade 1954, som då fick två ungar, vilka dock inte överlevde.

År 1979 startades ett avelshägn för storkar i Aneboda i Småland. Alla storkparametrar, som tänkas kan, studerades och publicerades. Storken är en skånsk fågel, men har häckat två gånger i Halland. Projektet pågick sedan i tio år innan det flyttade vidare till Karups Nygård i Skåne. Detta blev startpunkten för storkprojektet vars mål är att återetablera en vild, häckande och flyttande storkstam i Skåne. I dag finns det två stora hägn, Fulltofta och Hemmestorps Mölla, och flera små så kallade utflyttningshägn. Efter 34 år finns i dag 61 vilthäckande par som flyttar söder ut varje år. Målet är 150 frihäckande par. I år flyttade cirka 100 storkungar, viltfödda och hägnfödda, söder ut. På Flyinge finns en aktiv koloni med årligen återkommande häck-

ande vilda storkar. Deltagarna vid SkåLs årsmöte kunde efter föredragets slut beskåda ett bo med två storkar på taket till en av byggnaderna på Flyinge.

Christher Hjort & Anitha Bruun

In memoriam

GREN LUCAS 20/12 1935–12/12 2022). Gren (Grenville) Llewellyn Lucas, framstående botanist, verksam vid Kew Gardens under en lång följd av år och ”treasurer” vid The Linnean Society of London avled i december 2022. Han var född i Cardiff i Wales, och även om han tidigt hade visat ett stort intresse för naturhistoria, så sökte han sig först till den kemiska industrin, där han arbetade med formgivning och utveckling av plaster och hartser. Med tiden tog intresset för naturstudiet över, och efter att ha studerat botanik vid universitetet i Hull, som ledde till forskningsstudier vid Kew för the Colonial Office, tillträdde han en tjänst vid the East African Herbarium i Nairobi. Under tiden i Kenya blev han intresserad av bevarandearbetet inom botaniken, och efter att ha återvänt till Kew 1962 och där främst arbetat med den östafrikanska floran, skapade han the Kew Conservation Unit, som fick flera motsvarigheter även internationellt. Bland en lång rad uppdrag kan nämnas att han representerade Storbritannien inom WWF åren 1979–1990, var ordförande inom The International Union for Conservation of Nature (IUCN) 1978–1990 och 1989 gästprofessor i botanik vid universitetet i Reading. Från och med 1989 tjänstgjorde han som ”Keeper of the Herbarium and Library” på Kew och var dess biträdande direktör fram till 1995, då han gick i pension. Han fortsatte dock att verka för Kew ytterligare ett år genom att utveckla dess informationsavdelning vad gällde digitala tjänster, bibliotek, mediala resurser och publikationer.

Gren Lucas bakgrund, inte bara den botaniska, utan även hans erfarenhet av vetenskapligt informations- och kommunikationsarbete, kom väl till pass när han 1995 valdes till ”treasurer” vid the Linnean Society, ett uppdrag han innehade i tjugo år och där han gjorde stora insatser. Han tillträdde under en för Linnean Society ganska orolig period, eftersom den dåvarande brittiska regeringen ifrågasatte de fem lärda sällskapens rättigheter att med förmånliga villkor inneha lokaler i det ståtliga Burlington House med anor från 1600-talet, förutom Linnean Society, även the Geological Society of London, the

Royal Astronomical Society, the Society of Antiquaries och the Royal Society of Chemistry. Under Gren Lucas ledning renoverades de då ganska slitna lokalerna, en efterlängtat hiss installerades och en butik för försäljning av produkter, främst presentartiklar, designade av the Linnean Society etablerades också. Synnerligen värdefullt, inte minst för de Linneanska samlingarnas vidkommande, var att han gick in för att göra Linnean Societys historiska samlingar tillgängliga online, och det gällde såväl de Linneanska samlingarna som de Smithska (efter James Edward Smith, som köpte de linneanska samlingarna av Linnés änka i Sverige och på så sätt lade grunden till the Linnean Society). Detta åstadkom han med hjälp av intäkter från försäljningen av Linnean Societys tidskrifter men också genom finansiella samarbetspartners, som the Andrew Mellon Foundation.

Ett speciellt projekt utgjorde de brev som ingår i Linnésamlingarna, och är brev *till* Linné, det vill säga de brev som var ställda till honom själv från andra, och som fanns kvar i det dödsbo som änkan förvaltade tills dess att Smith lät köpa alltihop. Breven hade tidigt ordnats alfabetiskt, efter avsändarens namn (från Adler till Zoega), förmodligen av Smith själv, och senare, lite oklart när, bundits in i 17 praktfulla foliantvolymers i rött skinn. När projekt Linnékorrespondensen inleddes i mitten av 1990-talet var breven så att säga arkiverade på detta sätt, alfabetiskt i foliantvolymers, utom i volym 17 där flertalet av de brev fanns som Smith själv hade hunnit ge ut i två volymers i *A selection of the correspondence of Linnaeus and other naturalists* (1821). När vi inom brevprojektet skulle påbörja arbetet med transkriptionerna, fick vi själva låna nyckeln till the Strong Room i Linnean Society, där Linnésamlingarna förvaras, och hämta den volym som var aktuell för tillfället.

Inför digitaliseringen som utfördes vid universitetsbiblioteket i Dundee i Skottland några år in på 2000-talet, tog Gren Lucas på sig ansvaret att själv överföra brevvolymerna dit. Han reste då med tåg, första klass, med de aktuella volymerna, två volymers åt gången, förpackade i varsin låst väska eller portfölj, som dessutom var fastkedjade vid hans handled, så ingen skulle kunna rycka dem ifrån honom! Väl framme i Dundee tog personalen på universitetsbiblioteket hand om volymerna, och inför digitaliseringen lossade brevmanuskripten från det pappersark de då var klistrade på, och placerade dessa på nytt syrafritt papper. Det var ett mycket tidskrävande projekt, som inklusive själva digitaliseringen, inalles tog ett par år i anspråk. Återförda till the Linnean Society i London, kom breven därefter att förvaras i gråa kapslar i the Strong Room, inte lika imponerade att beskåda kanske som de 17 röda

foliantvolymerna, men i tryggt och säkert förvar där. Därtill så fanns de alltså från och med då digitaliserade online, och finns nu dessutom publicerade inom Linnékorrespondensen på den digitala plattformen Alvin, se <https://www.alvin-portal.org/>. Förutom Gren Lucas, skedde alltihop givetvis i nära samarbete med Gina Douglas, som då var chefsarkivarie på Linnean Society.

Gren Lucas kan, som framkommit, ihågkommas för mycket, men det finns anledning att så här i *SLÅ* speciellt uppmärksamma hans insatser för att finansiera digitaliseringen av de Linneanska samlingarna, och inte minst hans ansvarsfulla och varsamma hantering av breven till Linné. Han besökte Sverige ett flertal gånger, senast år 2017 i samband med 100-årsminnet av Svenska Linnésällskapets bildande, då han var en av hedersgästerna.

Gren Lucas tilldelades en lång rad hedersbetygelser, bland annat Linnean Societys egen guldmedalj år 2007, The Linnean Gold Medal, dess högsta utmärkelse, som utdelas som ett erkännande för enastående tjänster för sällskapet, och den hittills tredje personen som tilldelats denna, se <https://www.linnean.org/the-society/medals-awards-prizes-grants/the-linnean-gold-medal>. Mer om Gren Lucas kan man läsa i denna artikel, som publicerades på Linnean Societys hemsida kort efter hans bortgång: <https://www.linnean.org/news/2022/12/13/professor-grenville-gren-llewellyn-lucas-obe-bsc-fls-frgs-20-dec-1935-12-dec-2022-botanist-conservationist-and-champion-of-the-linnean-society>.

Eva Nyström

BENGT JONSELL II/6 1936–4/2 2023. Professor Bergianus emeritus Bengt Jon-sell, Uppsala, har avlidit i en ålder av 86 år. Bengt var läkarson och växte upp i Stockholm och senare Nyköping, där han också avlade studentexamen. Han disputerade i botanik 1968 vid Uppsala universitet och blev docent samma år. Efter flera år som lärare och handledare vid Uppsala universitet fick Bengt 1977 tjänst som universitetslektor i Stockholm. År 1983 utnämndes han till Professor Bergianus vid Bergianska trädgården, där han var verksam fram till sin pensionering 2001. Bengt var ledamot av Kungliga Vetenskapsakademien, samt av dess norska motsvarighet. Han var hedersledamot av bland annat Svenska Botaniska Föreningen och Svenska Linnésällskapet.

I Svenska Linnésällskapet innehade Bengt posten som sekreterare 1970–1978 och som ordförande 1986–1997. Hans initiativ till resor i Linnés fotspår i

Bengt Jonsell som nytilträdd ordförande för Svenska Linnésällskapet, maj 1986. Foto: Roland Moberg.

olika delar av Sverige rönt stor uppskattning och vi är många som minns Bengts engagemang och hans livfulla uppläsning ur reseberättelserna på plats. Bengt var en ingående kännare av Linné och många artiklar om Linnés liv och verk kom från hans penna.

Under hela sin yrkeskarriär bedrev Bengt botanisk forskning, både inom Norden och internationellt. För svenska botanister är han kanske främst känd för bearbetningen av klassikern ”Krok & Almquists flora”, som han i samarbete med hustrun Lena omarbetade och moderniserade i den 26:e upplagan, liksom i följande upplagor. Han var också djupt engagerad i floraverket *Flora Nordica*, både som projektledare och författare. Han hade ett stort intresse för hur växterna varierar över det nordiska floraområdet och hur de anpassats till våra

förhållanden. Internationellt var Bengt framför allt verksam med forskning rörande korsblommiga växter, som han även skrev om för floraprojekt i olika delar av världen. Han var också under många år aktiv i den internationella nomenklaturkommittén för växter.

Som Professor Bergianus var Bengt föreståndare för den Bergianska botaniska trädgården och under hans ledning blomstrade såväl trädgårdsanläggningar som växthus upp. Jubileer, invigningar och utställningar avlöste varandra, Edvard Andersons växthus byggdes och Victoriahuset och Gamla orangeriet renoverades. Den japanska trädgården anlades, liksom en örtagård. Skandinaviska fjället och Öland/Gotland-avdelningen fylldes av blommor från Bengts resor runt om i Norden.

Vid sidan av botaniken hade Bengt ett stort kulturellt intresse, inte minst vad gällde historia och litteratur. Detta visade sig bland annat i verket *Karlfeldts vilda flora*, som kom så sent som 2021. Vi, som varit Bengts elever, kollegor och vänner, har under åren fått dra nytta av hans stora kunskapsbank, som han generöst delade med sig av på sitt godmodiga sätt. Vi kommer att

sakna hans klara intellekt, som var med honom ända till slutet, och vi är tacksamma för att ha haft honom som kollega och vän.

*Roland Moberg, Mats Thulin, Karin och Svengunnar
Ryman, Mikael Hedrén, Ulla-Maj Hultgård,
Karin Martinsson & Eva Willén*

JOHNNY STRAND 2/12 1939–11/8 2023. Vi hade förmånen att under många år samarbeta med latinlektorn, docent Johnny Strand, i samband med utgivningen av Linnés korrespondens (1997–början av 2010-talet) respektive utgivningen av Linnédissertationer (2006–2022). Han var en sällsynt skicklig översättare som förmådde att återge texterna i en elegant och lite gammaldags, men njutbar svenska, som kom väl till pass i dessa sammanhang. Johnny var född i Dalsland och bedrev sina högre studier i Göteborg. År 1972 disputerade han därstädes på avhandlingen *Notes on Valerius Flaccus' Argonautica*. Han var före sin pensionering verksam som gymnasielärare i språk, bland annat latin och italienska, i Alingsås. Johnny älskade staden Rom och tog gärna med sina elever dit. Efter pensioneringen flyttade han och livskamraten Baiba Veldre till huset i Mellby, Brastad, i Bohuslän.

Johnny Strand knöts 1997/98 till den då nyligen påbörjade utgivningen av Carl von Linnés korrespondens, som med stöd av Riksbankens jubileumsfond hade inletts 1995, och som administrerades av Svenska Linnésällskapet fram till 2013, då Centrum för vetenskapshistoria vid Kungl. Vetenskapsakademien övertog huvudmannaskapet. Eftersom stora delar av korrespondensen är avfattad på latin, så fattades tidigt ett beslut om att sammanfatta brevens innehåll på engelska, detta för att underlätta förståelsen av dem. Detta beslut kom sedan att omfatta även brev

Johnny Strand 1939–2023.

på svenska, tyska och så vidare. Johnny arbetade med ett stort antal brev, från drygt sextio korrespondenter, där han summerade innehållet från latin till engelska, men även från svenska till engelska, däribland flera av de berömda lärjungarnas brev. Arbetet med dessa sammanfattningar pågick in på 2010-talet. Johnny levererade alltid snabbt med gedigna sammanfattningar av ett ofta mycket komplicerat innehåll. Det var ett givande samarbete på alla plan. Innan samtliga brev var digitaliserade, en process som inleddes först några år in på 00-talet, studerade samtliga som knutits till projektet manuskripten på ort och ställe, det vill säga på Linnean Society i London. Ofta var vi där tillsammans vilket skapade en genuin känsla av gemenskap. Dessutom lärde vi känna Linnean Societys personal, där framför allt Gina Douglas, som då var chefsarkivarie, visade oss stort förtroende.

Inför Linnéjubileet 2007 beslöt SLS:s styrelse att på nytt ta upp översättningar och utgivningen av dissertationer som tillkommit under Linnés presidium. Utgivningen hade avstannat 1973, då 63 avhandlingar förelåg översätta. Men det återstod fortfarande över 100, varav många förtjänade att göras tillgängliga för dagens läsare. Johnny Strand tillfrågades om han ville åta sig detta och han var inte svårbedd. Johnny var väl förtrogen med Linnés latin och formatet på dissertationerna passade honom bra. Den första volymen, som handlade om marsvin, publicerades 2007. Ytterligare fem avhandlingar om djur utkom under jubileumsåret. Sedan fortsatte översättningsarbetet med några titlar varje år, men avbröts 2012 på grund av besparingsskäl. Men Johnny var för den skull inte överksam utan tog sig an andra 1700-talsavhandlingar och översatte dem, bland annat sådana som tillkommit under Lars Robergs presidium: om björnen, om fiskar och om Siljan, varav den första har givits ut i *Bibliotheca Neolatina Upsaliensis*, och de återstående förväntas komma ut så småningom när tryckningsbidrag är säkrade. Robergavhandlingarna om bävern (2021) respektive den om laxfisket i Österbotten (2022) har publicerats i *SLÅ*.

År 2021 gav sällskapet styrelse klartecken att översättningsarbetet kunde återupptas och Johnny kastade sig med liv och lust över uppgiften. Han jobbade gärna tidigt på morgnarna och skickade därefter över texten till granskning för att få reaktioner. Det hann bli ytterligare några titlar innan översättningsarbetet stannade av sommaren 2022. Sammanlagt översatte Johnny 25 Linné-dissertationer. På våren 2023 kunde vi ge ut *Om mareld*. Därefter förelåg ytterligare två avhandlingar som Johnny dock hade funnit ganska besvärliga att översätta. Texterna var knepiga, så det är ett beundrans-

vårt arbete han gjorde för att slutföra dem. Under sommaren 2023 kunde vi ge ut *Parasollmossan* och under hösten förväntas *Entomologins grunder*. Johnny hann emellertid aldrig se dem. Från november 2022 avbröts mejl-korrespondensen med Johnny och vi nåddes så småningom av beskedet om hans sjukdom.

I *SLÅ* publicerade Johnny också översättningar av Olof Celsius den äldres fågelavhandling (2019) och en skrift om kanariefåglar från tidigt 1600-tal (2012). Lars Montins avhandling från Lund rörande lulesamiska sjukdomar och botemedel från 1751 i innevarande *SLÅ*, som översattes i juni 2022, blev hans sista arbete, en översättning han var mycket förtjust i att få göra i kontrast mot *Parasollmossan* och *Entomologins grunder*. Redan 2007 gjorde han också en översättning av en Thunbergavhandling, rörande en brännkur med moxa i japansk medicin. Därtill föreligger i manus en 1700-talsskrift om fåglar i Roslagen av Samuel Ödmann, som förhoppningsvis kan ges ut så småningom. Det kan nämnas att Johnny gärna åtog sig att översätta latinska texter i andra sammanhang, bland annat kan nämnas en avhandling om hemstaden Alingsås, nämligen Anders Knös *Dissertatio historico-topographica de Alingsåsia veteri et nova* (1793–1794) och Peter Hernquists *De mediis tranquillandæ animæ naturalibus* (1756). Även sin barndoms Dalsland höll han kontakt med och publicerade 2020 en översättning av en latinsk text i årsboken *Hembygden*, som utges av Dalslands fornminnes- och hembygdsförbund. Hösten 2022 höll han på med en översättning av Decimus Magnus Ausonius berömda dikt ”Mosella”, som är en poetisk beskrivning av floden Mosel från 300-talet och bland annat förtecknar de fiskarter som fanns i floden.

Det var alltid trevligt att samtala med Johnny via mejl eller när vi då och då möttes. När vi besökte honom i hemmet i Alingsås visade han alltid prov på stor gästfrihet. Hans insatser för att tillgängliggöra 1700-talsavhandlingar i svensk språkdräkt har varit betydande, inte minst de linneanska texterna. För detta tilldelades Johnny 2009 en guldmedalj av Svenska Linnésällskapet.

Eva Nyström & Ingvar Svanberg

Svenska Linnésällskapet egna angelägenheter

Svenska Linnésällskapet verksamhetsberättelse 2022

Året som gick: Efter en period med pandemi har verksamheten i Svenska Linnésällskapet kunnat återgå till mer normala former såväl när det gäller sammankomster, utflykter som Linnémuseets och Linnéträdgårdens öppethållande. Sällskapets arkiv, som sedan 1970 varit deponerat på Uppsala universitetsbibliotek, Carolina Rediviva, överlämnades till biblioteket som donation vid en ceremoni den 15 november 2021. Därmed säkerställs att materialet vårdas och finns tillgängligt för forskare och en Linnéintresserad allmänhet inför framtiden. Uppordnandet av arkivet, som omfattar 22 hyllmeter, har utförts av Erik Hamberg och stod klart den 31 maj 2022. Förteckning över arkivets innehåll återfinns genom internetportalen Alvin (www.alvin-portal.org/). Årsskriften för 2022, sammanställd av redaktören David Dunér, distribuerades till medlemmarna i början av januari 2023. Utgivningen av "Valda avhandlingar" har återupptagits. En första volym, nr 85, utkom under hösten med titeln *Om havets natur* (Natura pelagi), i översättning av Johnny Strand och med kommentarer av Ingvar Svanberg och Erik Hamberg. Den ursprungliga dissertationen på latin utgavs 1757 med Johan Henric Hager som respondent och Linné som preses. Med anledning av att Linnémuseet lånat ut föremål till utställningen "Linné och glimtar av paradiset" till konstmuseet Sinebrychoff i Helsingfors genomförde sällskapet en resa dit den 6–8 maj.

Sällskapets årsmöte och vårsammankomst ägde rum den 21 maj i Linnéträdgårdens orangeri. En tyst minut hölls därvid över hedersmedlemmen professor emeritus Gunnar Broberg, tidigare styrelseledamot och årsskriftsredaktör, som avlidit tre veckor tidigare. Claes Östberg, som varit skattmästare under tre ordförande, avtackades med blommor och sällskapets hedersmedalj i silver. Sammankomsten avslutades med ett föredrag av Eva Nyström under rubriken "En linnean på resa i Mellersta Östern. Till 300-årsminnet av Fredric Hasselquist (1722–1752)". Antalet deltagande i sammankomsten uppgick till 34 personer.

Onsdagen den 21 september gästades sällskapet av Anton Härder, verksam vid Linnéminnena i Råshult och Stenbrohult. I Linnéträdgårdens orangeri höll Härder ett föredrag om Linnés uppväxtmiljö under rubriken "Lycklig barndom, lyckad framgång". Sällskapets höstsammankomst hölls den 17 november å Kungl. Vetenskapsakademien, varvid lärdomshistorikern fil. dr Anna Svensson, Uppsala, höll ett föredrag med titeln "Johan Salberg (1741–1810) – i pappersspåret av en bortglömd linnean". Kvällen avslutades med enklare förtäring. Antalet deltagande uppgick till 19

personer. Under hösten beslöts att ge ett stöd till Linnean Society i London genom att bekosta konservering av två böcker som tillhört Linné och därefter kom att ingå i James Edward Smiths boksamling, sedan lång tid i Linnean Societys ägo. Se vidare i *SLÅ* 2022, 211–213. I Linnésamverkansgruppen har Helena Backman ersatt Claes Östberg som representant för sällskapet.

Styrelsens sammansättning: Vid årsmötet den 21 maj omvaldes Carl Frängsmyr till ordförande för ett år. Till vice ordförande för ett år omvaldes Karl Grandin. Till ledamöter i styrelsen för en period av tre år utsågs David Dunér (omval) samt Cyril Holm (nyval). Styrelsen har i sin helhet därmed utgjorts av ordförande Carl Frängsmyr, vice ordförande Karl Grandin, skattmästare Cyril Holm (fram till årsmötet 2025), sekreterare Erik Hamberg (fram till årsmötet 2023), redaktör David Dunér (fram till årsmötet 2025), museiprefekt Mikael Ahlund samt ledamöterna Helena Backman (fram till årsmötet 2023), Lars Beskow och Karin Gerhardt (fram till årsmötet 2024). Därtill kommer Jon Ågren, som sedan 2007 är utsedd av Uppsala universitet.

Styrelsens sammankomster: Styrelsen har hållit fem sammanträden: 9 februari, 4 april, 21 maj, 22 augusti och 5 oktober.

Valberedning: Vid årsmötet utsågs Eva Nyström till sammankallande (omval). Till övriga ledamöter valdes Annika Windahl Pontén (omval) och Laila Österlund (omval). Valberedningens mandat löper på ett år.

Revisorer: Vid årsmötet omvaldes revisionsföretaget PwC till auktoriserad revisor. Till revisor av föreningsformalia omvaldes Birgitta Johansson-Hedberg. Till revisors-suppleanter utsågs Anja Rautenberg (omval) och Björn Holm (omval). Samtliga mandat löper på ett år.

Linnémuseet: Under 2022 har Uppsala linneanska trädgårdar skött den publika verksamheten vid Linnéträdgården och Linnémuseet. Gustavianum, Uppsala universitetsmuseum, har enligt avtal med Svenska Linnésällskapet haft det antikvariska ansvaret för Linnémuseets samlingar. Det treåriga avtalet mellan parterna förnyades i slutet av november 2022. Besöksantalet i Linnéträdgården var under 2022 hela 41 489 personer. Antalet registrerade besökare i Linnémuseet uppgick samtidigt till 14 602. Sedan den provisoriska entrébyggnaden från 2007 revs under hösten 2021 har arkeologiska utgrävningar företagits i Linnéträdgården.

Medlemsutveckling: Den 1 januari 2022 hade Svenska Linnésällskapet 395 medlemmar och vid årets slut, den 31 december samma år, uppgick medlemsantalet till 377. Medlemsantalet fördelade sig på följande kategorier per den 31/12 2022, respektive den 1/1 2022: hedersmedlemmar 9 (8), ständiga medlemmar 31 (31), utrikes heders- & ständiga medlemmar 4 (4), betalande svenska medlemmar 289 (307), betalande utländska medlemmar 8 (9), familjemedlemmar 30 (36), medlem 20–26 år 1, ungdom 5 (0). Vid årsmötet beslöts om oförändrade medlemsavgifter.

Svenska Linnésällskapets styrelse 2023

Ordförande

Carl Frängsmyr
Börjegatan 10 B, 753 13 Uppsala
070-756 69 51
carl.frangsmyr@ub.uu.se

Vice ordförande

Karl Grandin
Torngatan 34, 754 23 Uppsala
070-261 41 00 (tj.)
karl.grandin@kva.se

Sekreterare

Erik Hamberg
Walleriusvägen 9, 752 36 Uppsala
070-530 62 25
erik.n.a.hamberg@gmail.com

Skattmästare

Cyril Holm
Ferievägen 17, 168 41 Bromma
0707-94 94 54
cyrilholm@gmail.com

Redaktör

David Dunér
Inst. för kulturvetenskaper, LUX
Box 192, 221 00 Lund
046-222 09 61 (tj.)
David.Duner@kultur.lu.se

Prefekt för Linnémuseet

Mikael Ahlund
Gustavianum, Uppsala universitet
Akademigatan 3, 753 10 Uppsala
070-167 90 17
mikael.ahlund@gustavianum.uu.se

Universitetsrepresentant

Nina Sletvold
Holmvägen 23, 756 51 Uppsala
070-167 97 41
nina.sletvold@ebc.uu.se
Utsedd av Uppsala universitet

Övriga ledamöter

Lars Beskow
Larsbergsvägen 55, 181 38 Lidingö
08-767 53 35, 070-559 56 22
lars.beskow@beskowark.se

Karin Gerhardt
Ål III, 748 94 Örbyhus
070-942 90 55
karin.gerhardt@slu.se

Annika Windahl Pontén
Ringgatan 4 A, 752 17 Uppsala
018-25 84 54
annika.windahl_ponten@uadm.uu.se

Revisor av den ekonomiska förvaltningen

PwC, Box 179, 751 04 Uppsala
010-212 60 35

Revisor av föreningsformalia

Birgitta Johansson-Hedberg
Roburvägen 23 A, 181 33 Lidingö
0702-18 02 83
birgittajh@telia.com

Revisorssuppleanter

Björn Holm
Walleriusvägen 10, 752 36 Uppsala
070-845 65 30
drwesterlund@yahoo.com

Anja Rautenberg
Kungsgatan 30 A, 753 21 Uppsala
0704-79 83 90
anja.rautenberg@gmail.com

Valberedning
Eva Nyström
Bäverns gränd 18 B, 753 19 Uppsala
070-491 34 47
evanystrom949@gmail.com

Ingvar Svanberg
Väktargatan 58 B, 754 20 Uppsala
ingvar.svanberg@ires.uu.se

Laila Österlund
Kungsängsgatan 41 C, 753 22 Uppsala
070-574 31 87
laila.osterlund4@gmail.com

Svenska Linnéällskapets Årsskrift
Redaktör David Dunér (se ovan)

Linnémuseet
Besöksadress: Svartbäcksgatan 27, Uppsala
Postadress: Box 15093, 750 15 Uppsala

Bokningar: 018-471 28 38, bokning@botan.uu.se
Webbadress: www.linnaeus.se
E-postadress: museum@linnaeus.se

Öppettider 2024: kl. 11.00–17.00 tisdag–söndag från 1 maj till 30 september. Boka-
de gruppvisningar året runt. Entré: vuxen
80 kr., gruppentré 40 kr., barn under 18
år gratis inträde tillsammans med vuxen.
För mer information kontakta bokning@
botan.uu.se, 018-471 28 38.

Svenska Linnéällskapets adress
Postadress: Box 15093, 750 15 Uppsala
Webbadress: www.linnaeus.se
Bankgiro: 625-1169
Organisationsnummer: 81 76 00-4409

Medlemsavgift 2024 är 250 kr. för medlem
boende i Sverige. 100 kr. för extra familje-
medlem. 350 kr. för medlem boende ut-
anför Sverige. Ständigt medlemskap kan
erhållas av fysisk person mot erläggande
av 20 x årsavgiften.

Övriga meddelanden

HÖGTIDSTAL vid Linnéträdgårdens hundraårsjubileum den 27 maj 2023:

Kära Linnévänner! Det är mig en fröjd att i denna strålande försommarkväll kunna hälsa er välkomna hit till Linnéträdgården, jämnt ett sekel efter dess högtidliga åter-
invigning. Jag skall snart fortsätta mitt tal på svenska.

I would, however, like to start by welcoming Will Beharrell, librarian at the Lin-
nean Society in London. We are delighted to have you with us tonight as our guest of
honour and we really appreciated the speech you just gave. We are looking forward
to strengthening the ties between our societys and to fulfill our mutual purpose of
keeping the Linnean heritage alive in the 21st Century. Today we are celebrating the
centenary of the reopening of The Linnaeus Garden but I can assure you that no one

in this room forgot to raise a toast for The Linnean Society of London on its 285th anniversary three days ago. We are delighted to have you with us tonight!

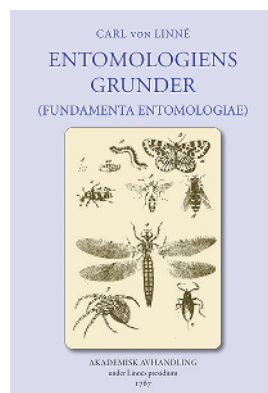
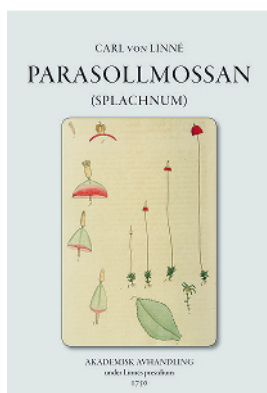
Den tilldragelse som vi i dag firar, Linnéträdgårdens hundraårsjubileum, hade en förhistoria, vilken sträckte sig åtminstone fem och ett halvt år tillbaka i tiden. Det var nämligen vid ett möte på Grand Hotel i Stockholm i november 1917 som planerna på trädgårdens återskapande uppdrogs. Vid mötet deltog kronprinsparet Gustaf Adolf och Margareta, vilka på sitt slott Sofiero utanför Helsingborg redan hade visat prov på sitt stora trädgårdsintresse. Bland deltagarna vid det första planeringsmötet märktes vidare kronprinsens farbror, målarprinsen Eugen. Kungligheter och Linnésällskapets pionjärer hade åtskilligt att bestyra. Precis hundra år tidigare, 1817, hade Östgöta nation flyttat in i Linnés gamla orangeri. Den omgivande trädgården stod övergiven sedan den nya Botaniska trädgården nedanför slottet hade anlagts i slutet av 1700-talet och i vilken det nya orangeriet Linneanum hade invigts i samband med Linnéjubileet 1807. Den gamla trädgården kom efter 1817 att benämnas Östgötaträdgården efter den studentnation som där inhystes. Orangeriet blev därmed Uppsalas första nationshus. Linnéminnet skulle dock även framdeles sätta sin prägel på byggnaden och trädgården, dock inte alltid under fridfulla former. I oktober 1829 kunde Uppsalastudenterna fira att Johan Niclas Byströms staty över Linné hade avtäckts i Linneanum. Insamlingen till Linnéstatyn utgjorde Uppsalastudenternas första samlade nationsöverskridande initiativ och kom därför att förebåda, eller snarare inleda, studenternas enhetssträvanden över nationsgränserna. Snart tillkom exempelvis Allmänna Sången, tidningen *Studentbladet* och Uppsala studentkår. Vid statyinvigningen deltog Linnés tre döttrar men stor platsbrist rådde, varför de studenter som hade samlat in medlen var tvungna att beskåda allt från avstånd. Detta väckte starka känslor. När östgötarna senare på kvällen samlades i orangeriet för att fira statyinvigningen var hela trädgården illuminerad men stämningen var fortfarande uppjagad. Henrik Bernhard Palmaer, sedermera grundare av tidningen *Östgöta-Correspondenten*, skällde ut förste kurator Johan Christopher Lindblad för att denne så illa hade bevakat studenternas intressen. Lindblad, som senare blev bekant som elak studentplågåre, var inte den som accepterade utskällningar från sina undersåtar. I stället för svar gav han Palmaer en örfil. Detta blev upptakten till det ryktbara Östgötagrälet, som skapade djup söndring inom nationen och ledde till att dess inspektor fick avgå.

Till slut lyckades östgötarna dessbättre enas igen och 1885 kunde nationen flytta till sitt nya hus vid Trädgårdsgatan. Därmed fanns förutsättningar för att återskapa den gamla trädgården, vilket blev Svenska Linnésällskapets första huvuduppgift. I juni 1918 ställde universitetskanslern Carl Swartz trädgården till Linnésällskapets förfogande, varefter restaurationsarbetet kunde påbörjas med utgångspunkt från en ritning av Carl Hårleman i Linnés *Hortus upsaliensis* (1745). Utifrån Linnés skrifter och brev sammanställde botanikprofessorn Oscar Juel en lista över växter som funnits i trädgården under Linnés tid. Projektet var mycket kostsamt men stöddes av många donationer. Uppsala stad befriade trädgården från vattenavgift och lämnade fri tillgång till sand från dess grustag.

I samband med Svenska Linnésällskapets vårsammankomst den 27 maj 1923 återinvigdes Linnéträdgården. Först 1928 betraktades emellertid trädgården som helt iordningsställd. Linnésällskapet drev Linnéträdgården fram till 1977, då Uppsala universitet övertog ett ansvar som både praktiskt och ekonomiskt hade blivit alltför tungt att bära. Vid denna tid överskuggades tvåhundraårsmarkeringen av Carl von Linnés bortgång av den stora osäkerhet som rådde vad beträffade Linnéträdgårdens framtid. Det fanns all anledning att hysa oro. Hans Alsén var en av dem som motionerade i riksdagen om inrättandet av en Linnéstiftelse i syfte att skydda Uppsalas samlade Linnéminnen. I mars 1978 lyckades Alsén få riksdagens kulturutskott att besöka Uppsala och Linnéminnena. Besöket ledde inte till något omedelbart resultat, men Alsén var beslutsam och drev frågan under flera år. Till slut kröntes ansträngningarna med framgång. Den reella fara som förelåg, det vill säga att Linnéträdgården skulle stängas för offentligheten, undanröjdes definitivt i början av 1980-talet.

För sina insatser under detta kritiska skede utsågs Hans Alsén 2016 till hedersledamot av Svenska Linnésällskapet. Denna dag hade sällskapet planerat att särskilt uppmärksamma honom och hans insatser. Tyvärr avled Hans Alsén i hög ålder tidigare i år och kan inte längre nås av det tack som jag å Sällskapets vägnar hade tänkt rikta till honom i afton. I stället inkluderar jag honom i det tack jag i detta nu vill rikta till alla dem som alltsedan 1917 har verkat för Linnéträdgårdens fromma. Det är deras gemensamma förtjänst att Margareta Conwentz' skildring av ett besök i Linnéträdgården sommaren 1924 likaväl kunde vara författat i dag. Hon skriver att den som vandrar ut i den nyrestaureerade Linnéträdgården, "där allt nu åter ser ut som på Linnés egen tid, där fåglarna sjunga i träden, näckrosorna blomma i dammen och samma växter som på Linnés tid pryda rabatterna och just nu stå i sin sommarskrud samt prunka i alla regnbågens färger", den glömmer "för några korta minuter vår oroliga, jäktande tid". Så var det 1924 och så kommer det att vara 2024 – då även den nya entrebyggnaden skall vara färdigställd. Vi kan vara glada och stolta över Linnéträdgården! Med dessa ord tackar jag för alla insatser tidigare i dag och hälsar er alla hjärtligt välkomna till denna högtidsmiddag i Svenska Linnésällskapet.

Carl Frängsmyr

Valda avhandlingar av Carl von Linné

Sällskapet har sedan 1920-talet ett pågående projekt att översätta Linnés avhandlingar till svenska. Avhandlingarna beställer man enklast via Svenska Linnésällskapets hemsida: www.linnaeus.se. Klicka på Skrifter i menyraden, och sök vidare där. Priser inklusive moms är 50 kronor. Frakt och emballage tillkommer. Med bokförsändelsen kommer en faktura med 30 dagars betalningstid. Det går också bra att beställa skriftligen till Svenska Linnésällskapet, Box 15093, 750 15 Uppsala.

1. Botaniska exkursioner i trakten av Uppsala (Herbationes Upsalienses). 1921. *Nytryck 1998, 2008.*
2. Växternas förvandling (Metamorphosis plantarum). 1921.
3. Växternas sömn (Somnus plantarum). 1921.
4. Amman som styvmoder (Nutrix noverca). 1947.
5. Hinder för läkekonsten (Obstacula medicinae). 1948.
6. Observationer till materia medica (Observationes in materiam medicam). 1949. *Slutsåld.*
7. Sjukdomsgrupperna (Genera morborum). 1949.
8. Granskning av de enkla läkemedlen ur växtriket (Censura medicamentorum simplicium vegetabilium). 1950.
9. Två sömrlandsfloror (Flora Åkeröensis & Pandora et Flora Rybensis). 1950.
10. Officinella växter (Plantae officinales). 1950.
11. Adonis Stenbrohultensis (med en inledning om Linné och Stenbrohult). 1951.
12. Den lärda världens omdöme om Med. Dr Carl Linnaei skrifter (Orbis eruditi judicium). 1952.
13. Levnadsordning vid en surbrunn (Diaeta acidularis). 1953. *Slutsåld.*
14. Om vintersjukdomar (De morbis ex hyeme). 1954. *Slutsåld.*

15. Läkemedlens lukt (Odores medicamentorum). 1954.
16. Levnadsordning under människans olika åldrar (Diaeta per scalam aetatis humanae). 1954. *Slutsåld*.
17. Svenska vattunymfer (Najades Svecicae). 1954. *Slutsåld*.
18. Pharmacopaea Holmensis. Bihang: Utkast till Materia medica 1761. 1954.
19. Elektriskt-medicinska satser (Consectaria electrico-medica). Med en inledning om Linné och elektriciteten. 1955.
20. Hantverkarnas sjukdomar (Morbi artificum). 1955.
21. Människans cousins (Linnés originalmanuskript till Antropomorpha). 1955. *Slutsåld*.
22. Människans förvandling (Metamorphosis humana). 1956.
23. Caroli Nic. fil. Linnaei Bibliotheca medica. 1956.
24. Det förändrade köket (Culina mutata). 1956.
25. Grönsakstorget (Macellum olitorium). 1956. *Nytryck 2008*.
26. Spetälska (Lepra). 1957.
27. Ålderdomen enligt Salomo (Senium Salomoneum). 1957.
28. Grunderna till hälsan (Fundamenta valetudinis). 1958. *Slutsåld*.
29. Om salladsväxter (De acetariis). 1958. *Nytryck 2008*.
30. Linnés stambok (Libellus amicorum). 1958.
31. Läkemedlens smak (Sapor medicamentorum). 1958.
32. Uppsalafebern (Febris Upsaliensis). 1959.
33. Om lymfkärnen (De venis resorbentibus). 1959.
34. Om chokladdrycken (De potu chocolatae). 1959. *Nytryck 2006*.
35. Inledning till dieten. Fyra föreläsningskoncept. 1960.
36. Om dragsjukan (De raphania). 1960.
37. Om smultron (Fraga vesca). 1961. *Nytryck 2006*.
38. Promotionsprogram. 1961.
39. Tvåkönad alstring (Generatio ambigena). 1962.
40. Berusningsmedel (Inebriantia). 1963. *Nytryck 2006 i samarbete med NBV. Slutsåld*.
41. Rektorsprogram. 1963.
42. Nyttan av rörelse (Motus polychrestus). 1963. *Nytryck 2006*.
43. Den beboeliga luften (Aer habitabilis). 1964. *Slutsåld*.
44. Om brödet som födoämne (De pane diaetetico). 1964. *Nytryck 2007*.
45. Nordbornas styvmoderliga Ceres (Ceres noverca arctoum). 1964.
46. Andningens dietetik (Respiratio diaetetica). 1965.
47. Om ormbett (De morsura serpentum). 1965. *Nytryck 2006*.
48. Ätliga frukter (Fructus esculenti). 1965. *Nytryck 2008*.
49. Kaffedrycken (Potus coffeae). 1966. *Nytryck 2007 i samarbete med Lindvalls kaffe*.
50. Om omväxling i födan (De varietate ciborum). 1966. *Nytryck 2008*.
51. Botanikens grundvalar (Fundamenta botanica). 1967. *Nytryck 2020*.
52. Medicinens dubbla nyckel (Clavis medicinae duplex). 1967.
53. Om följderna av dietetiska fel och deras behandling (De effectu et cura vitiorum diaeteticorum generali). 1967.

54. Starkt luktande läkemedel (Medicamenta graveolentia). 1968.
55. Om bruket av varm och kall mat och dryck (Circa fervidorum et gelidorum usum). 1968. *Nytryck 2008*.
56. Om den kemiska metoden att undersöka läkemedlens krafter (De methodo investigandi vires medicamentorum chemica). 1969. *Slutsåld*.
57. Växternas krafter (Vires plantarum). 1970. *Nytryck 2008*.
58. Ambrosiska läkemedel (Ambrosiaca). 1970.
59. Om bruket av Mentha (De menthae usu). 1971. *Nytryck 2008. Slutsåld*.
60. Blomsteruret (Horologium plantarum). 1971. *Nytryck 2007*.
61. Sädesslagens förvandling (Transmutatio frumentorum). 1971.
62. Kvassiateden (Lignum qvassiae). 1971.
63. Botaniska författare (Auctores botanici). 1973.
64. Om marsvin (De mure Indico). 2007.
65. Om renen (Cervus rheno). 2007.
66. Om den akademiska trädgårdskonsten (De horticultura academica). 2007.
67. Om får (Oves). 2007.
68. Om svinet (Sus scrofa). 2007.
69. Om blodigeln (De hirudine). 2007.
70. Om växterna som nybyggare (De coloniis plantarum). 2008.
71. Mossornas användning (Usus muscorum). 2008.
72. Johannesörter (Hypericum). 2008.
73. Om binnikemasken (Taenia). 2008.
74. Hybridväxter (Plantae Hybridae). 2009.
75. Resa till Kina (Iter in Chinam). 2010. *Slutsåld*.
76. Purgande medel (Medicamenta purgantia). 2010.
77. Färgväxter (Plantæ Tinctoriæ). 2010.
78. Växten Alströmeria (Planta Alströmeria). 2010.
79. Rabarber (Rhabarbarum). 2011.
80. Armsalamander (Siren lacertina). 2011.
81. Medicinska droger ur djurriket (Materia medica in regno animali). 2011.
82. Skvattram (Ledum palustre). 2011.
83. Skörbjugg (Scorbutus). 2011.
84. Svenska träd (Arboretum Svecicum). 2012.
85. Om havets natur (Natura pelagi). 2022.
86. Om marelden (Noctiluca marina). 2023.
87. Parasollmossan (Splachnum). 2023.
88. Entomologiens grunder (Fundamenta entomologiae). 2023.

Linnéavhandlingar i nytryck

1. Linnés avhandling Potus theae 1765. 2002.
2. Cynographia eller beskrifning om hunden 1753. 2006.

Om bidrag till SLÅ

Manuskript sänds i digital form som bifogat dokument via e-post till redaktionen. Det digitala format som bör användas är Word- eller RTF-format. Eventuella bilder till bidraget levereras digitalt. Konsultera redaktionen i förväg om lämpliga format. En artikel bör ej överstiga 60 000 tecken. Summary på engelska ska medfölja liksom uppgift på författarens akademiska grad och institutionstillhörighet. Noter numreras löpande som slutnoter. Första gången en hänvisning förekommer ska all bibliografisk information skrivas ut i enlighet med exemplen nedan. Därefter räcker det med att ange författarnamn, tryckår och sida. Vid den första hänvisningen till en bok anges förlagsort, däremot ej förlag. *SLÅ* använder inte litteraturförteckning.

Exempel: [bok] Carl von Linné, *Caroli Linnaei Diaeta naturalis 1733. Linnés tankar om ett naturenligt levnadssätt* (Stockholm, 1958), 168.

[artikel i antologi] Arvid Hj. Uggla, "Linné om öl och ölbrygd", i Bertil Nordenfelt (red.), *Svenska bryggareföreningen 75 år. Minnesskrift 1960* (Stockholm, 1960), 11.

[artikel i tidskrift] Tycho Tullberg, "Linnés Hammarby", *SLÅ* 1918, 14.

Artikeln inleds med artikelförfattarens namn varefter följer artikelns titel. Onödiga blankrader bör undvikas. Underrubriker markeras genom kursiv stil. Nytt stycke markeras med indrag. Undvik förkortningar. De bidrag som inte följer ovan nämnda råd returneras med begäran om korrigering. Redaktionen förbehåller sig rätten att, i samråd med författaren, göra nödvändiga ändringar i insända bidrag. Redaktionen ansvarar inte för bidrag som inte uttryckligen har beställts. Artikelförfattare får kostnadsfritt 25 särtryck av sitt bidrag. Textbidrag skickas till redaktören, professor David Dunér, Inst. för kulturvetenskaper, LUX, Box 192, 221 00 Lund. E-post: David.Duner@kultur.lu.se. Telefon: 046-222 09 61. Bidrag för nästa volym av *SLÅ* måste vara redaktionen tillhanda senast den 1 juni 2024.

